

$\frac{126}{12}$

अथ

“सिद्धानाचन्द्रिका”

$\frac{126}{12}$

| Siddhanta Chandrika

श्रीरामचन्द्राक्षमाचार्यविरचिता ।

व्याकरणशास्त्रम्

126 126 126 126
 8 9 11 12

126
 12

अथ सिद्धान्त चान्द्रिका

नचत्रैमोयौविनासहनमसित्यनेनचतुर्थीकेश^{कर्मकारक}न^{स्वात्}॥ उपपदविभक्तेःकारकविभक्तिर्वलीयसीविन्यापादु
पदविभक्तिश्चतुर्थीविधित्वाकारकविभक्तिकार्येद्वितीयाइरनुसवरोदीर्घस्सहेतिज्ञापितम्॥१

राम
सि.
॥१॥

नभकुरुक्षुरोदीर्घ४२

॥ श्रीगणेशायनमः॥ श्रीसरस्वत्यैनमः॥ नमस्कृत्यमहेशं नमते बुद्धापतञ्जलेः॥ वाणीप्रणी
तस्त्राणांकुर्वेसिद्धान्तचन्द्रिकाम्॥१॥ अइउऊरसमानाः॥ अनेनक्रमेणतेवर्णाज्ञेयास्तच्चस
मानसंज्ञाःस्युः॥ नैतेषुस्त्रेषुसन्धिरनुसंधेयोविवक्षितत्वात्॥ विवक्षितस्तुसन्धिर्भवतीतिनि
यमात्॥ इहस्वदीर्घपुतभेदाःसवर्णाः॥ एतेषांइहस्वदीर्घपुताः^{समानजाती}सजातीयाः^{यसजातीयते}परस्परंसवर्णाभरायन्ते॥ उ
वर्णैरवर्णैश्च॥ एकमात्रेइहस्वः॥ द्विमात्रेदीर्घः॥ त्रिमात्रपुतः॥ एषेओऔसन्ध्याक्षराणि॥ उभयैश्च
राः॥ अकारादयएकारादयश्चस्वराउच्यन्ते॥ अवर्जानामिनः॥ अवर्णावर्जोस्वरानामिनउच्यन्ते॥
हयवरत्वाभराण्डम्भठधवभाजउदगवारवफक्ठथाचटतकपाशंखसा॥ आयन्ताभ्याम्॥ आ
द्यन्तोमध्यगानामाभ्यांसहितानांसज्ञाःस्युः॥ अवजवभनचप॥ एवमन्येपि॥ कार्यार्थेत्॥ का
अथोभयग्रहराद्विमर्थस्वराइत्येवास्तु॥ सत्यम्॥ अनन्तरस्यविधिःप्रतिषेधोवेतिन्योयेनएकारादीनामेवस
संज्ञानस्मादुभयग्रहराम्॥४

त्रयस्त्रिंश
त्यदस्त्र
खण्डे१

क्रियन्तेसंपाद्यन्तेअर्थोशक्तिःतत्कार्येतस्मैकार्याय१८लिकार्येउत्पाद्यशीघ्रंगच्छति॥

अर्चयचउप्रएवाम् ३ एकवशाविनाशपातवन्यस्यचोत्पातेप्रतिवध्वातिइतिलोपश् १ कुहोश्चुरित्तिकचोत्तोचुजिश्चुरित्तिकचो ॥ ५ ॥
स्वरेशककारदीनाअनन्तरिताअव्यवहिताहंसाः दौवावहवोवासमुदितः संयोगसंज्ञास्युः २ संयोगानुस्वरविसर्गः परभ्रतातसन्ति ॥ कुपोः कपोः
३१ एकवर्णनाशयतिप्रतिवधस्सलोपश् २ यस्येतस्यक्रियतेतस्यलोपश् १ यस्यहस्ववर्गोस्यसत्तुमुच्यते ॥ कपोः १

७३

एकं वर्णं नाशयति प्रतिवक्षस्सलोपश्च २ यस्योत्सृज्यते तस्य लोपश्च १ यस्य ह्रस्ववर्णस्य सत्त्वं बुद्ध्यते कपो १

वसर्गो नु स्वा
 योगपुत्र
 स्वाव
 गुनुनुच्य
 दीवैश्व
 दीवैवर्गपि
 उनुर्नवति॥
 वसर्गोऽप्य
 वस्वारस्त्रस
 योगश्चतेपर
 मत्तायस्यस
 तथा - मुख
 नासिकाभ्यां
 मभ्याञ्चाय
 र्ममाणो व
 लोऽनुनासि
 क उच्यते॥
 विनत्तरंतेवि
 मत्तेतेवि

र्यविधातुमुच्चार्यमानौऽसंज्ञकोभवति॥यस्यैतत्संज्ञातस्यलोपः॥प्रशक्तादर्शनलोपः॥प्र
त्ययादर्शनकः॥वर्णविरोधोऽलोपश्च॥स्वरानंतरिताःह्रस्वाःसंयोगाः॥कुचुटुतुपुवर्गाः॥अ
रेदोनामिनोगुणाः॥अरएओगुणसंज्ञकास्तेचनामिनस्थानेभवन्ति॥आरेओवृद्धिः॥आआ
रयेओवृद्धिसंज्ञकाःस्युः॥अन्त्यस्वरदिष्टिः॥अन्योयःस्वरस्तदादिवर्णाष्टिसंज्ञकोभव
ति॥अन्यात्पूर्वउपधा॥अन्याद्वर्णमात्रात्पूर्वोयोवर्णसउपधासंज्ञोभवति॥ह्रस्वो
लघुः॥विसर्गानुस्वारसंयोगपरोर्गुरुर्दीर्घश्च॥मुखेनासिकावचनोऽनुनासिकः॥
विभक्त्येतत्पदम्॥तपरस्वसमानकालस्यसवर्णस्यग्राहकः॥॥इतिसंज्ञाप्रकरणम्॥
इयंस्वरे॥इवर्णोयत्त्वमापद्यतेस्वरेपरे॥ह्रस्वेर्ह्रस्वः॥स्वरात्परोरेफहकारवर्जितोह्रस्वोह्रस्व
परेवसानेचवादिर्भवति॥भवेजवाः॥भ्रसानांभ्रवेपरेजवाभवन्ति॥वर्ग्येवर्ग्येरास
वृत्तिरंत्यस्यातत्विभक्त्येतत्॥अवर्णइतिदीर्घमपिसंग्रह्यति यतोवर्णग्रहणे सवर्णग्रहणे॥२

को ५

देवद्वयं द्विधमेकमेकं द्विधमेकमेकं २ अयुक्तं च नागास्त्रिगुणी रथा नित्यं च वयो दश लक्षं वा तेन ॥ पदादि संश्लेषः ॥

सं २ ॥ अयुक्तं च नागास्त्रिगुणी रथा नित्यं च वयो दश लक्षं वा तेन ॥ पदादि संश्लेषः ॥

राम
सि०

॥१॥

क्ष०

स्त्री३

वर्णः ॥ स्वरहीनं परेणो ज्यो ॥ द्वित्वं द्वयस्य वयस्य वनो भयो नु भयोरपि ॥ दद्यान् नयादि सुबुधे वे
धं रूपं चतुष्टयं ॥ दद्यान् नया अपाद्यं वलो वा द्विर्वा च्याः ॥ दद्यान् नया ॥ दद्यान् नया ॥ दद्यान् नया ॥ रा
द्यपो द्विः ॥ स्वरपूर्वा द्वे फा ॥ रात्रुपरो वा यपो द्विर्भवति ॥ गोर्यत्रान्त्यस्ति ॥ व्यवस्थितं वि
जा खया शसस्यापि द्वित्वम् ॥ तेन पाशं र्वे ॥ वषोर्मत्यादौ ॥ उवमौ स्वरे ॥ मद्धत्र ॥ सत्रे खट्वं
पदं स्रजान्तरादनुवर्तनीयम् ॥ अरमौ ॥ स्वरे ॥ पितृर्थः ॥ एतमौ स्वरे ॥ एतयस्यासौ लित ॥
लनुवन्धः ॥ एअयौ स्वरे ॥ नयनम् ॥ ओअवौ स्वरे ॥ भवनम् ॥ गोरग्वापदं ने स्वरे ॥ टिकिता वाद्यं ते
योर्वक्तव्यौ ॥ गवाग्रम् ॥ गोग्रम् ॥ इन्द्रा योः परतो गोरडित्यम् ॥ गवेन्द्रः ॥ गवाक्षः ॥ ऐआयौ स्वरे ॥ नायकः ॥
ओआवौ स्वरे ॥ पावकः ॥ क्वचित् स्वरवद्यौ ॥ गव्यतिः ॥ कोशयुगम् ॥ अन्यत्र गोर्यतिः ॥ क्षयं न न्य
शक्यार्थे ॥ अन्यत्र क्षयम् ॥ पापं जेयं मनः ॥ क्रयार्थे प्रसारितं क्रयम् ॥ क्रयमन्यत्र ॥ आदे न हि
न्यादावगवक्तव्यः ॥ अशौ हिमी ॥ प्रोटः ॥ प्रोटिः ॥ स्वेरी ॥ य्वा लो पशं वा पदानौ ॥ पदान्ते स्थि

आगमवै अर्थप्रसंगान्न सवर्गो दीर्घः १ पतित्यक्तं तु याजारी ग्रहादुत्पन्नं गच्छति ॥ वटे घुरमेतं नित्यं स्वेरिणी सा विधीयते ॥ १॥
स्वेरिणी

द२

॥ प्रयोगानु
सारिणी वि
भाषया ३

॥१॥

अ२

अन्तरवर्त्तनीविभक्तिमाश्रित्ययुक्तकार्यक्रियतेतत्कृत्तुद्वयं ५ उपपदविभक्तैः करकविभक्तिर्वैलीयसी ॥ पदेवदत्तस्यहं त्रिनेत्रवदत्तस्य
 बहुतव्यापकं सामान्यं अल्पव्यापकं विशेषः ॥ ६ सीकानां ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

तानामयादीनांयकारवकारयोः श्रौपशवाभवति ॥ त आगताः ॥ तयागताः ॥ पट इह ॥ पर विह ॥ तस्मा
 इदमा तस्मायिदम् ॥ ता इह ॥ ता विह ॥ लोप शिन सन्धिः ॥ आचार उपमानादितिज्ञापकात् ॥ नलो
 पशितु भवति ॥ श्वादेरिति निर्देशात् ॥ दामोदरः ॥ राजा म्वः ॥ समास विसर्गलोपशितुनसंघिः ॥ नम
 अते इति निर्देशात् ॥ एदोत्तः ॥ पदानेस्थितादेकारादौगु ॥ परस्याकारस्यलोपोभवति ॥ तेऽत्रापटोऽत्र ॥ गोर्वी ॥
 गोजिनं ॥ गवाजिनम् ॥ गोअजिनम् ॥ सवर्गोदीर्घः ॥ सहो ॥ समानस्यसवर्गोपरेसहदीर्घोभवति ॥ देत्यारिः ॥
 म्हात्रदधीह ॥ श्रीशः ॥ भान्दयः ॥ होतृकारः ॥ सामान्यशास्त्रतो ननु विशेषोवल्लवान्भवत् ॥ परेणप
 र्ववाधोवाप्रायशोदृश्यतामिह ॥ हलादेरीयादौटो ॥ लोपोवक्तव्यः ॥ हलीया ॥ लाङ्गलीया ॥ मनीया ॥ अ
 द्यो ॥ शकैन्धुः ॥ कर्कैन्धुः ॥ कुलटापटिति ॥ सारङ्गः ॥ पशुपक्षिणोः ॥ साराङ्गोऽन्यः ॥ सीमंतः ॥ केशवेशो
 सीमंतोऽन्यः ॥ ओत्तो ॥ व्योसमासेवौ ॥ विवोळः ॥ ओओ ॥ ओ ॥ अवर्गोओ ॥ कारेचपरेसहओकारोभवति ॥ वि
 वोळः ॥ स्थूलोत्तुः ॥ स्थूलोत्तुः ॥ समासेरुत्तिकिम् ॥ तवोळः ॥ एदोदो ॥ धातो अवर्गोत्तोपसर्गलोपः ॥ प्रेजते ॥

ओकारे

सि. च.
॥३॥

७८

राम
॥३॥

द्वित्वाप्रबले लोपे सति एकध्वं। असति लोपे द्वित्वलोपयोर्विद्वं। तवर्धिः॥ ५
सति द्वित्वलोपे चासति त्रिवर्धिः॥ तवर्धिः तवर्धिः तवर्धिः॥ ५
मुपोषति॥ एदोदो नाम धातो वा॥ उपेडकीयति॥ उपेडकीयति॥ प्रोक्षीयति॥ प्रोक्षीयति॥ एतेष्वेतांन्ती॥ उपे
ति॥ उपेधति॥ प्रस्पेषेष्पयोन्ती॥ प्रेषः॥ प्रेषः॥ प्रस्पेक्षे मेषेष्पः॥ एवेऽनवधारणे॥ अद्येवा॥ अवधारणे त्वद्येवा॥ अ
इरे॥ अवर्णा दिवरोपरे सहस्रभवति॥ तवेदम्। ममेदम्॥ उओ॥ अवर्णा दुवरोपरे सहस्रभवति॥ गङ्गा
दकम्॥ ऐरे॥ अवर्णा देकारे ऐकारे च परे सहस्रैकारे भवति॥ तवेवा॥ तवे श्वर्यम्॥ अओ॥ अवर्णा दिवरोप
रे सहस्रभवति॥ हसात्परस्य ऋसस्य लोपो वा सवरो ऋसे॥ तवर्धिः॥ अवर्णांता दुपसर्गा देकारो धातो वा
उपा र्छति॥ प्रार्छति॥ अवर्णांते परे तृतीया समासे॥ सुस्वार्तः॥ शीतार्तः॥ तृतीयेति किम्॥ परमर्तः॥ समासे किम्॥
स्सवे नर्तः॥ प्रवत्सतरकम्बल वसनार्ता दशभ्यः अरो॥ प्रार्ताम्॥ वत्सतारताम्॥ कम्बलार्ताम्॥ वसनार्ताम्॥ अर्ता
र्ताम्॥ दशार्ताम्॥ अदोदो नाम धातो वा॥ प्रार्थनीयति॥ प्रार्थनीयति॥ एतौ अवर्णा दुवरोपरे सहस्रभवति॥
तवल्कारः॥ एदोदो नाम धातो वा॥ प्राल्कारीयति॥ यवलात् प्रोक्षीयति॥ प्राल्कारीयति॥ नामी॥ अद सोऽमी
शब्दः सन्धिर्न्याति॥ अमी आदित्याः॥ द्वे द्वित्वे॥ ईकारान्तोका रान्त एकान्तश्च शब्दो द्वित्वे वर्तमानः स
न्धिर्न्याति॥ अग्नी अत्रा पट् अत्रा मा ले आनय॥ पचेत्ते इमे॥ औनि पातः॥ स्वरोनि पातस्सन्धिर्न्याति॥ अअ
प्राल्कारीयति॥ ३

वत्स्यासिद्धत्वा न्ननुस्वारः॥५

हो१

विष्णुइति॥२

मेहि। इन्द्रं पश्या। उउतिष्ठ। आ एवं मन्यसे॥ ओदन्तौ निपातंश्च॥ अ ईश। अहो आगताः॥ ओदन्तो धौवेतौ॥ विष्णो
इति। विष्णुविति॥ अरुणामसवरोस्वरेऽसमासे पदान्ते वा इस्वः॥ चक्रि अत्राचक्रत्र॥ मधुरतत्रामध्वेतत्र॥ कर्तृ
दा। कर्त्विदम्॥ पदान्ते किं ज्योयो॥ इस्वविधानसामर्थ्या न्नसन्धिः॥ समासे तु हर्यर्थः॥ पदान्तानां समानानाम्
तिष्ठति वा इस्वः॥ ब्रह्मज्योतिः॥ ब्रह्मर्षिः॥ दरिद्रजकारः॥ दण्डकारः॥ मधुजकारः॥ मधुकारः॥ होतृजकारः॥ हो
तृकारः॥ होतृकारः॥ होतृकारः॥ पदान्तानां किम्। आ ईत॥ अपादुजो वां वा स्वरे॥ किम्बुक्तम्। किमुउक्तम्॥ दूर
दाहानेऽपुनः॥ दूरत्सम्यो धनेय द्वाकांतस्यटेः पुनो वा स्यात्॥ पुनः॥ सन्धिं न्नयाति॥ एहि देवदत्त ३ अत्राधी स्वाहे
हे प्रयोगे हे हयोः पुनो वा॥ हे अम्ब। हायम्बा हे ईश हयिशा॥ सप्तम्यर्थे ई न्नसन्धिं याति॥ वातप्रमी आस्ते॥ ययी इन्द्र॥
पपीरवः॥ इतो वा उ अ॥ इति। विति॥ अपुनर्वादिनो॥ देवदत्तेति॥ गुरो रन्तौऽनन्यस्यापि वापर्ययेन पुनः॥ देव
दत्तो देवदत्त। देवदत्ता॥ गुरोः किं वकारो दकारस्य भावत॥ अन्तः किं हेम् ॥ ॐ॥ इति स्वरसन्धिः॥ ॐ॥
चपा अवेजवाः पदान्ते वर्तमाना अपाजवा भवन्त्येव परे॥ अउत्रा वाग्यथा॥ अमे अमावा॥ पदान्ते वर्तमाना अपा अमे परे अ
मा वास्युः॥ अराममा अ अम॥ वाङ्मधुरा। वाग्मधुरा॥ प्रत्यय अमे परे अमानित्यम्॥ तन्मयम्। चिन्मात्रम्॥ प्रत्य

पदान्ते तु यम्यते। नम्यते। १ अमुक्तसमुच्चये चकारः। १ पदान्ते किं। गम्यते। भ्रसे किं। किमत्रा। चुटिः। ८ अनुस्वरः तस्य च यपेककारः
स्य यपस्य वरावर्ग्यचि न ड-कारः। ६। वरुणावेपरः यस्यादिति वचनात्। ११

प्रशान्तनोति॥ शेषे च गवां नानस्य पदस्यावपरे शेषे वाचगामो भवति॥ भव-भ्रूरः॥ भवा-भ्रूरः॥ भवा-भ्रूरः॥
भव-भ्रूरः॥ भवा-भ्रूरः॥ भवा-भ्रूरः॥ भवा-भ्रूरः॥ भवा-भ्रूरः॥ भवा-भ्रूरः॥ भवा-भ्रूरः॥ भवा-भ्रूरः॥ भवा-भ्रूरः॥ भवा-भ्रूरः॥
प्रत्यङ्गि-दम्॥ शुगस्मिह। राजन्निह॥ ४४॥ ह्रस्वात्परश्चकारो द्विर्भवति॥ खसे च पाभ्रसान्नाम्॥ त
व-भ्रूरम्॥ दीर्घात्तः॥ ही-भ्रूति॥ पदान्ते दीर्घाद्वा॥ ८५॥ ह्रस्वी-भ्रूया॥ ८६॥ ह्रस्वी-भ्रूया॥ आ-भ्रूया-भ्रूयानि त्यम्॥
आ-भ्रूयति॥ मा-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥
परे किम्॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥ पु-भ्रूयति॥
रस्यानुस्वारो भवति ह्रस्वे पदान्ते॥ तं ह्रस्वमिति॥ पटुं तृथा॥ न-भ्रूयति॥ न-भ्रूयति॥ न-भ्रूयति॥ न-भ्रूयति॥ न-भ्रूयति॥ न-भ्रूयति॥ न-भ्रूयति॥ न-भ्रूयति॥ न-भ्रूयति॥
तमानस्यानुस्वारो भवति भ्रसे ह्रस्वे च परे॥ यशांसि॥ पुंस्का॥ स्वनद्धाहि॥ यमायपे स्यो॥ अपदान्ते
ऽनुस्वारस्य यमा भवन्ति यपे परे॥ अ-भ्रूयति॥ अ-भ्रूयति॥ अ-भ्रूयति॥ अ-भ्रूयति॥ अ-भ्रूयति॥ अ-भ्रूयति॥ अ-भ्रूयति॥ अ-भ्रूयति॥ अ-भ्रूयति॥
दान्तस्य॥ पदान्ते वर्तमानस्यानुस्वारस्य यमा भवन्ति॥ अस्य यपस्य सवर्गः॥ त्वङ्करोषि॥ त्वङ्करोषि॥ त्वङ्करोषि॥ त्वङ्करोषि॥ त्वङ्करोषि॥ त्वङ्करोषि॥ त्वङ्करोषि॥ त्वङ्करोषि॥ त्वङ्करोषि॥
तंतनेति॥ तंतनेति॥ संयन्ता॥ संयन्ता॥ संयन्ता॥ संयन्ता॥ संयन्ता॥ संयन्ता॥ संयन्ता॥ संयन्ता॥ संयन्ता॥ संयन्ता॥

स्यमस्य१

यपे परे २

टचनचटनंतस्मात्तटनात्॥ उजयनिदेशोपचमीनिदेशोवलीयान्॥ सचस्वस्योतयोः ५

वधसरः ॥ ३ ॥

सि. च.
॥ ५ ॥

जतोपरेसमोमस्यमव॥ सम्राट्॥ यवलमनपरमस्ययवलमनोवा॥ किंयह्यः॥ किंह्यः॥ किंहुलय हकारे
ति॥ किंहुलयति॥ किंहुदयति॥ किंहुदयति॥ किंहुलयति॥ किंहुलयति॥ किंहुते॥ किंहुते॥ शसेचपस्य
द्वितीयोवा॥ वत्सरः॥ अत्सरः॥ अपत्सरः॥ नपत्सरः॥ तत्सिन्धुः॥ कुक्कुटुकुवज्जितस्यविभक्तौन॥ न
वत्सु॥ दत्तात्स्यवाधुट्॥ यदत्सन्ते॥ यद्वन्तः॥ सन्तः॥ सन्तः॥ शसेङ्गः॥ कुक्कुटोवा॥ द्याउयः॥
खपप्राउयः॥ प्राउयः॥ सुगणसाधु॥ सुगणसाधु॥ पकारेपरेनृन्नकारस्यन्सवा॥ स्त्रीर्विसर्गः॥
सकारेफयोर्विसर्गोभवत्यधोत्तरसेपदानोच॥ कुप्पोऽकऽपो॥ कैवर्गेपवर्गेचविसर्गस्यऽकऽ वाह
पोवाभवतः॥ नृऽपाहि॥ नृऽपाहि॥ नृऽपाहि॥ ॥ इतिहस्तसन्धिः॥ ॥ विसर्जनीयस्यसोऽवसेप
रे॥ कस्तनोति॥ शस्परेश्वसेविसर्जनीयस्यविसर्गएव॥ कःत्सरुः॥ रामःप्सात्ता॥ घनाघनःदो
भनः॥ शसेवा॥ कःशरः॥ कःशरः॥ कःशरः॥ कःशरः॥ कःसाधुः॥ कःसाधुः॥ खपपरेश्वसेवि राम
रहरिस्फुरति॥ सर्गलोपोवा॥ हरिस्फुरति॥ हरिःस्फुरति॥ कुप्पोऽकऽपोवा॥ कःकरोति॥ कःकरोति॥ कःपच ॥ ५ ॥
ति॥ वाचस्पत्यादेयस्सज्ञाशब्दानिपातान्तिभ्यन्ति॥ वाचस्पतिः॥ हहस्पतिः॥ तस्करः॥ कोतस्कु
सिद्धेश्वरानिपातः॥

द्विष्करोति३

तः॥ कान्कान्॥ कौस्का न्॥ भास्करः॥ पयस्यात्रम्॥ यशस्क म्॥ यशस्काम्यति॥ सर्पिष्याशं॥
सर्पिष्यल्यम्॥ सर्पिष्यम्॥ सर्पिष्याम्यति॥ नमस्करोति॥ पुरस्करोति॥ निष्पत्तुहम्॥ अविष्क
तम्॥ तिरस्करोति॥ द्विः करोति॥ त्रिष्करोति॥ चतुष्कपालः॥ सर्पिष्यकरोति॥ धनुष्करोति॥ सर्पिष्कु
शिका॥ अयस्कामः॥ अयस्कृभः॥ अयस्यात्रम्॥ अयसहिताः कुशाः अयस्कृशाः॥ अयस्कृणीः अ
यस्यदम्॥ आकृतिगणायम्॥ रोरात्रिषु॥ अहोविसर्गस्यपदान्तेरो भवति॥ नतुरायादिषु॥
अहर्गणः॥ अहरहः॥ रायादिषुतु॥ अहोरात्रः॥ अहो रूपम्॥ अहोरथः॥ अतोत्थुः॥ अकारात्प अतः कतिउ
रस्यविसर्जनीयस्यउकारो भवत्यतिपरतः॥ कोऽर्थः॥ देवो॥ अकारात्परस्यविसर्गस्यउकारो
भवति॥ देवोयाति॥ मनोरथः॥ ओदवेलो पशुः॥ अवर्णात्परस्यविसर्गस्यलोपशु भवत्यवेपरे॥
देवा अत्रावातावाता॥ देवा इह॥ स्वरेयत्वंवाति देवायिह॥ भोसः॥ भोसभोगा स्रअवोस्रइत्येतस्य
विसर्जनीयस्यलोपशु भवत्यवेपरे॥ भोहरे॥ भगोनमस्ते॥ अवोयहि॥ स्वरेयत्वंवाति॥ भोयहि॥

लोपे सत्ये वेत्यवधारणं लोपं विना पादपूर्वकं यथा लोपो न स्यात् । तेन साहचर्यमात्रं शुद्धं नामित्यत्र लोपो न ॥ ६ ॥
 रेफप्रकृतिस्थानीयः रेफप्रकृतिकः स्वप्नस्य समाहारः सैवं तस्मात् तेषात् ॥ पनोस्ति विभक्तिर्यस्मिन्नाश्रयत्वेन विभ-
 यन्नास्ति इत्यर्थः इत्यभिप्रेत्याह ॥ ७ ॥ विंशतिपदमिदं सूत्रं ॥ तस्मादिति पंचम्येकवचनान्तपदं ॥ अन्यानि सौकेतिकप्रथमेकवचने-
 सन्त्याह ॥ तस्मादिति नाश्रयत्वात् ॥ ८ ॥

यन्नास्ति इत्यर्थः
 सन्त्याह ॥
 सि० च०
 ॥ ६ ॥

मोपे हि । भगो इह । भगो यिह । अबो अपग छत् ॥ अबो यपग छत् ॥ नामिनोः ॥ नामिन ध्वरस्य वि-
 सर्गस्य रेफो भवत्येव परे ॥ अग्निरत्र ॥ पदुर्ध्वं क्ता ॥ रेफप्रकृतिकस्य रेफे वा रेफः ॥ गीः पतिः ॥ गीर्ष-
 तिः ॥ अहर्षतिः ॥ १ ॥ रेफप्रकृतिकस्य विसर्गस्य रेफो भवत्येव ॥ प्रातरत्र ॥ अन्तर्गतः ॥ रिलोपो-
 दीर्घश्च ॥ रेफस्य रेफे परे लोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः ॥ पुनारमते । हरीराजते । भान्तरम्यः ॥ सै-
 षादुसै ॥ सशब्दादेः शब्दाच्च परस्य विसर्गस्य लोपो भवति हसे ॥ सचरति । एषदसति ॥ स-
 शब्दाद्विसर्गस्य लोपः स्वरलोप एव पादपूर्वकः स्यात् ॥ सैवं दासरथीरामः सैवं ॥ नाजायुषिष्ठि-
 रः ॥ सैवं करोमि हात्यागी सैवं भीमो हावलः ॥ १ ॥ ॥ इति विसर्गसंधिः ॥ ॥ पञ्चसंधिस्तमाप्तिः ॥
 अविभक्तिनाम ॥ विभक्तिरहितं धातुवर्जितं अर्थवत् स्वरूपं नामोच्यते ॥ तस्मात्
 सि० ओ० । जस् । कम् । ओ० शस् ॥ टा० । भ्याम् । मिस् । डे० । भ्याम् । भ्यस् । ड० । सि० । भ्याम् । भ्यस् । ड० । स् ।
 ओस् । आम् । डि० । ओस् । सुप् ॥ नाम्नः पराः स्यादयः सप्तविभक्तयोर्भवन्ति ॥ एकत्वद्वित्व

राम
 ॥ ६ ॥

सुचरचस्योतयोः॥ इन्द्रस्वर्गनिपातोक्तो न भवति। सकारसर्वत्र एव प्रधानो भवति नतुरे फस्य॥ १॥ सरूपानामेकशेषएक
विभक्तो यो निसरूपान्यवदृष्टानि तेवमेक एव शिष्यन्ते॥ वन्तु लुप्यन्ते॥ १॥ अभातो रसे पद्योति चेति सूत्रान्तरानुवृत्तेति॥ देवानित्यत्र यदा नि
देवोति परिभाषया स्वाविसर्गेति सूत्रेण विसर्गप्राप्तेन तु वर्णमात्रविधौ केवलसस्येव विसर्गः एव वर्णमात्रविधित्तत्रेयं यदादेशेति प
स्त्रोति॥ वदुत्वे पुनरकवचने द्वेन वदुत्वेन च नीतिः स्वाविसर्गः॥ देवः देवो॥ जकारो जसीति विशेषरा
अत्र इति नार्थः॥ देवाः॥ मृशसोरस्यो समाना त्परयो रमृशसोरकारस्य लोपो भवत्यभातो॥ एकाक्षरावकी नय
रस्य कार्यभा देवमादेवो॥ शकारशसीति विशेषरा र्थः॥ सोनः पुंसः पुंलिङ्गात् समानात्परस्य शसः स
वात्समाना कारस्य नकारो भवति नत्वा मृशसीत्यात्वे॥ शसिः॥ शसिपरे पूर्वस्य दीर्घो भवति॥ यदादेश
हो लोपो धा स्तदुवति॥ नतु वर्णमात्रविधौ॥ देवान्॥ टकारेणेति विशेषरा र्थः॥ टनी॥ अकारात्पर
नोरित्यादे रानुवर्तमानेन यान्नो भवति॥ देवेन॥ अद्रिः॥ अकारस्यात्वं भवति भकारादो स्यादो॥ देवाभ्याम्॥ व्यः
॥ अकारात्परस्य भिसो भकारस्याकारादेशो भवति॥ अद्रिः॥ अकारात्परस्य डः इत्ये स्यागागमो भवति॥ देवा य देवाभ्याम्॥ ऐस्मि बहुत्वे॥ अकारस्य एत्वं
भवति सकारभकारादो स्यादो परे बहुत्वे सति॥ देवेभ्यः॥ उस्मि रतौ॥ अकारात्परस्य उस्मि र
दुवति॥ देवात्॥ उस्मि रतौ॥ अकारात्परस्य उस्मि रतौ॥ देवस्य॥ ओस्मि रतौ॥ अकारस्य एत्वं भवत्योसि॥

अत्र इति नार्थः
रस्य कार्यभा
वात्समाना
हो लोपो धा
नोरित्यादे
रानुवर्तमानेन
यान्नो भवति
॥ देवेभ्यः

अभिः ६ रा
देवानित्यत्र यदा नि
विधौ स्मिने एकाक्षर नद
अत्रया विधि
एकाक्षरावकी नय
विधिः ॥ ५ ॥ या
इति प्रथमेक
वचने सोकेति
कस्मिन् स ह्यप
नेपदं सच भव
स्मिन् स्मिन्
६३
स्या
अ
व
॥

अत्रामोनुदिधानादामोनुदिति सत्वे कर्त्तव्येनुडागमइतिनुटो नित्यत्वज्ञापनार्थः॥ पूर्वतु इति प्रयोगः तेन क्रोडनामित्यत्र त्वत्वे
नयावाशेनामित्योदेनामिनस्वरइति अमिनुडागमोन॥ १ कुम्भइलश्रुतानयोः समाहारः कुर्वेत्स्मात्किलात्॥ २ जोसदेइतिदिपदमेद
तिसाकेतिप्रथमेनामिपरेकवचनानां॥ यदानुदीर्घः पाठः॥ यदाजमिइतिसप्तम्यास्थाननिदेशः इतीतुप्रथमायातान्यर्थकथनेननुदीर्घः
सि० च० देवयोः॥ नुडामोः समानात्परस्यामोनुडागमोभवतिपुंसितुह्रस्वादेव॥ नौमि॥ पूर्वस्यस्वरस्यदीकारः जादे
॥ ७ ॥ देवानाम् देवो देवयोः॥ किलात्पस्सः कृतस्य॥ कवर्गादिलाच्चप्रत्यारात्परस्य केन नौमावात्
चित्सूत्रेणस्यकृतस्यसकारस्यषकारादेशोभवतिअन्येस्थितस्यनभवति॥ देवेषु॥ सिद्धिः॥ नवोत्तराज
अमन्त्रोऽर्थे सिद्धिसंज्ञोभवति॥ समानोऽर्त्तोपोभातोः॥ इत्वात्समानोदेदोतश्चात्ररस्य
धेर्लोपोभवत्यधातोः॥ कामिमुख्याभिव्यक्तयेहेशब्दस्यप्राक्प्रयोगः॥ हेदेवहेदेवोहेदेवाः॥ पित्रकारेण
एववृटपटरामकृष्णादयः॥ सर्वविश्वाउभाउभयाअन्याअन्यतरइतरउतरउत्तमकतरकतमसदुःनापिनु
मासिमात्वत्त्वभवतुनेमाएकपूर्वपराअवर॥ दक्षिणउत्तरअपराअधरास्वाअनरत्पदतदायदाएपुंसकेवादिगा
तदइदम्अदस्दिक्किम्पुष्पदअस्मद्॥ एतेसर्वादयस्त्रिलिङ्गाः॥ जैह्री॥ सर्वादेरकारान्तोत्परोजस्दीर्घरूपसिद्धेः॥
इभवति॥ सर्वेषुनेरोनन्तोषकाररेफअवर्तोचः परस्यैकपदस्थस्यनकारस्यणकारादेशोभ
वत्यनेस्थितस्यनभवतिसर्वानइत्यादौ॥ कवैकुपुनारेपि॥ अवप्रत्याहारेणकवैरापवर्गेणानुस्वा॥ ७ ॥ इमोस्व
रेणविसर्गेणः कः पाभ्याभ्रमध्येव्यवधानेऽपिभवतिनान्येन॥ सर्वेण॥ सर्वादेस्मट्॥ सर्वादेरका
कारात्॥ गुनुइतिपरिभाषायाश्चषष्ठीइतिअन्तयेवज्ञयइतिपरिभाषापवार्थत्वात्॥ तत्रअथत्रषष्ठ्यानिर्देशोयथाजेशसोरितियुनु
वत्येयः॥ इतिपरिभाषाप्रवर्तते॥ तत्रतुसप्तम्याप्रथमायावस्यानिर्देशोयथाभ्यधिरौत्यत्रात्रुवदादेशइत्युक्तत्वात्॥ सर्वोदेइतिसं
पःइतिजसीव्याख्यातत्वात्॥ ४ चचरचचरचतस्मात्छुः॥ छुःपंचमीनःषष्ठीराःप्रथमाअन्तेसप्तमी॥ ३ अवचकुम्भपुम्भतेकुपवः॥ अव
पुम्भरेतरंअवकषितंनरेतस्मिन्अवकषितंनरे॥ २

नचजरसीदी
र्घत्वार्थः॥ तत्र
कृताकृतप्रसं
गत्वेनजरसा
देशस्यनित्या
गीकारात्॥
नापिगुरुशिञ्ज
परिभाषयश्च
सर्वोदेशार्थः॥
दीर्घोदेशः॥
धिसीअत्रुगु
नुशिनेदेगे
संविनापिसु
वोदेशेस्वाजी
कारात्॥ गुनुइतिपरिभाषायाश्चषष्ठीइतिअन्तयेवज्ञयइतिपरिभाषापवार्थत्वात्॥ तत्रअथत्रषष्ठ्यानिर्देशोयथाजेशसोरितियुनु
वत्येयः॥ इतिपरिभाषाप्रवर्तते॥ तत्रतुसप्तम्याप्रथमायावस्यानिर्देशोयथाभ्यधिरौत्यत्रात्रुवदादेशइत्युक्तत्वात्॥ सर्वोदेइतिसं
पःइतिजसीव्याख्यातत्वात्॥ ४ चचरचचरचतस्मात्छुः॥ छुःपंचमीनःषष्ठीराःप्रथमाअन्तेसप्तमी॥ ३ अवचकुम्भपुम्भतेकुपवः॥ अव
पुम्भरेतरंअवकषितंनरेतस्मिन्अवकषितंनरे॥ २

कारः जादे
राः प्रयाजः
नौमावात्
नवोत्तराज
नुह्मिः प्रयो
जनेतत्रओद
तिसूत्रेस्वेनो
पित्रकारेण
गोत्रपसि
सदुःनापिनु
पुंसकेवादिगा
रामपयोज
नतत्र
॥ ७ ॥ इमोस्व
तत्रदीर्घोदेशो
विधानात्॥ ३
शिवसर्वस्य

॥ स्वार्थे परीत्य परार्थी वल्लभ नो ज्ञेयः ॥ ५ ॥ स्वाभिधेयापेक्षावधिनियमा व्यवस्था ॥ स्वस्वपर्वोदिशब्दस्यापेक्षमाने स्वावधेर्नियमो व्यवस्था ॥
वाशाटकाः परिधानीयाः ॥ ५ ॥ चतुस्वरूपग्रहणं तत्परः विसर्जनः ॥ सुदृढासुद्विपदः ॥ तत्र व्याख्यातः ॥ सुद्विधानाद्यमः ॥ सुद्विधिति वक्तव्यं ॥
न्यमितियत्परिभाषा सर्वव्यापिनी ॥ ६ ॥ स्थितवृत्तस्यानित्यत्वे आमिसुदृढा न्ययाननाय प्रथमं सुदृढप्रयोगः सर्वदेः स्मृतः ॥ अतएव ॥
कील्यकील्यत्वेन तस्यैव ॥ ७ ॥ मविशेषात्र गृह्यते नान्यथा च ॥ ८ ॥ यद्युक्तं स्यात् ॥ ९ ॥ स्वशब्देन पूर्वोदिगतास्तस्याऽभिधेयं व्याच्येदिकदेश
अंतरावा-
चां डालस्य
गृह्यत्वा-
द्याः ॥ १ ॥ तु
तृतीयस-
मासस्या-
र्थः ॥ २ ॥
तृतीयो-
हमासा-
यवाको-
मासस-
र्वः तस्मि-
सर्वोय-
यवाप्रा-
क्तिरेति
वस्मात् ॥ सुदृढमः ॥ सर्वोदेरवर्णा न्नात्यरस्यामः सुदृढगमो भवति ॥ सर्वे धामः ॥ ३ ॥ स्मिन्ने सर्वोदेरकारा न्नात्यर-
३ ॥ स्मिन् भवति ॥ सर्वस्मिन् ॥ शेषं देववत् ॥ एवं विश्वा दयः ॥ ३ ॥ अतएव तमो प्रत्ययो ॥ ततस्तदन्ता ग्राह्याः ॥ पूर्वोदीनां न-
वानोजसुसि डी नाभिस्मात्स्मिन्नेवा ॥ पूर्वो ॥ पूर्वो ॥ पूर्वस्यात् ॥ पूर्वोत् ॥ पूर्वस्मिन् ॥ पूर्वो ॥ एवं परादयः ॥ सर्वदिः स-
र्वकार्यो स्यान्तचेदो रोगाथवाभिधा ॥ पूर्वोदिश्व व्यवस्थायां समोऽनुल्यः ॥ नरोपुरि ॥ परिधाने बहिष्ये मे स्वोय-
तोत्यन्यवच्यपि ॥ सर्वं मातृक्रान्ताऽति सर्वस्मै ॥ अतिसर्वोदरे हि ॥ प्रियं सर्वं यस्य सप्रियं सर्वं स्तस्ये प्रियं सर्वा-
या ॥ सर्वोनामकश्चित्तस्मै सर्वोय ॥ अति पूर्वोय ॥ समायतु ल्याय ॥ अन्तरा योपुरि ॥ ग्रामपोरन्तरे तापसः मध्ये
इत्यर्थः ॥ स्वायधनाय जातयेवा ॥ द्वन्द्वं सर्वोदीनां न सर्वकार्यम् ॥ पूर्वोपरावराणां म् ॥ वाजसि ॥ वरात् प्रमे-
तरे ॥ वरात् प्रमेतुरा ॥ तृतीयो समासे तृतीया समासार्थवाक्ये च न ॥ मासपूर्वोय ॥ प्रथमं चरमतयाय इत्य-
दि कतिपयने मां जसीवा ॥ प्रथमेः प्रथमाः ॥ तयोऽप्येत्येयो ततस्तदन्ताः शब्दा ग्राह्याः ॥ द्वितीयः ॥ द्वितीयाः ॥ द्वयोर्द्व-
या ॥ शेषं देववत् ॥ नेमे नेमाः ॥ शेषं सर्ववत् ॥ तीयस्य वाडिः सुसर्ववत् प्रम ॥ द्वितीयाः ॥ द्वितीयस्मै द्वितीयाय ॥ द्वि-
प्रोविकल्पः ॥ तीयशब्देन च अर्थवद्गृहणं नानर्थक्येति न्यायात् ॥ तीयप्रत्ययान्तस्य ग्रहणं ॥ तेन न सती तीयादौ सर्वो-
यक्तव्यं ॥ प्रयोगप्रयोजनं प्रधानं त्वात्तवक्तव्यस्य द्वितीयस्य स्मै ॥ ९ ॥
अन्तरेऽन्तरावाशाटकाः ॥ परिधानीया रत्यर्थः ॥ अन्तरेऽन्तरावाचां डालस्य ॥ २ ॥ तस्य ग्रहणं वा ह्येत्यर्थः ॥ व्यवस्थायां किम् ॥ दक्षिणा गायकाः ॥ प्रवीणा इत्यर्थः

[illegible]

॥८॥

[illegible]

सखायमिच्छति सखीयति। सखायतीति हि विस्तरे। पत्नीति हि स्त्री। जवकफेल्कर्वं यदि विष्णुमिच्छति।
कैफलीतीति१

सि० च० शेषं१
॥१०॥ मा शीराम्॥ बह्वेयसीवत्॥ एकदेशविकृतिमन्यवत्॥ इत्येते॥ सखा॥ सखायो॥ सखायः॥ हेसखी॥ सखायम्॥ स
खीयो॥ सखायः॥ सहस्वेनवर्तते इति सखस्तमिच्छति सखी॥ सख्यो॥ सुतमिच्छति सुती॥ सुत्यो॥ सुत्यः॥ सखीतीत्या
परस्पर३ कृतयोदेशाभ्यामुत्पद्यते॥ सख्यु॥ सुत्यु॥ तकारस्यानजाद्वर्णादपि॥ लन्मिच्छतिलुनी॥ लन्त्यु॥ श्रीमप्रस्तीमन्वेच्छ
तिशामी॥ क्षामु॥ प्रस्तीमी॥ प्रस्तीम्यु॥ शुक्ली॥ पक्वी॥ कृतयोदेशत्वाभावात्तन्म॥ शुक्लिक्यः॥ पक्विक्यः॥ हूहू॥ हूहू॥
शेष५ हूहू॥ हेहूहू॥ हूहूम॥ हूहू॥ हूहून्॥ वातप्रसीवत्॥ एवं हून्॥ अतिचम्बु॥ बह्वेयसीवत्॥ खलपः॥ एवं मुलू सुल्वादयः॥
स्वयंभू॥ एवं लस्वभूकठपू॥ ग्लूकारात्परमल्वादयः॥ वर्षाभूः॥ वर्षाभ्वो॥ वर्षाभ्वः॥ एवं करभू पुत्रं हून्
काभू शब्दाः॥ सैसै॥ अकारान्तात्परस्यसेराभवति सचडित्॥ पिता॥ पञ्चसु॥ अकारस्यारभवति पुञ्चसु॥
पितरौपितरः॥ वैरैरै॥ अकारान्तात्परस्यधेरभवति हेपितः॥ पितरम्॥ पितरौ॥ पितृन्॥ अतोडुः॥ पितुः॥ डुः॥
अकारस्यार डोपरे॥ पितरि॥ एवं मातृभ्रात्रादयः॥ कुर्वीनामिदीर्घाः॥ नृणाम्॥ नृणाम्॥ शेषं न वत्॥ स्त्रीणाम्॥
सकारान्तप्रत्ययसम्बन्धेन अकारस्यारभवति पञ्चसु॥ कर्ता॥ कर्तारो॥ कर्तारः॥ हेकर्तः॥ कर्तारम्॥ कर्तारो॥
पंच२ कर्तृन्॥ उद्गातृन्॥ मृत्तृन्॥ क्षत्रं॥ क्षत्रं॥ क्षत्रं॥ उद्गाता॥ नत्ता॥ क्रौञ्चशब्दस्यपुंसिपञ्चस्वविबुज्या॥
स्त्रियोचत् ज्वद्रूपम्॥ क्रौञ्च॥ क्रौञ्चरो॥ क्रौञ्चारः॥ हेक्रौ॥ क्रौञ्चारम्॥ क्रौञ्चरो॥ क्रौञ्चन्॥ यदोस्वरं शब्दस्य न ज्वदा॥
अत्र विरीविश्रवपियदोदेशपरिभाषायाः॥ यदोदेशस्तद्वत्॥ अकारान्तत्वेनसेराः॥ डित्वाट्टिलोपः॥
सच॥ नृवत्तस्यसुः॥

[illegible]

हृद्धान्ते मूलमारास्य प्रत्येकं संवेद्य शंका निरस्य न वात्सल्ये ४ इयं स्वरं ० इत्युक्त्वा च इदुतोताभ्यां इदुद्राम् ० लोका सुखस्य
यामातरादे ॥ ६

सि.च.
११११

कि०

रामछ
॥११॥

वीयाः॥ अक्षरस्येशलाये। वा स्याथे इत्यर्थः॥ अपरित्युक्ते ज्ञे ह॥ अक्षरो येन गौर्ये॥ द्विती यस्यैद्वितीयोये। तृतीयस्याः
तृतीयायाः॥ नासिकायो नसः॥ नासिका। नासिके। नासिकाः॥ नासिकाम्। नासिके। नसः॥ नासिकाः। नसा। ना
सिकया। नोभ्याम्॥ नासिका न्याम्॥ पक्षेपञ्चसु च गङ्गावत्॥ एतज्जायाः पुत्रः॥ एतः एता। एद्राभ्या निशायाः नि
शः॥ निशः निशा॥ कुशश्च राजा देवः॥ छकारान्तस्य शकारान्तस्य षकारान्तस्य च राजयजमजस्जन्त्री स्त्वप्र
भ्राजादे प्रषकारे भवति धातोर्कसे परे न म्न प्रर सेष दान्ते च॥ घौडः॥ निद्रायाम्। निद्रिः॥ निद्रसु। निद्रु॥ केचित्तु धातो
रे वसत्वमाहुः॥ तन्मते श्रवेण वा इति जकारः॥ निभ्याम्। निभिः॥ श्रुत्वम्। निच्छु। निच्छु। गोपाः सीस पावत्॥ बु
द्धिः। बुद्दी। बुद्धयः॥ बुद्धिम। बुद्धी। बुद्धीः॥ बुद्ध्या॥ रदुद्रायाम्॥ स्त्रियाम्। मि कारो कारभ्यां परे घाडिता वचना नो वा
अडागमा भवति॥ बुद्धे। बुद्धय। बुद्ध्याः॥ बुद्धेः॥ स्त्रियां सोः॥ बुद्ध्याम्॥ अडागमाना वेद्या मोप्यभावः॥ बुद्धौ॥ एवंमति
रिति पूर्वच्चारयः॥ धेनुरज्जुतनुदनुचञ्चलदेवाः पेवं॥ त्रिचतुरोः स्त्रियंति स चतस्रवत्॥ स्त्रियो वर्तमानयो
त्रिचतुरशब्दयोस्ति स चतस्र इत्येतावादेशो भवतो विनक्तौ क्रकारस्वक्रकारवत्॥ ततस्तुराख्यानं भवति॥
सेराधेर तु भवति॥ तिस्त्रः॥ शतिस्त्रिः॥ तिस्त्रयः॥ १॥ नतिस्त्रचतस्रोर्नामि दीर्घः॥ तिस्त्रणाम्॥ स्त्रियामिति त्रि
चतुरोर्विशेषणान्नेह॥ प्रियास्त्रयस्त्रीणि वा यस्य सा प्रियत्रिः॥ बुद्धिवत्॥ आमिप्रियत्रयारणाम्॥ यदस्त्रियंमु

रुपं स्तरे

स्वो लिङ्गान्तरेणोशोतदेतोस्तः॥ प्रियास्ति स्यायस्य सप्रियति स्या॥ प्रियतिस्वो॥ प्रियतिस्वः॥ हे प्रियतिस्वः॥
नामशोशोपः॥ प्रियतिस्वम्॥ प्रियतिस्वः॥ प्रियतिस्वः॥ प्रियास्ति स्यायस्य तत्कुलं प्रियति॥ से
लोपे हते प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणमिति न्यायान्ति स्यादेशो न विध्यतिलुकि न तन्निमित्तमिति तिस्रः
देशो न भवति सोपरे॥ लुकि न तन्निमित्तमित्यस्या नित्यत्वान्यक्षे प्रियतिस्वः॥ प्रियतिस्वः॥ प्रियतिस्वः॥
शः॥ यदोस्वरे यदाविति पुम्बन्तः॥ प्रियतिस्वः॥ प्रियतिस्वः॥ देरत्वे सत्यापु॥ देशः॥ द्याभ्याम्॥ ३ द्वयोः॥ शः॥
हसेपः॥ सेलोपः॥ नदी॥ नद्यो॥ नद्यः॥ हे नदि॥ नदीम्॥ नद्यो॥ नदीः॥ डि॥ तोमद्यो॥ नद्यो॥ नद्यः॥ श॥ नदीनाम्॥ ह्रस्वविधिसं
नद्याम्॥ एवं ब्राह्मणो सर्वा कुमारी गोप्या दयः॥ लक्ष्मीः॥ अनीवन्तत्या नसिलोपः॥ धोः॥ स्वः॥ हे मर्त्ये नमुखाः॥
लक्ष्मीः॥ शेषं न दीवन्तः॥ एवमवीते त्रीतरी प्रभृतयः॥ ईवन्तत्या त्सिलोपः॥ स्त्री॥ स्त्रीभ्रुवोः॥ स्त्रीशब्दे
स्य भ्रुशब्दस्यैव युवो भवतः स्यादोस्वरे परे॥ स्त्रियो॥ स्त्रियः॥ हे स्त्रि॥ वामशसि॥ अमिशसि च परे स्त्री
शब्दस्य वा ड् भवति॥ स्त्रियम्॥ स्त्रीम्॥ स्त्रियो॥ स्त्रियः॥ स्त्रीः॥ स्त्रिया॥ स्त्रीणाम्॥ स्त्रियमति कान्ताऽति
स्त्रि॥ अतिस्त्रियो॥ एतन्ना नावोत्वनुङिः पूर्वस्थः पुंसि वा भ्याते॥ स्त्रीवेनुमा च स्त्रीशब्दस्य ड् भित्यव
धार्यताम्॥ अतिस्त्रियः॥ हे अतिस्त्रि॥ हे अतिस्त्रियो॥ अतिस्त्रियम्॥ अतिस्त्रियः॥ अतिस्त्रीव॥ अतिस्त्रिणा॥ अ

पर

गामनयनोत्सर्गः पुधमेतयापदान्तरं विनास्त्रियामप्रवृत्ते

सि.च.
॥१२॥

तिस्त्रियोऽतिस्त्रेश्च अतिस्त्रियोः ॥ १ ॥ अतिस्त्रीणाम् अतिस्त्रौ अतिस्त्रियुः ॥ ओस्यो कोरेचनित्यं
स्यादम्भसोस्तु विषया ॥ इयादेशस्तु नान्यत्र स्त्रियाः पुंस्त्वपसर्जने ॥ क्रीव ॥ अतिस्त्रि अतिस्त्रि
राणी अतिस्त्रीणि ॥ अतिस्त्रिणां अतिस्त्रिणो अतिस्त्रिये अतिस्त्रिणः अतिस्त्रे ॥ स्त्रियास्तु प्रायेण
पुंस्त्वत् ॥ शसि अतिस्त्री ॥ अतिस्त्रिया ॥ इदुद्राम् ॥ अतिस्त्रिये अतिस्त्रिये अतिस्त्रियाः अतिस्त्रे ॥ २
अतिस्त्रियाम् अतिस्त्रौ ॥ श्रीः हे श्रीः ॥ वैयुवः ॥ इयुवन्तादितामदु स्त्रीविता ॥ प्रिये प्रिये प्रियाः ॥
प्रियः ॥ युवन्तादामानुजु स्त्रियास्तु नित्यम् ॥ श्रीणाम् प्रियाम् प्रियि प्रियाम् ॥ एवं ही प्री प्रभृतयः ॥
एवं प्रभृतयः ॥ प्रधीशब्दस्य लक्ष्मीवद्रूपम् ॥ केषाञ्चिन्मते तु पुंस्त्वत् ॥ प्रकाशीति विग्रहे तु ल
क्ष्मीवत् ॥ अमिशसिचप्रथमम् ॥ प्रथमः ॥ सुखधीर्यस्याः सुखध्यायति केति विग्रहे सुधीः श्रीवत् ॥ केषाञ्चि
न्मते पुंस्त्वत् ॥ सुखधीरिति विग्रहे तु श्रीवदेव ॥ प्रमयीः पुंस्त्वत् ॥ एवं खल्वेवादिः ॥ न्वरा ईप्सा नकारान्ताद्
कारान्ताद् ॥ लसन्ताश्च स्त्रियामीत्येव नवति ॥ कोऽर्थो कोऽर्थो ॥ वधू जम्बादपो नदीवत् ॥ पुनर्भवः ॥
योवा ॥ पुनर्भवो ॥ हे पुनर्भु ॥ पुनर्भवा पुनर्भूणाम् पुनर्भवाम् ॥ नैका पुनर्नवायां स्त्रीवर्षा नर्द्दु रपुमान् ॥
हे वर्षा भु वर्षा भवौ ॥ स्वयं नः पुंस्त्वत् ॥ नकारान्ता संख्यायाः स्वस्थितिर्नो ददुहित पाठज्ञात भ्यश्च नो

वतस्य ना

किं ह

राम
॥१२॥

सन्निपातस्योपविधिः निमित्तं तद्विवातकः स्यात् ॥ १ ॥ यो जमाग्रितोऽप्यस्य तत्प्रतिसन्निपातः ॥ ८ ॥ अत्र शिवादेशः ॥ ३ ॥ दधिनी तदोदीर्घं विस्पष्टं न
नेन नोतः शब्दं क्षयित्वा च ४ न स च अ ए व महश्च न स च महत्तस्य न स महत् ॥ ८ ॥ अत्र अत्र च व्यतिरेकः ॥ १२ ॥ सोदाविति बहुव्रीहिरतदुपसंविशा नोवहुतया च
ख्याने। सोऽस्योऽयस्य सः शसादिः इति अपदार्थप्रधान्यात् टादौ स्वरेऽप्युक्तं योः २

वापो ॥ मातापितृवत् ॥ स्वसाकर्तृवत् ॥ शसिमातृ ॥ स्वसु ॥ शः पुम्बत् ॥ गोः पुम्बत् ॥ नोर्गोर्बत् ॥ ॥ इति स्वराणां
स्त्रीलिङ्गाः ॥ ॥ अतोऽमी ॥ अकारान्तान् नपुंसकलिङ्गात्परस्य मोरम्भवति ॥ कुलम् ॥ ई ॥ मो ॥ नपुंसकलिङ्गात्परस्य
रीकारमापद्यते ॥ कुले ॥ २ ॥ जशशसो शिशोः ॥ नपुंसकलिङ्गात्परस्य जशशसो शिशोर्भवति ॥ नुमं यमः ॥ नपुंसकस्य नु
मागमो भवति शोपरे यमप्रत्याहारान्तस्य न भवति ॥ मिदं न्यात्स्वरात्परः ॥ नोपधायाः ॥ नानुस्योपधायादौ द्वौ भव
ति शोपश्च स्वधिसुतामिदं इति नाकुलानि ॥ २ ॥ हेला ॥ षोडशं देववत् ॥ एवं मूलफलदः पः ॥ स्व न्यादेः ॥ अन्यदेः कीवात्परयोः
स्यमोऽस्तुर्भवति ॥ अन्यत् ॥ वावसीनी ॥ अवसाने वर्तमानानां भुत्वा भवन्ति च पावा ॥ अन्यद् ॥ अन्ये अन्यानि ॥ अ
न्यादेर्धेलोपोन ॥ हे अन्यत् ॥ अन्यतरत् ॥ उत्तरत् ॥ कतरत् ॥ कतमत ॥ एकतरस्य न ॥ एकतरम् ॥ शेषं स
पौतपरिनाययानजरम् ॥ अजरम् ॥ अजरसी ॥ अजरे ॥ अजरसि ॥ अजराणि ॥ अजरसि ॥ अजरसी ॥ अजरे ॥ अजरसि ॥ अजराणि ॥ शेषं निजैरवत् ॥ हृदयोदका
दीर्घो भवति पश्चस्वधिसुशोच ॥ अजरसि ॥ अमिलुकोऽपवादमभावाच्चिन्वापरत्वाद् उत्तरम् ॥ तत्तस्सन्निपातपरिभाषया
नलुकु ॥ अजरसम् ॥ अजरम् ॥ अजरसी ॥ अजरे ॥ अजरसि ॥ अजराणि ॥ शेषं निजैरवत् ॥ हृदयोदका
मा ॥ ११ ॥ उदना ॥ आसनम् ॥ हृदि ॥ हृदा ॥ हृदाम् ॥ उद्रा ॥ उद्रम् ॥ आसनि ॥ आस्ना ॥ आसभ्याम् ॥ मांसि ॥ मांसा ॥ माभ्याम् ॥ नपुंसकस्य ॥
इत्थो भवति ॥ श्रीपं कुलवत् ॥ नपुंसकाः स्यमोर्लुक् ॥ अस्थि ॥ दृणा नपुंसके धोगुंवा ॥ हे अस्थि ॥ हे अस्थि ॥ नामिनस्य
रे ॥ नाम्यन्तस्य नपुंसकस्य नुमागमो भवति स्योदोपरे ॥ अस्थिनी ॥ अस्थीनि ॥ अञ्जीस्मां ॥ ॥ ॥ टादौ स्वरे अ

चमहसिनेत्पुनर्वर्ततेसिहितस्यस्मि। अ॥ इदमोयं पुंसि इत्यादिसर्वदेशः साहचर्यतश्च इति विसर्जनिदेशेन उक्तं हो कस्तु स सर्वसा ३२
 मस्तुःकारान्तस्य ग्रहणात्तादृशस्यैव तदादेर्कारस्य मत्वेन ह्रस्वकारमात्रस्य अन्यथा हो द्विवित् प्रथिमत्वे स्य तश्च शब्देन स्मिन्वि

सि.च.
 ॥१४॥

गोशब्देन नुरागप्रियचतुरास्य॥ कमलंकमलाम्बा आचक्ष्णो कमल॥ कमलो॥ कमलः॥ कमलसु॥ फल॥ फलो॥
 यो नोधाताः॥ मानोस्य धातोर्मस्य नोभवति॥ रुसपदानो वमयोश्च॥ नस्य लोपो न॥ प्रशान॥ प्रशामो॥ प्रश
 न्याम॥ प्रशान्तु॥ क॥ कोके॥ इदमोयं पुंसि॥ इदमष्टुंसि सा च येन वति॥ अयम॥ दस्यम॥ तदादेर्कारस्य
 मत्वं स्यादो॥ इमो॥ इमे॥ तदादेस्सम्यो धनाभावः॥ इमम्॥ इमो॥ इमान्॥ अनयो सो॥ इदमोऽनादेशो भवति दो
 सो॥ अनेन॥ स्या॥ सादोभादो च स्यादो परे इदमोऽकारो भवति कस्तु स्य॥ आभ्याम॥ निस्रिप्ति॥ इदमदसो
 रिस्रिप्तिसेव भवति॥ नभकारस्याकारः॥ एभिः॥ अस्मै॥ अस्मात्॥ अस्य॥ अनयो॥ एवाम्॥ अस्मिन्॥ अनयो॥ एषु॥
 इदमेतदोरन्वादोऽतीयादोऽस्तेन॥ एनमयमो॥ एनात्॥ एनेन॥ एनयो॥ किञ्चित्कार्ये विधातुमुपात्तस्य क
 र्यान्तरधिधातुं पुनरुपादानमन्वादोऽशः॥ यथानेन व्योकरणमधीतमेनेन छन्दो ध्यापय॥ लोपधायाः॥ ना
 म्बो नो लोपशब्दो॥ राजा॥ राजानो॥ राजानः॥ हे राजन्॥ राजानम्॥ राजानो॥ जभो॥ जैः॥ राज्ञः॥ राज्ञा॥ राज्ञभ्या
 म॥ नस्य लोपशि न विप्रलिकार्यम्यन्वस्ति तिजा पकात्॥ राजभिः॥ राज्ञा॥ राजि॥ राजति॥ राजसु॥ एवं द्वेष्टा
 दयः॥ पञ्चनः॥ पञ्चना॥ आत्मनः॥ आत्मना॥ प्रतिदिवा॥ प्रतिदिवानो॥ अत्रापेक्षते॥ योर्विहसे॥ धातोर्दिदु
 तोर्विधो भवति रेफव करयो ह स परयो व्यरतं पदाने च॥ प्रतिदीवः॥ प्रतिदीवा॥ प्रतिदि व न्याम॥ श्वादेश्च

राम
 ॥१५॥

मस्य रस्य वकारस्य उव उव अच वृ। वृ इति रस्य तत्तु तौ तस्य धितः इति रत्न विधान सामर्थ्या सेतो पात्रा वात्त ६ अति न स्मिन्ना
एतत्पर्यवत्ता चानर्थकेन पितरं तद्विधिं प्रयोजयन्तीति वचनात् समानरूपाः ॥ प्रियपंच इत्यत्रापि स्वरे इत्यनेनाकार
स्य लोपत्वात् यमापे स्यनेन यपे कृते स्ता मुप्रिपु रित्यनेन नकारस्य मुत्वेन मकरद्वयमद्यो चकार ॥ १३

इति न अच
न

वैतत्वं प्राप्नोति शसादौ स्वरेऽपि ईकारे च ॥ सस्य सारणाच्च ॥ सप्रसारणात्परस्य लोपः स्यात् ॥ शुनः शुना ॥ श्वः श्वाम् ॥
यनः यना ॥ युवः युवाम् ॥ मधुवाः मधवानो ॥ मघोनः ॥ अर्धराः स्वसावनभो ॥ नभारहितस्या र्वन्नंतस्य तदस्य नादेशः
स्यात् ॥ ननु सौ ॥ प्रिलो नुम् ॥ उकारानुच धस्य से कारानुबन्धस्य च नुमागमो भवति पुंसि पञ्चसु ॥ अर्धनौ ॥ अर्धकौ ॥
अर्धता ॥ अर्धद्राम ॥ अनभक्षि म ॥ अनर्वा नो ॥ असौ कि म ॥ अवी ॥ इतो ऽसं चसु ॥ पथिनमथिन नमुत्ति न शवाना
मिकारस्याकारादेशो भवति पुंसि पञ्चसु शो च ॥ धो नुद ॥ पथिमथो स्य स्य नु द्या ॥ पुंसि पञ्चसु शो च ॥ आसौ ॥ पथि
मथि नमुत्ता मात्व भवति सौ ॥ पन्थाः पंथानो ॥ पन्थानः ॥ हे पन्थाः ॥ पथोटे ॥ पथिमथि नमुत्ता रोटर्त्तौ भवति शसा
दौ स्वरे ईपी कारे च ॥ पथः ॥ पथा ॥ पथि ॥ एवं मन्थाः ॥ नमुत्ता ॥ स्त्रिया न्तो नत्वा दीपु ॥ सुपथी ॥ सुमथी ॥ अन्तमुन्दी
पः ॥ क्रीवे ॥ सुपथिवनम् ॥ धौ नपुस कौ नोन स्य लोपो वा ॥ हे सुपथिन ॥ हे सुपथि ॥ सुपन्थानि ॥ इनां शो सौ ॥ इन् इन् प
थन अर्थमन् इत्येते वा शो सौ चा चोऽपवाया दी द्यो नान्पत्रा दीदी हे दशिडन् ॥ दशिडु नो ॥ एवं सुसलिन वाग्मिन प्रभृतय ॥ वृ
जहा ॥ वृजह नो ॥ हनो द्वौ ॥ हनो हे स्य द्वौ भवति अतिशित्तिचनकारे पर ॥ द्वे संयोगे रात्वन्ता ॥ वृज वृ ॥ वृजु द्या ॥ वृज हन्त्या म ॥ एवं पर
न अर्थमन् ॥ संख्या शब्दा अप्यन्वय प्रभृतयो बहुवचनान्ता स्त्रियु संरूपा ॥ जशसौ लुक् ॥ वकार नकारान्तरा व्याप्य पर
योर्जशसौ लो भवति ॥ पञ्च ॥ पञ्चभिः ॥ पञ्चभ्यः ॥ पञ्चः ॥ वकार नकारान्तरा व्याप्य परस्यामो लुक् ॥ पञ्चात्ताम् ॥
परमपञ्चानाम् ॥ गोरात्वेन लुक् लुटौ ॥ प्रियपञ्चने पिपपञ्चानः ॥ प्रियपञ्चा बम् ॥ एवं सप्तन नुवन दशन न
तयः ॥ आष्ट नो डौ वी ॥ संख्या या अष्ट न परयोर्जशसौ वकी डौ भवति ॥ आष्टोऽष्ट ॥ वीसु ॥ अष्टनः सका

१२ पो

श शो

परतः केचिदिह नि केचिन्त दि छेति पर्वतः ॥ उभयोः केचिदेकानि केचिन्ते छेति चोभयोः ॥ १० तयोर्द्वे अनेन यस्य ॥ १० कृत्वा व ॥
रवसे च पाज सानां १ कुड ॥ कुओ ॥ कुओ ॥ ३ कुत्वेन न स्पृजः स्प संयोगान् स्पलोपः कुत्वे ३ विष्णवे वयो चैर द्यो च ताव प्रत्ययो ॥ अनयोः स र्वे नाम्ना ॥
देर द्यो देशः स्याद प्रत्ययो वन्तः च नो पर ॥ १० नो ॥ ४ अदसा डेः ए थ युत्वे केचिदिह निलत्ववत्ता केचिदन्त सट श स्य न त्य के सहि दृश्यते ११

एतम् एतो एतान् ॥ अन्त्यादेशः ॥ एनमृशेनो ॥ एनान् ॥ एनेन ॥ एतयोः ॥ अग्निमन्तु ॥ अग्निमथो ॥ अग्निमश्याम् ॥ अ
ग्निमन्तु ॥ प्रत्यञ्चतीति किं पि कृते ॥ नो लोपः ॥ धातोर्ह सान्त्वाप धातु तस्य न स्पलोपः किति पेशः ॥ १० नोर्थी च्चने
नो निरुपपदान् कुंचे किं पि न ॥ अञ्चेषु सिपञ्च सुनुम् ॥ दिशाम् ॥ प्रत्यङ् ॥ प्रत्यञ्चो ॥ प्रत्यञ्चो ॥ प्रत्यञ्चम् ॥ प्रत्य
ञ्चो ॥ अञ्चोर्दीर्घः ॥ नलोपि ॥ अन्ते रकारस्य लोपः पर्वस्य च दीर्घः शसा दोस्वरे परे तद्धित यस्वरयोरीपीकारे च ॥ प्रती
च ॥ प्रतीचा ॥ प्रत्यञ्चाम् ॥ प्रत्यञ्चु ॥ तिर्वङ् ॥ तिर्वञ्चो ॥ तिरश्चादयः ॥ तिरश्चादयो निपात्य नो शसा दोस्वरे परे तद्धित
यस्वरयोरीकारे च ॥ तिरश्चः ॥ तिरश्चा ॥ तिर्वञ्चाम् ॥ तिर्वञ्चु ॥ उदङ् ॥ उदञ्चो ॥ उदीचः ॥ उदीचा ॥ उदञ्चाम् ॥ उदञ्चु ॥ पित
रमञ्चतीति पित्रङ् ॥ पित्रञ्चो ॥ पित्रञ्चः ॥ अतो दीर्घः ॥ पितृचः ॥ पितृचा ॥ पित्रञ्चाम् ॥ पित्रञ्चु ॥ सप्रङ् ॥ स
प्रीचः ॥ सप्रङ् ॥ सप्रञ्चो ॥ सप्रीचः ॥ सप्रीचा ॥ प्राङ् ॥ प्राचा ॥ पजायान्तु ॥ प्रत्यञ्चः ॥ प्रत्यञ्चो ॥ प्रत्यञ्चाम् ॥ प्रत्यङ् ॥ सु ॥
प्रत्यङ् ॥ प्रत्यङ् ॥ खयु ॥ उदञ्चः ॥ उदञ्चा ॥ उदञ्चाम् ॥ तिर्वञ्चः ॥ तिर्वञ्चा ॥ तिर्वञ्चाम् ॥ सप्रञ्चः ॥ सप्रञ्चो ॥ प्राञ्चः ॥ अमुम
ञ्चतीति ॥ अदसे छेर द्यो देशः ॥ अञ्चतो परे ॥ दस्यम् ॥ इत्युभयत्रापि सत्वम् ॥ मादृ इत्युत्त्वम् ॥ अमुमुयङ् ॥ अमु
मुयङ् ॥ अमुमुयङ् ॥ अमुमुयङ् ॥ अदमुयङ् ॥ अदमुयङ् ॥ पजायान्तु ॥ अमुमुयङ् ॥ अमुप्रञ्चो ॥ म
रुत् ॥ मरुद्राम् ॥ प्रितो नुम् ॥ न्सम्म हतो ॥ दीर्घः शोचो ॥ महान् ॥ महानो ॥ महानो ॥ हे महान् ॥ दिर
न्तानां जहादीतां च शतु ॥ नुम्न शोचा ॥ ददत् ॥ ददतो ॥ एवं जहात् ॥ जाग्रत् ॥ ददितुत् ॥ चकाशत् ॥

विग्रहः ४

नरजानांसंयोगः ३ बह्वर्कः । बह्वर्गः ४ बह्वर्जिकुलानि ४

सूटो अवरान्नात्यस्य न पुनः कस्य शतुर्वा नुमो १०

和

बह्वचन श्री १

[illegible]

ਸ੍ਰੀ
ਯਕੀਰੁ. ੮

देरात्वे कृते अत्वमेत्वन्त १ तेन आत्वमेत्वन्त ३ भाविनः सुटोनि वृत्त्यादयः कान्याद्यर्थ द्वितीययेति समांसः ॥
तर्थाससुटकनिर्देशः ६ गोरालेपियुदसम्पदोस्तदाद्यत्वं भवति ११

युष्मदस्मदोद्येरेत्वं भवति। टाडोः॥ त्वया॥ मया॥ युवाभ्याम्॥ आवाभ्याम्॥ पुष्पाभिः॥ अस्माभिः॥
तुभ्यं॥ त्वं॥ उया॥ उयास्सहितयो युष्मदस्मदोस्तुभ्यं मया शतौ भवतः॥ तुभ्यम्॥ मया॥ अस्मै॥
युष्मदस्मदभ्यां पराभ्यस्य मभवति॥ सकारो न कोरादित्वं वा हृत्यर्थः॥ युष्मभ्यम्॥ अस्मभ्यम्॥
उसि॥ असि॥ उसि साहचर्यात् अस्माभ्यस्य गृह्यते॥ त्वत्॥ मत्॥ युवाभ्याम्॥ आवाभ्याम्॥ युष्मत्॥ अ
स्मत्॥ त्वत्॥ मत्॥ उसा॥ उसा सहितयो युष्मदस्मदोस्तुभ्यं मया भवतः॥ त्वाम्॥ मया॥ युवयोः॥ आवयोः॥ सु
टोः॥ सामाकम्॥ युष्मदस्मदभ्यां परः सामाकम् भवति॥ युष्माकम्॥ अस्माकम्॥ त्वयि॥ मयि॥ युवयोः॥ आव
योः॥ युष्मासु॥ अस्मासु॥ समस्यमाने द्वौ के त्वं त्वचि नो युष्मदस्मदी॥ समासाद्योऽन्यसंख्ये प्रत्यये युवो वा
त्वन्मदीवापि॥ सिजसु डे उस्सु परतः आदेशोऽर्थः सदेवते॥ त्वो हो युयं वयो तुभ्यं मद्यो न वम मातृपि॥ २॥
एते परं त्वाद्वाधन्ते युवावौ विषये स्वके॥ त्वन्मदीवापि नो धनो ववद्विषये स्वतः॥ द्वौ के संख्यं समासा ६४
यौ के यं युष्मदस्मदी॥ तयोरे द्वौ के ता धीत्वा तु युवावौ त्वन्मदी न च॥ ४॥ त्वामावा अतिक्रान्त इति वि
ग्रहे॥ अतिवोऽत्यहं॥ गोरालेपियुष्मदस्मदोस्तदाद्यत्वं भवति॥ अतित्वाहम्॥ अतिमाहं॥ अतिम
ये अतिवयम्॥ अतित्वाम्॥ अतिमाम्॥ अतित्वान्॥ अतिमान्॥ अतिमया॥ अतिमया॥ अतित्वाभ्याम्॥
त्वा युष्मदस्मदर्थगतसंख्येतरसंख्यायुक्तश्चेत् ६

व ३

अतित्वयोः अतिमाभ्याम् अतित्वत् अतिमत् ॥ २ ॥

अन्यत्र युवावोः ओ अस्मि ययोः अतियुवाम् अत्यावाम् ॥ ३ ॥ अतियुवान् अत्यावान् अतियुवाम् अत्यावाम् अतियुवाभ्याम् अत्यावाभ्याम् ॥ ३ ॥
युवाभिः अत्यावाभिः अतियुवभ्याम् अत्यावभ्याम् अतियुवत् अत्यावत् ॥ २ ॥ अतियुवयोः अत्यावयोः ॥ २ ॥ अतियुवकम् अत्यावकम् अतित्वयोः
अतिमयोः अतियुवसु अत्यावसु ॥ युष्मान् स्मान्वा अतिकान् इति विग्रहे सिजस ३ उः सुप्राग्वत् ॥ ४ ॥

सि. च.
॥ १ ॥

अतिमाभ्याम् अतित्वोभिः अतिमभिः अतिसुभ्याम् अतिमत्तुभ्याम् अतित्वाभ्याम् अतिमा
भ्याम् अतित्वत् अतिमत् अतित्वत् अतिमत् अतित्वयोः अतिमयोः अतित्वकम् अति
माकम् अतित्वयोः अतिमयोः अतित्वयोः अतिमयोः अतित्वसु अतिमासु ॥ युवा आवा
वा अतिकान् इति विग्रहे सिजस ३ उः सुप्राग्वत् ॥ अतियुष्माम् अत्यस्माम् ॥ अति
युष्मान् अत्यस्मान् ॥ अतियुष्माया अत्यस्माया ॥ युष्मादस्मदोः षष्ठी चतुर्थी द्विती
याभिः स्ते मे नानो वसन्तो ॥ युष्मादस्मदोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीया सहितयो र्यथा सं
ख्येन अमी आदेशा भवन्ति ॥ तत्रैकवचने सहस्रमे द्विवचनेन सहस्रान्तो बहुवच
नेन वसन्तो ॥ त्वामि मां ॥ अमा सहितयो युष्मादस्मदोः स्त्वा मा एतौ भवतः ॥ श्रीश
स्त्वा वतु मा पीह दत्तै मे पि शर्मसः ॥ स्वामी नैवेति सहस्रिः पातु वाम पि नो विभुः ॥ १ ॥
सुखं वान्मोद सा त्वीशः पतिर्वाम पि नो हरिः ॥ सोऽयं द्वौ न शिवं वे निो दद्यात्सेवोत्रिवः संनैः ॥ १ ॥

नेन

राम
॥ १ ॥

अतियुष्माभ्याम् अत्यस्माभ्याम् ॥ ३ ॥ अतियुष्माभिः अत्यस्माभिः अतियुष्मभ्याम् अत्यस्मभ्याम् अतियुष्मत् अत्यस्मत् ॥ २ ॥
अतियुष्मयोः अत्यस्मयोः ॥ २ ॥ अतियुष्माकम् अत्यस्माकम् अतियुष्माभिः अत्यस्माभिः अतियुष्मासु अत्यस्मासु ॥ ६ ॥

चक्षुषीभवं वा सुखं वा सुखं वत दानं च वा सुखं ज्ञानं अवा सुखं ज्ञानं अवा सुखं ज्ञानं अथो ये मान्ते अव सुखं ज्ञानार्थीः अवा सुखं ज्ञानार्थीः अवा सुखं ज्ञानार्थीः धातवः तैः अवा सुखं ज्ञानार्थीः धातुभिः ८

एकस्मिन् वाक्ये एते आदेशाः ॥ शशीनान्ते ओद नदा स्मापि । एकवाक्ये किं पुं न च
तव भविष्यति ॥ अनन्वादेशे वा । अनन्वादेशे नित्यं ॥ धातान्ते तव ॥ न तौ स्तस्मै ते ह स्ति २
रये नमः ॥ नादौ ॥ वाक्यादौ पादौ दोषवर्जमानौ यो युष्मदस्मदोर्नेते ॥ एकारव्यातं वा
का । त्वापातु हरिः । मां पातु शिवः ॥ वैदेर शब्देः संते द्योऽस्मान् कृष्णः सर्वदा वतु ॥ वि
शेष्यसंज्ञा धनेतर पूर्वसंज्ञा धनं हित्वा न्यस्मात्संज्ञा धनात्परयोर्नेते ॥ दे ३
वास्मान्पातु हरिः विष्णोः स्मान् रक्ष सर्वदा ॥ विशेष्य पूर्वानुहरे कृपा लोचनः पा
तु ॥ संज्ञा धनेतर पूर्व तु सर्वकार दत्त देव नः ॥ वादिनिम्न ॥ च वा हा अह एव
एप्रियोगे नेते ॥ आवयो युवयो अशो हरिर्मो मेवरक्षतु ॥ अचौ दुष्वा ता नार्थ धातु
प्रियोगे वत ॥ चेत्सात्वां समीक्षते न क्त स्वरूपं धीयति ॥ चाक्षुषं ज्ञानात् ॥ न क्त
स्वापश्यति चक्षुषा ॥ विष्णुमान्पूर्वात्प्रथमांतात्परयो रन्वदे ॥ शेप्यते वा । न क्त

ना ४
वै ५

कम। शं। यो। कर। हसि। आमी। दस। अं। ग। त्वे। दै। रे। कि। म। यद। तद। इति। इह। हं। हो।

रत्नैस४

सि० च०

॥२॥

४३७

स्वमुष्महकोनहरिः। चो। का। यते। समाम्॥ च। दि। पा। च। दि। मे। लो। नि। पा। त। सं। जे।
नवनि॥ च० ब० हो० अह० एव० एव० नन० ए० सक० सश्वत्। युगपत्। भयस॥ न० न०
हन्त० विना। ना। ना। स्वा। स्ति। अस्ति। दो। बा। न० न० मे। बा। मि। थ्या। मि। थस० अथ० अथो। सि। स०
श्वस॥ उ० धै। स० नी० जै। स० न० ध० क० अते। आरात॥ दिवा० रा० त्रौ। सा। ये। चि० म० न्ना० क० इ० यत्। जे।
सा० त० सी० वि० हि० स० अ० व० से० स० स० य० नि० क० षा० अ० द्वा० सा० क० सा० दा० त० सा० मि० स० ना० स०
न० त० स० ना० त० ति० र० स० अ० न० रा० अ० न० रे० रा० स० ह० सा० अ० न० ज० सा० अ० ल० व० य० टा० दा० मा० वि० हा०
म० स० पु० रा० पु० र० स० मि० थो० मि० थस० प्रा० य० स० मु० ह० स० सा० द्वा० सा० क० न० म० स० हि० रु० क० चि० क०
मा० मा० ड० स्वर० अ० न० रा० प्रा० त० रा० पु० न० र० स० नु० त० र० पा० व० त० ता० व० त० स्वा० हा० स्व० वा० त० प्पा०
हि० ख० लु० कि० ल० सु० द्वा० दु० ए० आ० द० हा० उ० प० स० र्ग० वि० ने० कि० प्र० ति० न० र० प० का० म्० अ० व० द० न०
अ० हं० यु० हे० तो० अ० आ० इ० उ० ऊ० अ० ऊ० ल० ल० ए० ऐ० ओ० औ० प० शु० शु० क० य० था० क० घा० पा० ट०

वृथा२

अहो३

इहा५वत्

दि४

राम

॥२॥

नु। न० उ० तु। हि० २

सहा॥ सम० ४

स्वर२

अ० द्वा० उ० प० धा० ५

पदार्थः हे हे भो अपेक्षः विद्यारेः अरे एकपदे। द्राक्। मं दु। पुत्र आत। ओषट्। वेषट्। उत्यादि॥
 तत्रादि विभक्तिनिपात्यते॥ तस्मिन्निमित्तं तत्रा अत्रपत्र कुत्र कतेन प्रकारेण तथा सर्वथा क
 थं इत्यं अस्याः इति इतः॥ एतस्याः इति अतः ततः यतः कुतः सर्वतः सर्वविभक्तिः कैलसि त्येके॥ अदितः
 पूर्वस्मिन्निमित्तपुरः पुरस्तात्॥ अधः आधस्तात्॥ उपरि उपरिष्ठात्॥ परस्मिन्निमित्तपरेण दक्षिणेन। द
 क्षिणादक्षिणात्॥ दक्षिणास्यादिदूरे दक्षिणादि॥ राजाधीनराजसात्॥ सर्वत्र स्मसात्॥ उरीपुंरसी
 उत्तरतः ५ विभक्तिकारयोः॥ सद्वादिक्काले निपात्यते॥ समानेऽहिसद्यः अद्यः॥ अधुना उ दानी॥ तस्मिन्निमित्त
 स्तारोः दपदा सदा सर्वदा एकदा अन्यदा संवत्सपदि संप्रदि। कठितितूरति॥ आसुशौघा पूर्वद्युः परेद्युः
 विषेयमः पुरुनपरारिः॥ अमेद्युः॥ अन्यतरेद्युः उभयेद्युः॥ तर्हि कर्हि एतर्हि॥ प्रदि उपसर्गः॥ प्रापरा
 अपासमनिराति स। दुरा दुः॥ अत्रि। वि। अर्थः अधि। सु। उत्त। नी। पार। उप। आ। ड। अत। आविर। प्रा
 ग्घातः॥ उपसर्गो धातोः प्रप्रयोक्तव्याः॥ तदव्य॥ तदिदं चेदिशरूपमव्ययसंज्ञमुवति॥ काय
 तन्त्रा॥ कपपुतुप्। राम्। चा। चि। शसवते क्तत्वम्। सूच। आम्॥ इत्याद्यन्तं अव्ययसंज्ञमुवति॥ अव्य

तापेयाद्यातकाः केपिवाचकाः आगमाएवकेपिस्युः संभार्यस्यसाधकाः ३ अवश्य अपिश्च जवापोतयाः अवाप्याः २ अ
यामरूपकारः आपः इति विशेषणार्थः ३

प्राक्पुष्पा प्राक्त १ पुष्पा एकपुष्पा

सिन्धु पाद्विभक्तं लुक् ॥ ननु शब्दनिर्देशः ॥ सदृशं त्रिभुलिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ॥ वचनेषु च सर्वेषु पञ्च
॥ ३१ ॥ वेति तदवयवम् ॥ १ ॥ वधिनागुरिरल्लोपमवौप्योपसर्गयोः ॥ आपः चैव हसान्नानां यथावाचानि
शादिशा ॥ २ ॥ अवगाहः ॥ वगाहः ॥ अपिधानपिधाने ॥ ३ ॥ इत्यवयवम् ॥ ४ ॥ आवर्तः खियाम् ॥ अका
रान्तानाम् ॥ त्रियोवर्तमानादाप्रत्ययो भवति ॥ सर्वाभावा ॥ अजादे ॥ अजादेर्गणः इपिनि
वेधार्थः ॥ अजा ॥ एडका ॥ अश्वा ॥ चटका ॥ मषिका ॥ बालावत्सा ॥ ढोडा ॥ मन्दा ॥ विलाता ॥ सफला ॥
सुफला ॥ अफला ॥ शनफला ॥ सत्पुष्पा ॥ प्रत्यक्पुष्पा ॥ कंडुपुष्पा ॥ शूद्रा ॥ कुंचा ॥ उमिहा ॥ दिवविशो
जिनिष्ट ॥ कनिष्ठा ॥ मध्यमेतिपुष्पि ॥ अमला इत्यादि ॥ पादो बाह्व ॥ द्विपदी ॥ दिपदी ॥ कौप्यतः ॥ कापि कापिइ अतः
योगधु परे पूर्वस्याकारस्येकारो भवति ॥ कारिका ॥ पाचिका ॥ पाठिका ॥ अतकिम् ॥ नौका ॥ गोका ॥
पकादीनां ॥ क्षेयका ॥ ध्रुवका ॥ चटकापिका ॥ शका ॥ उपन्यका ॥ अधिस्थका ॥ तारका ॥ ज्योतिषि ॥ राय
अम्पा ॥ तारिका ॥ वर्णका ॥ तानावेवर्णिका ॥ वानावेवर्णिका ॥ शकुनो प्राच्याम् ॥ उदीचानुवर्तिका ॥ अष्टका ॥ ३२ ॥
आ ॥ ३ ॥ अष्टिकान्या ॥ अष्टानि ब्राह्मणस्य क्रियाया अष्टपरिमाणसा अष्टिका ॥ कचिदा

नचक्राचअणचनरातस्मात्तवराः पइपि अणेअलोपाः इवचउचनवषु। पुरनपस्यसहिततस्मात्तुतः अहोदीयतेतिअसिकः पुस्तकः
 चत१०

सूतका। सतिका। पुत्रका। पुत्रिका। अर्थका। अर्थिका। चटका। चटिका। निर्वस्विका। नि
 भस्विका। सन्दारिका। सुन्दारका। एडका। एडिका। अजका। अजिका। तका। तिका। इका। इका। निःस्वि
 का। निःस्वका। गंगका। गंगिका। **ह्रस्वावा**। कापिपरेतरादौ च पूर्वस्य ह्रस्वावा भवति। गंगाका। गग
 का। गंगिका। नदीका। नदिका। असीतरा। अयसितरा। वाग्रहरणादेव संध्यक्षराणां नोका। नोका।
 नरा। **इपि**। गपिउनी। मघोनी। शनी। कतीयस्यलोपः। इवरागरीयोर्लोपो भवति नैदित ईपि च। **स्वरेयक**
 ओपगवी। ऐन्द्री। **इप्येनलोपः**। राशी। द्विदामी। **पित**। षकार टकार उकार ञकार अनुबन्धास्त्रि **वेप**
 या मीप्रत्यया भवति। पवराकी। टकुरुचरी। उगोमती। विदुषी। नपचमि। दीव्यनिपठन्ति।
 नृणां। मन्त्राणां। सीमा। सीमनो। **अन्ननो**। ह्रस्वब्रह्म। बहुयज्वा। **अष्टा**। सीमा। सीमे। दा
 मा। दामे। दामांडपक्षालोपिनोर्वेप। बहुसज्जी। बहुराजा। बहुराजेनो। नदादे। **अष्ट**। दक्षास्त्रियामी
 पु। नदी। गोरी। तोपरोपि। अरद्वेसी। असुदधी। उउमत्री। अदिकी। इत्वरेश्वरी। खैरी। पोसी।

बहुराजा। बहुराजो२

सि.च.
॥२२॥

शक्तीकी॥ कुचिलोपः॥ गार्गी॥ गार्गीयनी॥ लोहित्यायनी॥ कोरव्यायनी॥ मण्डकायनी॥ आ
रहरायनी॥ कात्यायनी॥ इत्यादि॥ अनन्तवयवाचिनेऽदन्तास्त्रियामीपु॥ कुमारी॥ किशोरी॥
बभ्रुटी॥ चिरंटी॥ तनुरातीतलुनी॥ अदन्ताकिम्॥ शिशुः॥ पुष्पोत्तः॥ स्वबहुव्रीहेर्नङ्स्त्रियाम्॥
कुण्डोष्ठी॥ धुध्री॥ अत्युध्री॥ प्रत्यवयोवाचिनेऽयनस्येपु॥ त्रिचतुर्भ्योऽस्यत्वेऽत्रिहायरागी॥
चतुरहायरागी॥ इन्द्रादेशीनीपु॥ स्त्रियांपुंयोगेच॥ इन्द्राणी॥ वरुणाणी॥ जवानी॥ शर्वानी॥ पुत्राणी॥ मृडाणी॥ आचा
र्यादरी॥ तमः॥ आचार्यानी॥ हिमरस्ययोर्मेहत्वे॥ महद्भिर्महिमाणी॥ अरण्यानी॥ यवाद्देवे॥ दुष्टाय॥ वीर्यानी॥
यवनास्त्रियाम्॥ यवनानी॥ मातुलोपाध्यायभ्यावा॥ मातुलानी॥ मत्तुली॥ उपाध्यायानी॥ उपाध्यायी॥ अर्थ
क्षत्रियोपाध्यायेभ्योवास्वार्थे॥ अर्थानी॥ अर्थ्या॥ क्षत्रियाणी॥ क्षत्रिया॥ उपाध्यायानी॥ उपाध्याय॥ पुंयो
गेच॥ आदन्तास्त्रियामीपु॥ शर्डी॥ गरुकी॥ पालकान्तान्नागोपालिका॥ अश्वपालिका॥ सूर्यदेवताया
मापु॥ सूर्यस्यस्त्रीदेवतासूर्या॥ अन्यासूरी॥ जात्रेरयोपधात्॥ जातिवाचिनेऽयकारोपधादकारान्ता

राम
॥२२॥

अति केशी। अति केशी। अति केशी। अति केशी। अति केशी। अति केशी। अति केशी। अति केशी। अति केशी। अति केशी।
 नतत्सदृशेन गनततं प्राणिष्वस्तुनवाप्राणिव धुनं पुनं चेत्तदप्राणि निवृत्तं गमित्यर्थः। स्वदादवत्वात्। सुज्ञाना। अमर्त्तितत्वात्। सुसुखा।
 शाला अप्राणि स्थित्वात्। सुशोभा। विकारजत्वात्। वीचि न। धनकीता सुकेशी। सुकेशरथा। अप्राणि स्थित्यपि प्राणिदृष्टत्वात्। सुस्तनी सुस्तना।
 स्थियामीप्रत्ययोत्यपोभवति॥ मदिषी। हंसी। योपधातुं ह्रस्विया। वेष्या। कुचिना। वलाका। गवय स्थितत्वात्। उप
 हयमुकयमनुष्यमत्सानान्विषेधः। गवयी। हयी सुकयी। हसात्तद्धितपस्यपिलोपः। मनुवी। इपिमत्सस्य सज्जनादित्ये
 यलोपः। मत्सी। सूर्योगस्तेपारीपेपिच॥ सरी। अगस्ती। निष्पुष्ययेन क्षत्राणि पलोपः। त्रेवीपेवी॥ जा खा सुशिरवा
 नपदादिन्याऽर्थविशेषे जानपदी॥ वृत्तिः॥ कुराडी म्रमत्रे। गोरी। आवयने। स्थली अकृत्रिमायाम्। अन्यास्थ
 ला। भाजी श्रुता चेदन्त्याभाजो॥ नागी स्मृता चेन्नागागान्या। काली वर्गी चेत्कालान्या। नीली ओषवी
 नी प्राणिजोः॥ नीलान्या। संज्ञायावाली। नीलाकुशी अपोविकारेऽन्याकु शो। कामुकी मेघुनेद्यायामन्याका
 मुकी॥ कवरी केशविन्यासे। अन्या कवरा शोनादौ। शोरी। शोरा। बहुव्रीहेर्जातिपूर्वपदानात्कानात्कुरुमि
 नी॥ जातोतान्ता। दन्तजाता। अस्वांवापर्वपदाद् सुरापीती॥ सुरापीतापोशि गृहीति भाग्यायामन्यापाणि
 गृहीता। कीतत्करणेदे। वसुक्ती। कीनादल्पत्वे अमलिप्रीत्योः॥ चन्दनलिप्तान्या॥ स्वागादौ॥ श्वंगवा
 चिनेऽदन्तादसंयोगोपधास्थियामीपा सुमुखी। सुमुषा॥ सुके। सुकेशा। नासिकोदरोष्ठजं हृदयकं य
 शगाच्च एभ्यो वारिप॥ तुंगनाशिका। तुंगनाशिकी। मन्दोदरा। मन्दोदरी। विंवेळी विंवेळी। सुजंघी।
 सुजंघा। अंगगात्रकणपुच्छावैर्प॥ स्वांगी। सुगत्री। सुकराणी॥ द्वे स्वंगेत्यादि॥ कवरमणि विमशरे यः
 २१

मज्जतीति भाजा
 तनादिकं पुत्रादि
 कुरु अनेन्यर्थः

ओदुम्बरं

अमतेजारजः कुराडो मते भर्त्तरि गोत्रकः॥ ६

अश्वानामुरः क्रोडाश्वाश्रीः गुरातः संज्ञासंयोगश्च दृढः पतिर्यस्याः सा दृढपतिः दृढबलः पतिर्यस्याः सा दृढबलपतिः दृढ

सि० च०

॥२३॥

रा३

रातुष्टानित्यम् ॥ कवरपुक्षी ॥ विष्टपुक्षी ॥ उपमानात्पक्षपुक्षी ॥ श्येनपक्षी ॥ श्येनपुक्षी ॥ नक्रो
डादिबहस्वरत्नं ॥ कल्याणक्रोडासुजघन ॥ सहनअविद्यमानपूर्वीन् ॥ सकेशा ॥ अकेशा ॥ विद्यमान
नासिकी ॥ नखमुखान्त्राया ॥ सूर्य ॥ खागेरमुख ॥ संज्ञायाकिं ॥ ताम्रमुखीकन्या ॥ बौरुणात् ॥
उक्तान्तादुरावाचिनेवास्त्रियामीप् ॥ पट्टी ॥ पट्ट ॥ वट्टी ॥ वट्ट ॥ खरसंयोगान्नखरुः ॥ पांडुः ॥ कृत्रिकराय
त्पथी ॥ रंत्रिः ॥ रात्री ॥ शकटिः ॥ शकटी ॥ अक्षयर्थीत्किं ॥ मृत्तिः ॥ अजननिः ॥ यदुत्पादिभ्योवापदतिः ॥
पद्धती ॥ ऐचमन्वादेः ॥ मनुपुतक्रतुहृषाकप्यग्निकुशितकुशिदानामेआदेशर्षेचस्त्रियाम् ॥ पुत
कृतापीहृषापापी ॥ अग्नापी ॥ कुशितापी ॥ कुशितापी ॥ मनोरैवा ॥ मनायी ॥ मनावी ॥ मनुः ॥ पत्न्येयानि
पात्याः ॥ पत्नी ॥ सपत्नी ॥ वीपत्नी ॥ एकपत्नी ॥ अशश्वी ॥ अनडुहि ॥ अनडुही ॥ प्राची ॥ प्राची ॥ प्रती
ची ॥ प्रत्यञ्ची ॥ कचिद्वा ॥ दृढपतिः ॥ दृढपत्नी ॥ दृढबलपतिः ॥ दृढबलपत्नी ॥ वर्णादनुदात्तात्तौपधा
त्तौन ॥ एता ॥ एनी ॥ हरिता ॥ हरीणी ॥ रोहिता ॥ रोहिणी ॥ श्येता ॥ श्येनी ॥ अश्विना ॥ अश्विनी ॥ पलिता ॥ पति
क्रीड्यादि ॥ इतोमनुष्यजातोदीप् ॥ दक्षी ॥ अवन्ती ॥ कुन्ती ॥ ॥ उतऊः ॥ उदन्तादेवापधानमनुष्य

राम
॥२३॥

येन लिङेन विनाशवस्य प्रयोग एव न सलिङमपि नामार्थी कृतम् ॥ स्वस्य त्वानि वृत्तिरुर्वकपरसत्वापायने दानं
क्रियाप्रयत्नं कर्तृत्वोक्त्याः आश्रयः क्रियाप्रयोः क्रियाप्रयोः स्थास्तीति क्रियाश्रयी क्रियाश्रयिनोभावः क्रियाश्रयित्वम् ॥ ८ कर्तृव्यापाराश्रयित्वं कर्मवत्त्वम् ॥
नन्तर्मकारके चतुर्विधम् ॥ उत्पाद्येष्ट्राप्ये संस्कार्यै रिकाये च ॥ ९ चकारात्परिमाणमात्राधिके वचनमात्राधिके च ॥ ४

या१ जातिवाचिनः स्त्रीषु प्रत्ययो भवति॥ कुरुः॥ अपोपधात्किं॥ अध्वर्युः॥ स्त्री॥ म जो अ॥ पङ्क॥ म शुरस्यो काराकारलोपः उ॥ म्रू॥
उपमाने वाचि पूर्वपदादन्तरपदाद्॥ करभोरुः॥ सहितसफलक्षणबामसहितसहोदेनौपत्यो संहितो नः॥ क्षणो नः॥ वा
मोरुः॥ सहितो नः॥ सहो नः॥ नृणां रयोरीपृष्टदिश्रनामी॥ यजस्ति॥ युवनशब्दान्नि योति॥ युवती॥ इति स्त्रीप्रत्ययः॥
॥ अथ विभक्त्या निर्णयते॥ लिंगार्थः प्रथमा॥ नाममात्रे लिंगविशेषप्रथमविभक्तिः॥ नियतोपस्थिति
को नामार्थः॥ उच्चैः॥ नि द्वेः॥ ह्यम्॥ श्री॥ ज्ञानं॥ स्वारी॥ दोराः॥ आठकं॥ एकः॥ द्रो॥ बहवः॥ अलिंगानियतनिर्णयलि
गाश्च नामार्थमात्रे इत्यस्यादाहरणम्॥ अनियतलिंगास्तु लिंगमात्रधिको इत्यस्य॥ तटः॥ तटी॥ तटं॥ औमंत्रोच्ची
आभिमुखीकरणे प्रथमा॥ हे देवा॥ हे देवो॥ हे देवाः॥ ओम् सुभगो सुक्राद्यो सुभवत् भगवत् वे वतां निपात्या षो॥ ओ ह
रे॥ भगो नमस्ते॥ ओ धियो याहि॥ शेषाः कार्यकर्तृसधनयोदानपात्रविश्लेषावधो सम्बंधधारकावयोः॥ शेषा
द्वितीयाद्या विभक्तयो एवार्थेषु भवन्ति॥ कार्यकर्मकारके द्वितीया॥ कटं करोतिकारुकोरूपं पश्यति चाधुर्व
राज्यंप्राप्नोति धर्मिष्ठः सोमंसुनोति सोमपाः॥ १॥ कर्तृक्षिकरणे च तृतीया॥ भिन्नः शरेण रामेण रावणेनो
करावती॥ करोग्रेणो विदीरो विवा रादैः युध्यते नैपुः॥ २॥ दानपात्रे च चतुर्थी॥ वेदविदे गान्ददाति॥

विनाशोभवत्तुमगवद्वचनं तस्माच्चानस्यलोपः ४

हनुमन्नाजपोपलक्षणावधरा-अगुलपगुणोपलक्षितादशस्तत्रकद्विगाशतम् ५ प्रसिद्धाक्रियाअप्रसिद्धक्रियातत्रबोधनेमा
 अद्यभेदकयोशिलमःसम्बन्धोऽन्योऽन्मुच्यते॥द्वयोयद्यपिसंबन्धोऽवच्छिन्नत्यन्तिस्तेभेदकात्॥२देवस्यवर्षराक्रिययाचौरागमनक्रियालक्षिते॥
 क्रियान्तरलक्षितेतजसप्रती ६ यस्यक्रियाक्रियान्तरलक्षितेतजःसप्तमी६
 सि०च० क्रियायामातितात्रोपिचतुर्थी॥पत्येशेते॥विश्लेषोविभागोऽस्त्योवधोप-सप्तमी॥हिमवतोऽगंगवतरति॥
 ॥१४॥ कौबतोऽश्वान्यतति॥सम्बन्धोवधो॥राजःपुरुषः॥राजपुरुषः॥
 ॥आधारेसप्तमी॥ओपश्लेषिकंसापीपिकंअभिव्यापकंवैधेकं॥
 भ्रमंतिकांओपचारिकचेति॥बोधासः॥कटेशेतेकुमारोसौबटेबावःसुशेरते॥तिलेषुविद्युतेतेलंहृदिब्रह्माऽ
 मृतंपरम॥१॥युद्धेसन्तुतेधीरोऽगुल्यैरेकैरिगाशतम्॥क्रियालक्षणाभावस्तत्रापिसप्तमी॥पतंसुमालित्यं ५
 निपतितोऽरातिवैरतिदेवेचोरआयातः॥विनासहनमसक्ततेनिर्द्वारोस्वाम्यादिनिम्न॥एतेरपियो
 जेद्वितीयाद्याविभक्तयः॥विनादियोगेच॥विनापापं सर्वफलति॥अन्तरेराक्षिणीकिंजीवितेन॥अविना ५
 प्रा-नरात्वंमोहरिः॥जयमनुवर्षत॥उपहरिसुराः॥नदीमन्ववसितासेना॥अतिदेवान्कृष्ण॥अभि
 तोग्रामम्॥विजालम्॥ऊपर्युपरिपर्वतम्॥अध्वधिसुखम्॥अधोधोग्रामन्निधिः॥उभयतःकृष्णम्॥राम
 एवंअभितःपरितःसमयानिकषाहाप्रतियोगेऽपि॥कालोद्यनेनैरन्तर्द्वितीया॥मासमधीते॥कोशं
 पर्वतध्वमासंगुडधामाः॥मांसंकल्याणी॥कोशमधिते॥कोशंकुटिलानदी॥कृष्णप्रतिपरिअनुधा॥
 हीना ५ ॥संज्ञनद्यासहसंवद्वात्यर्थः॥४ कृष्णस्यगोपाःपार्श्वद्वयपीत्यर्थः॥
 तृतीयार्थेऽनुवक्त॥

दिवः करणं कर्म संज्ञा स्यात् ॥ अक्षरं सांवादी व्यति ॥ -

हरिमति ॥ अविपूर्वाणां शीघ्रस्यासंमाचारः कर्म ॥ अतिनिर्बस्यविशे ॥ उपाधुन ध्याउ पूर्वस्व
स ॥ अविशेते ॥ अविनिष्ठति ॥ अध्यास्ते वा वे कुरां हरिः ॥ अतिनिविशते सन्मार्गम् ॥ उपवसति ॥ अनु
वसति ॥ अधिवसति ॥ आवसति वा वे कुरां हरिः ॥ नीलुत्कार्थस्य ॥ वने उपवसति ॥ इत्यादि ॥ सहादियौ
नेतृतीया ॥ सहशिष्या आगतो गुरुः ॥ एवं साकं सादृशं मयोगेऽपि ॥ येनानुविकारः ॥ येनाङ्गेन
विकृतेनाङ्गेन विकारे लक्ष्यते तत्तत्तृतीया ॥ अक्षराकानः ॥ पादेन खञ्जः ॥ अंगविकारः ॥ किम् ॥
अक्षिकारामस्य ॥ किञ्चित्कारम्माप्त्यलक्षणे ॥ जटानिस्तापसः ॥ प्रकृत्यादिभ्यः ॥ प्रकृत्याचारः ॥
प्रायेण याज्ञिकः ॥ गोत्रेण गार्ग्यः ॥ समेनेति ॥ विषमेनेति ॥ द्विद्वारेण धान्यक्रीणाति ॥ सुखेन दुःखेन
याति ॥ तुल्यार्थयोगे ॥ कृत्स्नेन तुल्यः ॥ रामेण सदृशः ॥ फलप्राप्तौ कालाध्वनोरन्त्यन्तं ॥ सयोगे तृतीया ॥
अहोक्तेन वा अनुवाकोऽधीतः ॥ फलप्राप्तौ किं ॥ मासमधीतो नायात ॥ इत्यादि ॥ असिद्धव्यवहारे च तु
र्थे तृतीया ॥ दास्यासंयच्छेते कासुकः ॥ धर्मतुभ्यार्थे संयच्छति ॥ न मादियोगे चतुर्थी ॥ न मोनाराय नोय ॥

सि.च.
॥२५॥

मेनामनो
द्रादीत॥१॥
योजनं२

यस्मादि
लनिम्नान्तत्रपञ्चमी॥२॥

उपसमीपेपदमुपपदं निमित्तं यस्यासा उपपदनिमित्तं चासौ विभक्तिः स उपपदविभक्तिः स्यात् उपपदविभक्तिः
स्तत्प्राप्तिप्रायवोधयतीत्यर्थः स्वपत्नीभ्यः नृवानात् मेचयेह संवोधयतीत्यर्थः स्थित्या स्वाभिप्रायवोधयतीत्यर्थः
उपालम्भनेन स्वाभिप्रायवोधयतीत्यर्थः प्रीयमानैः किं देवदायरोचते मोदकः पत्न्या उपरोक्तं घ्रांसहनमीर्ष्या पशुरो मुदावारोपाउ
एवं स्वस्तिस्वाहा स्वाश्रमं वषट् योगे चतुर्थी ॥ उपपदविभक्तैः कारकं विभक्तिर्वेलीयसी ॥ नमस्करे
ति देवान् ॥ प्रभोदियोगे वषट्पि ॥ भोजनाय भोजनस्य वा प्रभुः समर्थः शक्तः ॥ कृष्णाय कृष्णस्य वा
मदं भद्रं कुशलं सुखमायुष्यं मर्थः प्रयोजनम्वाभूयात् ॥ रुच्यर्थं वा तु योगे प्रीयमाणे ॥ हरये रोचते
भक्तिः ॥ इला वृहदुः स्यात् शष्पं प्रयोगे बोधयितुमिच्छे ॥ गोपी कृष्णाय श्लोघने हृतेति छते शयते वा ॥ वा
रेरुत्तमर्णे ॥ भक्तो य धारयति मोक्षं हरिः ॥ स्पृहयते रीप्सते ॥ पुष्येभ्यः स्पृहयति ॥ कुधदुहेर्ष्यस्य
र्थेन प्रयोगेयं प्रतिकोपादय ॥ त्रिज चतुर्थी ॥ हरये कुं द्यति द्रु द्यति ईष्यति अस्तरति इत्यादि ॥ यं प्र
तिकोपः किं ॥ भार्यमीर्ष्यति ॥ ज्ञाते आदियोगे पञ्चमी ॥ ज्ञाते ज्ञानो न्तमुक्तिः ॥ खन्यो गृहादिहारः ॥ आरा
तृवनात् ॥ इतरोऽप्यमात् ॥ भिन्तः कृष्णात् ॥ पूर्वग्रा मात् ॥ प्राग्ग्रा मात् ॥ दक्षिणायां ॥ विनाहात् ॥ २ कृच
अकृनामावा ॥ उपाध्यायादधीते ॥ ब्रह्मराः प्रजाप्रजापते ॥ वनाज्जमायोजने ॥ का ॥ न्तिक्या आ
ग्रहायणीमासे ॥ अपहरेः ॥ परिहरेः ॥ संसारः ॥ अमुक्तेः संसारः ॥ प्रद्युम्नः कृष्णात्प्रतिनिलेभ्यः प्रतिय
यस्मादि प्राप्तिकारात् स्यात्पञ्चमी ॥ २ जनीकर्तुः प्रकृतिः ॥ जायमानस्य कार्यस्योपादानमपादानसंज्ञा स्यात् ॥ २ पतश्वा
लनिम्नान्तत्रपञ्चमी ॥ २ प्रतिनिधिः प्रतिदाने च ॥ १ मा ३

आरादुरस
मीपयोः ४
राम
॥२५॥
धृका

अतिमाषान्॥ हेतो न तौ पापश्रम्यो॥ जाड्यात् जाड्येन वा बहु॥ स्तोका न्युक्तः॥ दूरान्तिकयोगे
 यपि॥ ग्रामस्य दूरतः श्रान्तिकाद्व॥ इत्यादि॥ त्रिपाणुराजाति संज्ञाभिः स मुद्रायां यथैकरां यत निर्वृत्तां
 स्ततः वक्ष्ये सप्तम्यो॥ क्रियापराणां क्रियापरेषु वा भगवदारधकः श्रेष्ठः॥ गवंगि सुवा कृष्णसम्यक्
 क्षीरा॥ नृणां नृसुवा ब्राह्मणः श्रेष्ठः॥ क्षात्राणां क्षात्रे सुवा मेत्रः पटुः॥ स्वाम्यादियोगे वक्ष्ये सप्तम्यो॥
 गवौ सुवा स्वामी॥ अधिपतिः॥ ईश्वरः॥ दयादः॥ प्रसूतः॥ प्रतिभूर्वा॥ अनादराधि के क्रियाल सादौ ५
 क्षेणे वक्ष्ये सप्तम्यो॥ रुदति रुदतो वा प्राजा जीतः॥ आयुक्त कुशलाभ्यां योगे वक्ष्ये सप्तम्यो तां न्यम्यो॥
 आयुक्तः कुशलो वा हरिपूजने हरिपूजनस्य वा॥ नात्यर्थं किम्॥ आयुक्ते गोः सकटेः॥ साधुनि
 पुरोभ्यां पूजायां सप्तमी॥ मातरि साधुर्निपुणो वा॥ प्रसितो तु काभ्यां योगे नृतीया सप्तम्यो॥ प्रसि
 त उत्सुको वा हरिणा हो वा॥ साधुसाधुप्रयोगे सप्तमी॥ साधु कृष्णमातरि॥ असाधु मातुले॥ निमि
 तात्कर्मयोगे सप्तमी॥ चर्मसिद्धीपिनं हन्ति दन्तयो हन्ति कुञ्जरम्॥ केशेषु चर्मरी हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः॥ १॥

गो ५

व्यापारितः ५

सौर्षोयस्य तत्र यैः भावस्तादर्थ्यः । यद्वा ॥ सर्ववशस्य तदस्य भावस्तादर्थ्यः । यद्वा ॥ तस्मै कार्ये यद्दं कार्यं तदर्थं तदर्थं तदर्थं तदर्थं ॥ १ उपविश्यते । हर्म्यं आरुह्य प्रसन्न इत्यर्थः । ३ आसने उपविश्य प्रवृत्त इत्यर्थः । उपविश्यते ३ आसनात् ॥
 शत ७ शतः ७ कसु ७ काण ७ कि ७

सि० च०
 ॥२६॥

कस्य इन्नन्तस्य कर्मणि ॥ अधीती व्याकरणे ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ संयमाय प्रतं वृत्तेन रोधर्मोय संयमं ॥
 धर्मोमाक्षायुमेवावीधने दायाय भुक्तये ॥ २ ॥ तुमो प्रयुक्तस्य कर्मणि ॥ फलेभ्यो याति ॥ वृद्धोपे कर्मण्यो वा
 रपञ्चमी ॥ हर्म्योत्प्रेक्षते ॥ कर्त्तृकार्ये योरक्तादौ कृतिवर्षी ॥ कर्त्तरि कार्ये च वक्षीत्तादिवर्जिते कृतिप्रयुज्य
 माने ॥ कस्य कृतिः ॥ जगतः कर्त्ता कस्मः ॥ एतत्कर्मणि वा ॥ नेता स्वस्य ग्रामस्य ग्रामे वा ॥ उभयप्राप्तौ कृति
 कर्त्तरि वक्षीत ॥ आश्रयो गवादेहो गोपेन ॥ स्त्रीप्रत्यययोरकाकारयोर्योगेनान्तं ॥ भेदिका विभित्सा वा सट्स्व
 जगतः ॥ शेषे कृतिवा ॥ शब्दानामनुशासनमाचार्यो रगाचार्यस्य वा ॥ वर्तमानाधारार्थन्तस्य योगे वक्षी ॥
 राजा मत्तः बुद्धः पूजितो वा ॥ उदमेयो शयिते ॥ न्तादौ तु ॥ कुर्वन् । कुर्वीत ॥ चक्रत्यान । चक्राणः ॥ चक्रि
 वो सुखं हरिः ॥ हरिदिदुःखं ॥ अलं करिषु ॥ देत्यान् द्यातुको हरिः ॥ ईषत्करः ॥ प्रयत्नो हरिणा ॥ सोमस्य वनः ॥ मासम
 आत्मानं मण्डयमानः ॥ वेदमधीयन् नो द्विषः शत्रुर्वी ॥ मुरस्य मुरम्वा द्विषन् ॥ भविष्यत्पक्षस्य भविष्यदा धर्मस्य
 कर्त्तृलोकात् ॥ यस्मै न श्रयो गमः ॥ सीन ॥ सतः पालको वत वरति ॥ ब्रजंगमौ ॥ शतन्दायी ॥ कृत्यानां कर्त्तरि वा ॥ मयामम वासे यो हरिः
 जगत्सु सुखं कर्तुम् ॥ विलुप्तनाहता देत्याः ॥ देत्यान् हतवान् हरिः ॥ ३

च३

नि५

उभयप्राप्ते कृत्ये बद्धी न॥ नेतव्या ब्रजगावः कृष्णे न॥ दूरनिकटार्थयोगे बद्धी
स्य ग्रामादौ॥ यत्तार्थस्य कथं विक्रयं न पव्यवह॥ रार्थस्यैवः कर्मणि बद्धी॥ शतस्य दीव्यति॥ वोपसर्जो
शतस्य शतम्वाप्यदीव्यति॥ बद्धी हेतुप्रयोगे॥ अन्यस्य हेतौ वै सति॥ सर्वादे हेतुप्रयोगे हेतौ द्योत्ये च तृतीया
द्यौः॥ केन हेतुना वसति॥ कस्य हेतौ॥ निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वा विभक्त्याऽसर्वादे तृतीयादयः॥ को
हेतुः किं प्रयोजनम्॥ के हेतुम्॥ केन हेतुना शनेन निमित्तेन हरिः सेव्यः॥ ज्ञानार्थे मिताया॥ अन्योक्तप्रय
मा॥ आख्यात कृत्समासतद्धितनिपातोक्ते कारके सम्बन्धे च प्रथमा स्यात्॥ बृहः क्रियते॥ हरिः कुरुति॥
कृष्णः कंसहनवान्॥ कृष्णेन कंसो हतः॥ पचनो ग्निः॥ दानीयो विप्रः॥ उपाध्यायः॥ पचनी स्थो ली॥ प्राप्ता
नन्ः॥ ऊठरथः॥ उपहतपशुः॥ ऊठतान्नः॥ पीताम्बरः॥ वीरपुरुषः॥ कौकुर्ममायुरः॥ धनवान्॥ हृषद
ती॥ विषहृदोऽपि संबर्धस्वयं धेतुमसा प्रजम्॥ क्रमादमुन्जारदइत्यवोधि सः॥ इति विभक्त्यर्थः॥
॥ समासश्चान्वयेनाम्नाम्॥ ॥ नाम्नमन्वये सति समासो भवति॥ चकारात्कृतद्धितधातुसंज्ञा

अ१

सि० च० प्रयोऽजकप्रत्ययापि॥ पूर्वऽव्ययेऽव्ययीभावः॥ अव्यये पूर्वपदे सतियोऽन्वयः सोऽव्ययीभावसं
 ॥२१॥ कृकः समासो भवति॥ समासप्रत्यये॥ समासे वर्त्तमानाया विभक्तेः प्रत्यये परे च लुक्॥ नामत्वा
 त्स्यादयः॥ सनपुंसकम्॥ अव्ययीभावो नपुंसकलिङ्गो भवति॥ नपुंसकस्येति कृत्स्नः॥ अव्ययीभावा
 द्विभक्तेर्लुक्॥ अधिस्त्रि॥ अतोऽमननः॥ अदन्तादव्ययीभावा द्विभक्तेर्न लुक्॥ भूतवर्जयित्वा मादेशः॥
 कुम्भस्य समीपमुपकुम्भं॥ वाटाड्योः॥ अदन्तादव्ययीभावात् तटाड्योरम्बा॥ उपकुम्भमुपकुम्भेन वाक्यं॥
 उपकुम्भमुपकुम्भे वा निधेहि॥ अतः किम्॥ उपकुम्भात्॥ यवनानां व्यडिर्दुर्यवनं॥ मत्सिको मत्स्यो नादि
 मत्सिकम्॥ हिमस्यात्ययोऽति हिमम्॥ निद्रा सम्प्रति न युज्यते॥ इत्यतिनिद्रम्॥ हरिशब्दस्य प्रकाश इति
 हरिः॥ विष्णोः पश्चादनुविष्णुः॥ रूपस्य योग्यमनुरूपम्॥ अर्थमर्थमिति प्रत्यर्थम्॥ शक्तिमनति क्र
 म्ययथा शक्तिः॥ हरेः सादृश्यं सह रिः॥ सहोदः सोदिरिति सहस्य सः॥ ज्येष्ठस्यानुपूर्वरोत्यनुजे
 ष्ठम्॥ चक्रेण युगपत्स चक्रम्॥ सदृशसंख्यासंख्येव॥ क्षत्राणां सम्पत्तिः स क्षत्रम्॥ त राम

राम

॥२१॥

पपरित्यज्य सत्त्वमिति॥ अग्निग्रन्थपर्यन्तमधीते साग्नि॥ यथासादृश्ये॥ यथाशब्दः सादृश्येन स
मस्यते॥ यथाहरिस्तथाहरः॥ अवधारणार्थं यावन्ति च॥ अवधारणार्थं यावच्छब्दे प्रयुज्यमाने योऽन्व
यः सोऽव्ययीभावसंज्ञः समासे भवति॥ यावन्तोऽस्माकस्तावन्तोऽच्युतप्रणामा यावच्छोकम्॥ कचिद
नवाय पूर्वपदे व्ययीभावः॥ उन्मत्ता गंगायस्मिन्देव इत्युन्मत्तगङ्गम्॥ शकस्य लेशः॥
शकाप्रति॥ अक्षराविपरीतं वृद्धमक्षपरि॥ शलाकापरि॥ एकपरि॥ कचिद्वा॥ अपविष्टोः॥ अपविष्टुप
रिविष्टोः॥ परिविष्टुवहिर्वनात्॥ वहिर्वनम्॥ प्राग्वनात्॥ प्राग्वनम्॥ अमुक्तेः॥ अमुक्तिः॥ अभग्निम्॥ अभ्य
ग्निः॥ प्रत्यग्निम्॥ प्रत्यग्निः॥ वनस्य समीपमुपवनं॥ गङ्गायाः अनुगङ्गा॥ तिष्ठन्निगावो यस्मिन् का
ले सतिष्ठद्गु॥ आयतिगवम्॥ पारे गङ्गायाः पारे गङ्गमित्यादयो निपात्याः॥ खले यवा यस्मिन् काले खले
यवम्॥ द्वौ मुनी वश्यौ द्विमुनित्रिमुनि व्याकरणस्य॥ सप्तगङ्गाः समाहृताः सप्तगङ्गम्॥ द्विचमुनम्॥
राउका॥ समासे सतिट् अउक इत्येते प्रत्यया भवन्ति॥ शरदस्समीपमुपशरदम्॥ प्रतिविपाशं॥ ज

सि०च०
॥२॥

३१

३१

राधाजरसः॥उपजरसं॥अक्षिप्रतिप्रत्यक्षं॥आःपरंपरोक्षं॥परस्य परसु परोक्षेतिज्ञापका
न॥अन्वसं॥उपराजं॥पसमिधं॥उपनदं॥उपनदि॥॥अमादौतत्पुरुषः॥द्वितीयाद्यन्तेपूर्वपदेस
तियोऽन्वयः॥सतत्पुरुषसंज्ञः॥समासः॥ग्रामं प्राप्नो ग्रामप्राप्तः॥कृष्णश्रितः॥कृष्णपतितः॥ग्रामगतः॥य
दुःखं॥मुहूर्तं सुखं॥दुःखातीतः॥ग्रामगमी॥अन्नबुभुक्षुः॥दात्रेण छिन्नः॥दात्र छिन्नः॥मासे
न पूर्वमासपूर्वः॥माससदृशः॥पितृसमः॥माघानां वाक्कुलहः॥आचारनिपुणः॥युडमिश्रः॥मा
सावरः॥हरित्रातः॥नखमिन्नः॥दध्यादनः॥युवधानाः॥रूपायदीरुयपदारुः॥अर्थस्य विशेषलिङ्गता॥
द्विजायायेंद्विजार्थः॥रूपः॥द्विजार्थो शाटी॥द्विजार्थे पयः॥भूतबलिः॥गोहितं गोसुखं गोहितं॥चो
राद्रयंचौरभयम्॥सुखायेतः॥दुःखापोठः॥व्याघ्रभीतिः॥राज्ञः पुरुषो राजपुरुषः॥द्विजप्राजकः॥
देवप्राजकः॥कुचिद्वयं न समस्यते॥नृणां द्विजः सती वल्लः॥काकस्य काष्मिणः॥फलानां सुहि
तः॥इदमेवामासितं॥अपाप्रष्टा श्रोतृनस्य पाचकः॥भवतः शायिका॥कुचिदमाद्यन्तस्य परत्वम्॥
रायमतिक्रान्तोऽतिराः॥नावमतिक्रान्तोऽतिनौः॥पूर्वभूतो भूतपूर्वः॥कायस्य पूर्वः पूर्वकायः॥अ

राम

॥२॥

परकायः॥ अक्षरकायः॥ उत्तरकायः॥ अहोमध्यमथाहः॥ सायाहः॥ मध्यरात्रः॥ पश्चिमरात्रः॥ अर्धपिण्यलो॥ कविदा
द्वितीयमिक्षायाः॥ द्वितीयमिक्षा॥ मिक्षाद्वितीयं॥ तृतीयं॥ मिक्षातृतीयम्॥ चतुर्थमिक्षा॥ मिक्षाचतुर्थम्॥ मि२
मिक्षातुरीयं॥ तुरीयमिक्षा॥ जीविकाप्राप्तः॥ प्राप्तजीविकः॥ आपन्नजीविकः॥ जीविकापन्नः॥ इत्यादि॥
समासेच्चविदेकपदं॥ शरणावनं॥ शरवणम्॥ आश्रयनं॥ प्रश्रवणं॥ सूर्यशरणा॥ कविदा॥ मा
षवापिनो॥ माषवापिणो॥ व्रीहिवापानि॥ व्रीहिवापाणि॥ व्रीहिवापेण॥ व्रीहिवापेन॥ सुराणाम्॥ सुराणाम्॥
अक्षेषुशोडोऽक्षौशुः॥ पात्रसमितः॥ गेहेश्वरः॥ गेहनदी॥ नमि॥ नमिस्त्वपदेसतियोऽन्वयः॥ सतत्पुरु
षसंज्ञकस्समासः॥ ना॥ समासेसतिनमोऽदोदेशः॥ धर्मविरुद्धोऽधर्मः॥ ज्ञानवि॥ रुद्धमज्ञानम्॥ अन
स्वरे॥ समासेनयोऽनस्यात्॥ स्वरे॥ अश्वादन्याऽनश्वः॥ शंसैयस्याभावोऽसंशयः॥ निरनुबंधकन
स्यतुनानौ॥ नाकः॥ नक्षत्रम्॥ नक्रः॥ नासत्योनेकथा॥ ॥ चार्थद्वन्द्वः॥ समुच्चयान्वाचयेत्तैत्तरयोग

सि-च
॥२८॥

समाहारश्चार्थः॥ तत्रेश्वरं गुहं च भजस्वेति॥ प्रत्येकमेकत्रियाभिस्सम्बन्धः॥ वदोभिदामटगांचानयेति॥
क्रमेण क्रियाद्वयसंबन्धोऽन्वाचयः॥ मिलितयोरेकत्रान्वयइतरेतरयोगः॥ संहतिः समासः॥ तत्राद्ययोर्न
समासोस्तनन्वयात्॥ द्वेऽल्पस्वरप्रधाने कारोकारान्तानां पूर्वनिपातः॥ पटुः शुभ्रगुप्तश्रुपटुगुप्तो॥
अग्निश्चामारुतश्च॥ अग्निमारुतो॥ भोक्तृभोग्यो॥ भवस्वधिरौ॥ इन्द्राश्वरथाः॥ तापसं पर्वतो॥ स्वराद्यदन्तस्या
ईशकृष्णो॥ देवताद्वे पूर्वपदस्याकारः॥ इन्द्रो ह स्पती॥ अग्ना विष्णुः॥ कचिन्ना॥ अग्निवायुः॥ इदमेः स
मवरुणयोः॥ अग्नादेः सोमादीनां सम्प्रवः॥ अग्निधोमो॥ अग्नीवरुणो॥ समाहारे एकवद्भावः॥ एवमेति
उद्धृतैर्नपुंसकलिङ्गो भवतः॥ पाणिपादम्॥ मार्द्विकपाशाविकम्॥ रथिकाश्वारोहम्॥ पदकक्रमकम्॥
वदरामलकम्॥ शसकुः॥ शपलाशः॥ संख्यापूर्वोद्भूतः॥ तद्वितार्थे पञ्चकपालः॥ समाहारे तद्विपुः॥
समाहारेऽर्थे द्विगुं समासो भवति ततो कारान्तादीपप्रत्ययः॥ दशानां ग्रामाणां समाहारो दशग्रामी॥
पंचाग्निः॥ कचिन्ना॥ पंचपात्रम्॥ त्रियुगम्॥ चतुर्भवनम्॥॥॥॥ बहुव्रीहिरप्याद्यौ॥ अन्यपदार्थेऽन्वयः स

अन्यपदस्य अर्थः अन्यपदार्थः न

राम
॥२८॥

अस्ति धनः॥ अस्तीति तिङ् प्रस्तरिरूपकमन्यये॥ शकार्थमिच्छत्वे सति एकविभक्तिपदवाच्यत्वं समानाधिकरणम् ६

बहुव्रीहिसंज्ञः समासो भवति॥ बहुव्रीहौ विशेषणसप्तम्यन्तत्तान्तसर्वोदिसंख्यानां पूर्वनिपातः॥ बहुधनं
यस्य स बहुधनः॥ अस्ति धनः॥ लेखकरीः॥ क्वचिद्विभक्तेरलुक्॥ कशोठकाले वहेगु॥ कृतकटः॥ सर्वप्रियः॥ द्वि
पुत्रः॥ क्वचिन्नाचं देशे वरः॥ पद्मनाभः॥ दन्तजातः॥ ऊरुभिन्नाः॥ क्वचिद्वा॥ प्रियगुडः॥ गुडप्रियः॥ आहिताग्निः॥ अग्ना
हितः॥ अस्पृष्टतः॥ उद्यतासिः॥ नम्रदुः सुभ्यः प्रजामेधयोरसः॥ अप्रजाः॥ दुर्मधाः॥ दुःप्रजाः॥ धर्मादनः॥ सुधर्माः॥
रूपवती धार्यो यस्य स॥ अन्यार्थः॥ स्त्रीप्रत्ययान्तस्यान्यार्थः॥ वर्त्तमानस्य इत्थः॥ पुंवद्वा॥ समास
सतिसमानाधिकरणं स्त्रीलिंगस्य पुल्लिङ्गस्यैव रूपं भवति॥ रूपवद्धार्यः॥ अनुक्तपुंस्कस्य तु गङ्गाभार्यः॥
ऊप्रत्ययान्तस्य न॥ वामेभ्यः भार्यः॥ पररणार्थं प्रत्ययान्ते प्रियादौ च न॥ कल्याणी पंचमीयासंरात्रीरान्ताः क
ल्याणी पञ्चमाः रात्रयः॥ कल्याणी प्रियः॥ तरतमचरत् कल्पदेश्यदेशीयरूपं पाशादौ पुंस्त्वत्॥ दर्श
नीयतरा॥ दर्शनीयतमादर्शनीयचरी॥ दर्शनीयकल्या॥ दर्शनीयदेश्या॥ दर्शनीयदेशीया॥ दर्शनीय

स्त्रीलिङ्गे परे पूर्वस्योक्तपुंस्कस्य ४

चै

सि.च.

॥३०॥

दे.३

का.३

रूपादर्शनीयपाशा॥ शसि बहुल्यार्थस्य पुम्बत॥ वहीभ्यो देहि बहुशः॥ अल्पशः॥ त्वत्तयोर्गुणवचनस्य॥
शुक्लायाभावः शुक्लत्वम्॥ शुक्लता॥ कुक्कुटादीनामंडादिसु॥ कुक्कुटाः॥ अणुकुक्कुटाण्डे॥ मृगपदे॥ मृग
क्षीरे॥ काकशावः॥ सर्वसोमासादौ पुम्बत॥ दक्षिणस्याः पूर्वस्याः॥ अन्तरालं मध्येयादिकसा दक्षिणप
र्वी॥ सर्वाप्रधानमस्येति सर्वमयः॥ सर्वो केशोतीति सर्वकारः॥ यदुमानिनोः पुम्बत॥ एनीवाचरतीति एनी
यते॥ दर्शनीयं मन्यते॥ दर्शनीयमानो वै॥ अकैतद्विताभ्यो कोपधस्यन॥ पाचिकाभार्यः॥ रसिकाभा
र्यः॥ संज्ञापुरणार्थप्रत्यययोर्ने॥ दन्ताभार्यः॥ पंचमीभार्यः॥ वृद्धिहेतोस्तद्धितस्यारक्तविकारार्थस्यन॥
माथुरीभार्यः॥ क्लृप्तु॥ कषायेन रक्ताकायायी॥ यायी कंथायस्य सकषायकंथः॥ विकारेतु हेमोविका
रो हेमी॥ हेमीमुद्रिकायस्य सहेममुद्रिका॥ युटिसति पुम्बत॥ वैयाकरणभार्यः॥ सोवश्वभार्यः॥ स्वा
गादीषोऽमानिनि॥ सुकेशीभार्यायस्य सुकेशीभार्यः॥ मानिनिनु॥ सुकेशमा॥ निनी॥ जातिवाचिनः॥

राम

॥३॥

८। अ। डंका। प्रत्ययः टिलोपाभावाद्पथलोपः ४ है श्रीसिंह विसर्ग हवे। उओ। उप्रत्ययः टिलोपः ६ एकस्मिन्नर्थे निष्कर्ष
तत्तिर्यस्य तत्रैकार्थनिष्ठैकार्थनिष्ठस्य भावः एकार्थनिष्ठत्वं न स्मिन्-उत्पल उ दा रा इ व्य गु ण लु नी ल उ क्ष ण भ व ति तयोरे
यता नैस्ति ता हि कथं कर्मधारयः ॥ यथा सैंधवं खरं वा इति न्यायात् ॥
प्रत्ययानास्यन। मूलाभार्यः ॥ ब्राह्मणी भार्यः ॥ इत्यादि ॥ गोः ॥ गोशब्दस्यान्यार्थवर्तेमानस्य दुस्त्वो भवति ॥
पंचगावो यस्य स पंचगुः ॥ सं ॥ व्या सु व्या दृष्टि पूर्वस्य पाट शब्दस्यान्तलोपः ॥ सहस्रपादा यस्य स
सहस्रपादः द्विपादः ॥ द्विपादो ॥ द्विपादः ॥ शसादौ स्वरे ई पी कारे तद्धितयस्वरयोः पदादेशः ॥ सहस्रपदः ॥
द्विपदः सुपातः व्याघ्रपातः व्याघ्रपदी कुलोच्चेयावृषपद्यः ॥ वैद्यावृषपदः ॥ वडकाः ॥ मध्याहुः ॥ पूर्वाहुः ॥ नोवा
नान्तस्य टे लोपः स्वरेयकारेच परे ॥ बाणहरणात्कुचिन्ना ॥ कच्चिदुपधा लोपः ॥ कुविशजः ॥ धूम्रसखः ॥
देवगवी ॥ परमगवः ॥ राजपुरं ॥ एकधुरं ॥ सर्वधुरं ॥ वाङ्मनसो ॥ दक्षिराणपथः ॥ अहोरत्रः ॥ द्वित्राः ॥ पंचबाः ॥
बहुकतरकः ॥ बहुलक्ष्मीकः ॥ स्त्रीपुंसौ ॥ सकसामो ॥ महतयेरात्ममा ॥ महोन्नः ॥ जातेक्षः ॥ वृद्धोक्षः ॥ द्यायु
यम् ॥ आयुषां ॥ ग्रामतक्षः ॥ फलकश्यक्छं ॥ मृगशक्यम् ॥ अर्द्धकारम् ॥ अर्द्धनावमित्यादि ॥ ॥ कर्मधार
स्तल्याधि ॥ पदद्वयत ॥ र्थनिष्ठे सति कर्मधारयः समासः ॥ कर्मधारये पुम्यत् ॥ नीलमुत्पलं नीलोत्पलम्
रक्तलतापुंस्त्वोकिलः ॥ ब्राह्मणभार्या ॥ दन्तभार्या ॥ सुकेशभार्या ॥ स्नातानुलिप्तः ॥ एकनाथः ॥ सर्वयाज्ञिकाः ॥ जारेन्द्रे

सि०च०
॥३५॥

यिकः। पुरा नमीमांसाकाः॥ नव पाठकाः॥ केवलवैयाकरणा इत्यादि॥ नाम्नाश्च कृता समासः॥ प्रादेरूपसर्गस्य
नाम्नाश्च कृतेन नाम्ना सतत्पुरुषः समासः॥ व्याघ्रः। कछपः। कुम्भकारः॥ शाकपार्थिवः। नोमयामपदलोपः॥ शा
कप्रियः। पार्थिवः। शाकपार्थिवः॥ देवः। जोकोवाह्यः। गोदेवः। ब्राह्मणः॥ सहादेः। सादिः॥ समासे सति सहादेः। सादिसोदेशः॥
सहपुत्रेण सपुत्रः॥ सहाः। अतिसंश्रुतः। समः। अतिसंश्रुतः। तिरोः। अतितिर्प्यः॥ विच्छेदः॥ ३। लक्ष्मीजीयायस्य
सलक्ष्मीजानिः॥ कुत्सितमन्त्रेकदन्तः॥ इयदुः। मर्मकोः। मर्मः। कवोः। मर्मः। कदुवनमर्दोः। शुभ्रमिश्रयावाभ्रमी।
जाया च पतिश्च जाया पती॥ जम्पती। दम्पती। मातरपितरौ॥ कुपुरुषः। कापुरुषः॥ षड्दशचषडश॥ षटदन्ता ये
यस्य षाडन॥ महानीश्वरो महेश्वरः॥ महादेवः॥ खरणाभिर्वनासिका यस्य स खरणासः॥ खरणाः॥ खुर
णासः॥ खुरणाः॥ उन्नतानासिका यस्य स उन्नसः॥ प्रणासः॥ विगतानासिका यस्य विग्नः॥ विख्यः॥ च
तस्त्रोः। स्त्रोः। योः। स्य चतुरस्रः॥ प्रोक्ता गोस्तयस्येव पादा यस्य प्रोक्तपदः॥ प्रगते जानुनी अस्य प्रतुः। संतुः। राम
ऊर्ध्वोः। ऊर्ध्वजानुः॥ शार्ङ्गधनु रस्य शार्ङ्गधन्वी॥ उद्गन्धिः। सुगन्धिः॥ पतिगन्धिः। सुरभिगन्धिः। द्विदन्तः॥ ॥३५॥
चतुर्दन्तः॥ अमुमन्तः। अदः। अदः। अमुमयः। कौमुदगन्ध्यायाः पुत्रः। कौमुदगन्धीपुत्रः। कौमुदगन्ध्यायाः प
अदसोदः। पथगुत्वं केचिदिच्छेदितलत्ववत्॥ केचिदन्तस्येदं शस्यो नेत्येके मेहं दृश्यते। तदाद्यन्तविषय एव सुत्वम्॥

पूर्वस्वः उत्तरपदसलत्वं २

तिः कोमुदगन्धीपतिः॥ सम नं ज्योतिरस्य सज्योतिः॥ सनाभिः सनामा॥ सवयाः सव्यचारी॥ सती
र्थः॥ क्षीरोदः सुरोदः॥ अवणोदः॥ पुद्गोदः॥ पृथ्वरः॥ वारिवाहको वल्गाहकः॥ गूढोत्मा॥ दक्षिणतीरः॥ द
क्षितारामित्यादि॥ अलुक् क्वचित्॥ क्वचित्समासेन द्वित्वे च विभक्तेरलुक्॥ कृष्णानुक्तः॥ श्लोकानुक्तः॥ द
रानुक्तः॥ निकटानुक्तः॥ अप्रयोजनः॥ स रसिजम्॥ ठरसिलोमा॥ हृदि स्थित्वा वाचोयुक्तः॥ देशोदरात्॥
पश्यतो हरः॥ श्वेशयः॥ ग्रामे वासः॥ ग्रामे वासी॥ चौरस्य कुलम्॥ आजसा कृतं अमसा कृतं॥ पुंसानुजः॥ जनुयां
यः॥ आत्मना पञ्चमः॥ तच्चिसारः॥ गविष्टिरः॥ युष्टिष्टिः॥ आत्मनेपदं॥ आत्मनेभाषा॥ मधो गुरुः॥ स्तम्भ
रमः॥ करोति पः॥ परवो हेतरे॥ परवो हेतमे॥ आमुष्यायनः॥ आमुष्यकुलिका॥ आमुष्यपुत्रिका॥ मातृपितृ
स्वसुसस्वयः॥ मातृषसा॥ पितृषसा॥ मातुः पितृभ्यां वा॥ मातृस्वसा॥ मातृषसा॥ पितुः स्वसा॥ पितृषसा॥
होतुरनेवासी॥ होतुः पुत्रः॥ पितुरनेवासी॥ पितुः पुत्रः॥ दवानां प्रियः॥ इति मरुवीद्वोदासः॥ शुनः॥ श्वपुः॥ शु
नः॥ पुष्ट्यादि॥ तरतमस्य कल्पचेलत्वं ब्रह्मगात्रमहतेषु॥ इव न स्यानेकस्वरस्य हस्योभाषितपुस्तकस्य॥

मृदुने॥ मृदुने सति क्वचिदादे लोपः॥ माता च पिता च पितरौ॥ श्वश्रुश्च श्वश्रुश्च श्वश्रुः॥ दुहिता च पुत्रश्च
 पुत्रौ॥ स्वसा च भ्राता च भ्रातरौ॥ सतां हन्ते पूर्वपदस्यात्वम्॥ माता पितरौ॥ होता पितरौ॥ नेष्टो दातारौ॥
 पुत्रश्च॥ पिता पुत्रौ॥ गावश्च गावश्च गावः॥ शुक्लश्च शुक्लाश्च शुक्लं च शुक्लं॥ सच यश्च यो तो वा॥ दि
 क्तस्य संज्ञाया॥ दिग्वाचिनः संख्या वाचिनः शब्दाः॥ समानाधिकरणेन संज्ञाया मेव समस्येते सकर्म
 २५ धायः॥ दक्षिणाग्निः सप्तर्षयः॥ हन्त तत्पुरुषयोः परपदस्येव लिंगम्॥ कुक्षु मयूरा विभे॥ मयूरी कुक्षु
 रा विभे॥ अर्द्धपियली॥ द्विगु प्राप्ता पन्ना॥ पर्वप्रादिसमासौ॥ प्राप्ता जीविकां प्राप्ता जीविकः॥ आपन्ता न द्वे
 जीविकः॥ अलकुमार्यौ॥ अलंकुमारिः॥ निःकोशं विः॥ अश्ववडवयो हन्तः पूर्ववलिङ्गः॥ अश्ववडवान्॥
 सत्राहा हाताः पुंस्यव॥ अहोरात्रः॥ पर्वरात्रः॥ पूर्वो ह॥ हः॥ संख्या पर्वरात्रं लीवम्॥ द्विरात्रमत्रिरात्रम्॥
 अपथन्तत्पुरुषं लीवम्॥ अर्द्धचोदयः लीवपुंसाः॥ अर्द्धचम॥ अर्द्धचः॥ ध्वजं॥ ध्वजः॥ तीर्थम्॥ तीर्थः॥
 एवं शरीरमण्डपकषदे हं कुशकलश इत्यादि॥ आवन्तोत्तरपदो द्विगुर्वी खियाम्॥ पञ्चवद्वी॥ पञ्चवद्वम्॥
 अनयो लोपो द्विगुर्वी खियाम्॥ पञ्चतक्षम्॥ पञ्चतक्षी॥ पुण्यसुदिनाभ्यामहं लीवता॥ पुण्याहम्॥ सुदिनाहम्॥

सि० च०
॥३३॥

रा४

उपज्ञाज्ञानमाद्यं स्यात्स्यादारं भउपक्रमइत्यमरः ॥१॥
संख्याव्याप्याभोपरस्यपथः स्त्रीवता ॥ त्रिपथमविपथम ॥ सामान्येनपुसके ॥ मृदुपचति ॥ प्रातः कमनी
यो ॥ उपज्ञापक्रमान्तस्तत्पुरुषः स्त्रीव ॥ म ॥ उपज्ञायमानोपक्रममानयोः प्राथम्यञ्चकारव्याप्तुमिच्छा
ते ॥ पाणिनेरुपज्ञापरा ॥ न्यपत्तम ॥ नन्दोपक्रमेद्वयाः ॥ छयान्तश्च पूर्वपदार्थे वाहुल्ये ॥ इदं रणा छया
इदं छयायं ॥ ज पयि यफ्त्वोरिक्तः पिशाचादि पूर्व ॥ अथ सभान्तः ॥ इ न सभम ॥ ई श्वर सभम ॥ नेह ॥ राज
सभा ॥ चंद्रगुप्तसभा ॥ रक्षः सभम ॥ पिशाच सभं ॥ संघातार्थं अ सभान्तः ॥ स्त्री सभं ॥ स्त्री सघात इत्यर्थः ॥ स
नासुराद्यानि शान्तौ वा ॥ ब्रह्मरासेन ॥ युवसुरं ॥ कुट्टा छयायं ॥ गोशालं ॥ श्वनिशं ॥ पक्षे ब्राह्मणसेने ॥ न्या
दि ॥ ॥ इति समासप्रक्रिया ॥ ॥ ॥ अपत्येऽयं ॥ नाम्नोऽपत्येऽर्थेऽणप्रत्ययः ॥ आदि ॥ स्व
रस्यञ्जिनिचवृद्धिः ॥ स्वरानामधोयद्यादि स्वरस्तस्य वृद्धिर्भवति ॥ अतिरिति चतुर्द्विते ॥ बोध्यस्वरे ॥
उवरीस्य अतश्चा वयकारस्वरे च ॥ उपगोरपत्यमोपगवः ॥ वेदुषः ॥ वासिष्ठः ॥ गोतमः ॥ भार्गवः ॥ अं
द्विरसः ॥ वेदः ॥ ओर्वः ॥ अतउणि ॥ संख्यसंभद्र पूर्वस्य मात्रशब्दस्य अतउरभवति ॥ अणिपरे ॥ वारमातुरः ॥
द्विमातुरः ॥ सोमातुरः ॥ भद्रमातुरः ॥ शिवायस्व ॥ शैवः ॥ गार्ग्यः ॥ अतउ अन्त्येः ॥ अकारान्तानाम्नोऽ न्त्यिशाद्

राम
॥३३॥

[illegible]

दपत्तेऽर्थे इन्द्र॥ देवदत्तिः। श्रेयसिः। दाशिरथिः। पौरन्दरिः। वैष्णोदे स्य॥ बाहोरपत्यं वा हविः॥ ओडलोमिः॥ गार्गिः।
वेदिः। नाडिः। कौञ्जिः। सुधात व्यासवरुडनिषादचण्डालविम्बानामकङ्कु॥ सुधानुरपत्यं सो धात्विकिः। यथा
यनरोयरागीयागर्गेनडात्रिस्त्रिपितृस्त्रिस्तरे॥ गर्गादेर्ण्यः नडादेशयनराअन्नादेस्त्रीप्रत्ययान्ताच्चएष
रापितृस्त्रिस्तरेणीयोऽपत्येऽर्थे। गार्ग्यः। वान्स्यः। कात्यः। वातडः। भावक्यः। मांडक्यः। पोतिमाख्यः। नाडा
यनः। चारय राः। गार्ग्यायराः। वान्स्यायराः। प्रमुष्यायनः। आत्रेयः। कापेयः। नेधेयः। मंगेयः। माहेयः। गोधेयः।
नाटेयः। कल्याणपादे रि नडा। कल्याणिनेयः। कोलटिनेयः। गोधादेशररोरणो। गोधारः। नारायः। पा
दारः। गोधेरः। नाटेरः। पेत्स्त्रिस्तरेयः। मात्स्त्रिस्तरेयः। पितृस्त्रिस्तरेयः। पितालोपः। पैत्स्त्रिस्तरेयः। मात्स्त्रिस्तरेयः। टि
पातोडादीराः। पाण्ड्याः। चटकोदेशराः। चटकस्यापत्यं चाटकेयः। स्वपत्येर्लुक॥ चैटका॥ लुग्बहुत्वेक्चित्। प्रत्य
यस्यागर्गः। वसिष्ठाः। भृगवाः। अंगिरसाः। कुत्याः। गातमाः। अत्रयः। विदाः। अद्भ्यः। बद्भाः। कलिङ्गाः। विदेहाः
॥ शिव्यामवान्तिफुन्तिकुरुशरसेनादिभ्यो बहुत्वेऽपि॥ अबन्ती कुन्ती। कुरुः। शरसेनी। देवते दमर्थी। देवता
देवताचरुद्रमचाः। नयोः। समाहारो देवते दमूसचा सावर्थश्च तस्मिन्।

श्रुति किं। सुपदतरः। तद्विनेति किं। कुं भकारः। क्वचित् किं। ओपगवः। दूयोरदे। किं। अहि द्वित्रे भवः। अहि द्वित्रः। ४ सुक्तप्रधानः।
वः सुक्तसिन्धवस्तिष्ठभवः। साक्तुसेन्धवः। पशतेन कीतः। शानिकः। तमनुगेतोऽनुशानिकस्तस्य दमानुशानिकः। ५ हेमन्तानां अपरः।
निअपरहेमन्तस्तु भवः। अपरहेमन्तः। ६ न्यज्यमाना द्वयोऽद्देशविशेषो देवतामन्वस्तत्प्राचः। १
सि-च-र्थदुदमर्थचोक्ताः वक्ष्यमाणः प्रत्ययाः। इन्द्रदेवतास्येन्द्रमा। आग्ने यं। गृहमेधीयं। वास्तोस्पतीयं। आग्निषोमी
॥३४॥ यो। अपोन पादपोन पातो रपोन पृअपान्नमृ। अदेशोदयययोः परतः। अपानप्रियं। अपानस्त्रीयं। अपान्नक्षियं। अण
नम्रीयं। प्राहवैरयः। प्राहृदेवतायस्य प्राहृवेरयः। कः प्रजापतिर्देवताऽस्य कायम्। क्वचिद्वयोः। पूर्वोत्तरपदा
द्योः स्वरयोः क्वचिद्वद्विजिगतिः। आग्निमारुतं। अग्नेरिन्द्रो। आग्निवारुणः। सोमार्देमः। सोमाग्निनेयः। सोमाग्न्यमः।
सक्तुसेन्धवः। अनुशानिकः। ऐहलौकिकं। पारलौकिकं। पूर्वोपवर्गः। पूर्ववर्गस्तु स भवं पूर्ववर्गं। अपर
हेमन्तः। शितो वा। उक्ताप्रत्यया शितो वा। स्वश्रीयः। श्वसुरस्यापत्यं श्वशुर्यः। पित्र्यं। गव्यं। पयस्यं। कुशं। तदीत्यं।
न्ययं। तदीयं। मदीयं। अस्य दकः। अन्यदीयं। पितुर्भ्रातरिभ्यः। पितुर्भ्रातापितृभ्यः। मातुर्भ्रातरिभ्यः। मातुर्भ्रातापितृभ्यः।
तरिमातरिचितामहवः। मातुःपितामातामहः। पितामहः। मातुर्मातामतामही। पितामही। अवर्दुग्धे सोऽदुदसमरी
साः। अवर्दुग्धः। अवि सोऽदु। अविदूसाः। अविमरीसाः। तिलाग्निः। फलान्तरपिञ्जोपजो। निःफलस्तिलस्तिलपिञ्जः। ति। ॥३४॥
लपेजः। कारकात्कृयायुक्ते। कारकादप्येते प्रत्ययाः कर्त्तरि कर्मणि च। कुङ्कुमेन रक्तं कौङ्कुमं। वस्त्रेण परिहृ
मातुलः ४

तो वास्वोरयः॥ काम्बलः॥ वेयावुः॥ पारुडकम्बलादिनिः॥ पारुडकम्बलेन संवीतः पारुडकम्बलीरथः॥ वासिष्ठ
 नदृष्टे वासिष्ठसामः॥ कालेयः॥ वररुचिनाके तो वस्त्रचोग्रन्थः॥ मनुना प्राप्ते मनेन बोधमः॥ मथुराया आगते प्राशु
 रः॥ ग्रामादागतो ग्राम्यः॥ धुरं वहति बुयेः॥ वैरेयः॥ सार्वभुरीणः॥ मुखगर्भं तसोर्लोपर्ये॥ मुखतो भवं मुखतीये॥ पा
 र्श्वतीये॥ देवस्वराज जनपराणां कुर्कये॥ देवकीये॥ स्वकीये॥ राजकीये॥ परकीये॥ मध्यान्मः॥ मध्यमः॥ हेमन्तस्ववत्
 लोपोऽणि॥ हेमन्तं हेमन्तं॥ चिरं परुत्परिभ्यस्तन्मः॥ चिरं परोत्परं परोत्तमं॥ अग्निदिपश्चात्तात्तदिमः॥ अग्निमः॥
 आदिमः॥ पश्चिमः॥ अन्तिमः॥ हेतुमनुये भ्यावा रूपमयदे॥ समादागतं समरुपं॥ समरुपं॥ समीयः॥ देवदत्तरुपं॥ देव
 देलमये॥ देवदत्तीये॥ दुर्गलिनोरायिनः॥ दुर्गलिना प्रोक्तमधीये॥ दुर्गलेयिनः॥ राशर्वशिलालिभ्यां भिस्तुरेते पा
 सत्रयोलिनिः॥ पराशर्वशिलालिभ्यां भिस्तुरेते पाशर्वशिलालिभ्यां भिस्तुरेते पाशर्वशिलालिभ्यां भिस्तुरेते पा
 रुचविषये॥ कर्मनिनः॥ कृशाः॥ श्विनः॥ चपुजतुनोः॥ वरुविकारे॥ आपुषः॥ जातुये॥ शर्म्यः॥ शर्म्यः॥ शमीली
 सकः॥ शक्तिय छोरी करप्रहरणः॥ शाकीकः॥ याछीकः॥ विशत्रिशः॥ पारुडकोवा॥ विशकः॥ विशकेः॥ विशतिकः॥
 त्रिशः॥ कर्मराउकः॥ कर्मरोप्रभवति॥ कार्मुकं॥ मनो॥ जीतावपत्येष्टपरो॥ मनोरपत्यं मनुष्यः॥ मनुष्यः
 जातो किं॥ मनेवः॥ केनेये

ते पा
 श्वा

पारम्ययोपदेशस्योदेतिहमितिह
रोर

दक्षिणात्यः पश्चात्यः पौरस्त्यः ऐषमस्त्यः ऐषमस्त्यः ह्यस्त्यः श्वस्त्यः ॥१॥

सि. च. यस्त्यतद्विदुस्वरयोऽपिलोपः ॥ वहिर्भवोवाह्यः ॥ स्वः स्वर्गे भवः सौवः ॥ पौनः पुण्यं पौनः पुनिकः ॥ दक्षिणा
॥३६॥ पश्चात् पुरसस्त्यः ॥ श्वस्त्यस्त्यः ॥ श्वस्त्यस्त्यः ॥ अद्यतनः ॥ ह्यतनः ॥ सनातनः ॥ पुरातनः ॥ धातनः ॥ सा
यतनः ॥ चिरन्तनः ॥ प्राहेतनः ॥ प्रगेतनः ॥ स्वार्थः पि ॥ उक्तावसमाणा श्वस्त्यस्त्यः ॥ स्वार्थः पिस्युः ॥ देवदत्तकः ॥
चौरः ॥ वयस्ववयसः ॥ रक्षस्वराक्षसः ॥ चत्वारोवरा ॥ आतुर्वर्यम् ॥ समीपमेव सामीप्यम् ॥ चत्वारोवेदाश्च
तुर्वद्यम् ॥ प्रहस्वजातः ॥ चानुराग्रम् ॥ त्रैलोक्यं ॥ अनन्तरवानन्त्यं ॥ अवसथेवावसथं ॥ इतिह एव एतिह्य
मेवमेवमेवम् ॥ भागस्वनामभ्योधेयः ॥ भागस्वभागधेयः ॥ नामस्वनामधेयः ॥ रूपधेयः ॥ देवतः ॥ देवस्व
देवता ॥ मृदस्तिकः ॥ मृदेवमृत्तिका ॥ सस्त्रोप्रशंसायां ॥ प्रशस्तामृत्तम् ॥ मृत्तना ॥ अनीनयोऽयुष्मदस्मदा
युष्माकास्माकौ ॥ एकार्ययोस्तवकममकौ ॥ युवयोयुष्माकंवायंयोष्माकः ॥ योष्माकीनः ॥ अवयोऽस्माकंवायं
योष्माकः ॥ आस्माकीनः ॥ तवायंतावकः तावकीनः ॥ ममायंमामकः ॥ मामकीनः ॥ वस्तुल्ये ॥ सादृश्ये ॥ ध्वस्त्यस्त्य
यः ॥ चन्द्ररातुल्यं चन्द्रवत् ॥ ब्राह्मवत् ॥ क्षत्रियवत् ॥ मथुराया ॥ मिवमथुरावत् ॥ पाटलिपुत्रे प्राकारः ॥ त्वेवस्ववत् ॥ राम
त्रवत् ॥ मेवस्वगृहं ॥ अर्हपि ॥ विधिमेहतिविधिवत् ॥ भावतत्त्वयः ॥ शब्दप्रवृत्तिनिमित्तभावस्तत्रवाच्येतेषु ॥ ३६ ॥
॥ तान्निखियां त्वान्तीं ब्राह्मरात्रं ॥ ब्राह्मरात्रं ॥ शुक्लता ॥ शुक्लत्वं ॥ शौल्यं ॥ वेदुष्यं ॥ कर्मण्यपि ॥
तुल्ये तस्मादृश्ये न उन्मीयते सायते इति तुला ॥ तालनं तुला तुलया संमितं इति तुलं

क१

विद्यायावित्तः॥विद्याचुंचु॥विद्याचरणः॥८

अज्ञाने कुत्सिते चैव संज्ञायामनुकम्पनेन युक्ति नीतावपत्येह स्त्रेवा चेतुकः स्मृतः॥१

सि.च.२१
॥३५॥

का॥कैको त्कैर्न इय इय इक इत्येते प्रत्ययाः कर्तृरिति चोक्ता वस्य मासो धर्मेषु च॥ते च णितो वा॥क्रम मधीते
क्रमकः पदकः॥ग्रामादागतस्तत्र जातो वा ग्रामीरा॥सधीचीनः॥समीचीनः॥तिरश्चीनः॥कुलस्यापत्यं कुलीनः॥
महाकुलीनः॥आद्यकुलीनः॥**कचित्पलोपः॥**कन्याया अपत्यं कानीयः॥कात्यस्य मका तीयाः॥**छात्राः॥**
गर्भीयाः॥रेवत्या अपत्यं देवतिकः॥पुष्यरायुक्ता पोरी मासी पोषी॥क्षत्रस्यापत्यं क्षत्रियः॥शुक्रो देवता अस्य
शुक्रिया ईन्द्रस्पतिर्इन्द्रियं॥**असौ दीव्यती आक्षिकः॥कुदालेः**खनतिको दालिकः॥हालिकः॥शहं करोती
ति शाष्टिकः॥दार्दुरिकः॥धर्मभ्ररतीति धार्मिकः॥आधार्मिकः॥पक्षिणो हनि पाक्षिकः॥शकुनिकः॥नैति शिकः॥
मात्सिकः॥मेनिकः॥मार्मिकः॥सारङ्गिकः॥पुराणमधीते पौराणिकः॥ऐतिहासिकः॥वेदिकः॥**पीत्वादि करण**
दिभ्यः कुरा जाहो पाक मूलये॥पीलना म्पाकः॥पीलु कुरा॥करीस्य मूलं कुरा जाहो॥**पञ्चाति मूलो** राम
चुचुचरो विने॥**बेशल** शङ्खो॥विस्तृतं विशालं॥विशंकटं॥विशाम्प्रोदः कटः॥विकटं॥संकटं॥विषमं॥३५॥
टं॥प्रकटं॥उत्कटं॥अलावर्तितो मा भद्राभ्यारजसि॥अलावर्तनं रजोऽलावर्तकटं॥उमौकटं॥निलकटं विषमं॥३
भंगकटं॥गोळादयः स्थानादिषु पशुनामभ्यः॥गवास्थानं गोगोषं॥अश्वगोषं॥संघाते कटः॥अवीना सं
सम्बाधमिति॥१२

राक्षसमूलं पक्ष
कः॥८

३२

तो वास्वोरथः॥ काम्बलः॥ वैद्यावुः॥ पारुडकम्बलादिनिः॥ पारुडकम्बलेन संबीतः पारुडकम्बलीरथः॥ वासिष्ठ
 नदृष्टं वासिष्ठसामः॥ कालेयः॥ वररुचिनाके तो वस्तुचोग्रन्थः॥ मनुना प्राप्ते मनवो धर्मः॥ मथुराया आगते माथु
 रः॥ ग्रामादागतो ग्राम्यः॥ धुरवहनि बुयेः॥ वैरेयः॥ सार्वभूरीणः॥ मुखपार्श्वतः सोर्लोपर्ये॥ मुखतो भवं मुखतीयः॥ पा
 र्श्वतीयः॥ देवस्वगजजनपराणां कुर्कईये॥ देवकीये॥ स्वकीये॥ राजकीये॥ परकीये॥ मध्यान्त्रः॥ मध्यमः॥ हेमन्तस्वर्ग
 लोपोऽणि॥ हेमन्तहेमन्तः॥ चिरपरुत्परिभ्यस्तनः॥ चिरज्ज्ञो परुत्तो परादिनिः॥ अग्नादिपश्चात्तात्तदिमे॥ अग्निमं॥
 आदिमं॥ पश्चिमं॥ अन्तिमं॥ हेतुमनुष्ये भ्यावा रूपमयदे॥ समादागतं समरुपं॥ समरुपं॥ समीय॥ देवदत्तरुपं॥ देव
 दत्तमयं॥ देवदत्तीयं॥ दुर्गलिनोरायिनः॥ दुर्गलिनाप्रोक्तमधीयं॥ दुर्गलेयिनः॥ राशर्वशिलालिभ्यां भिक्षुरेद ते ७ पा
 सत्रयोरिति॥ पशर्वशराप्रोक्तं भिक्षुस्त्रे मधीयते पाराशरिणः॥ भिक्षवः॥ शैलालिनो नदः॥ कर्मन्तुश दिनि शवा ८
 रुक्तविषये॥ कर्मदिनः॥ ह्रशः॥ श्विनः॥ चपुजतुनोः वरविकारे॥ आपुषः॥ जातुयं॥ शर्माः॥ ह्रमः॥ शमीली
 स्रक्॥ शक्तियद्योरीकरप्रहरणः॥ शाक्तीकः॥ याक्षीकः॥ विशत्रिशः॥ पारुडकोवा॥ विशकः॥ विशकः॥ विशतिकः॥
 विशत्कः॥ कर्मराउकत्र॥ कर्मरौप्रभवति॥ कार्मुकं॥ मनो॥ जीतावपत्येष्ट्य परेण॥ मनोरपत्यं मनुष्यः॥ मानुषः
 जातो किं॥ मेनवः॥ केनेये

ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यं राज्यस्य स्तेन्यं लोहितादेर्दिग्मनभावो लोहितिमा लोहितता लोहित्ये अस्तिमा लक्ष्मिमा
 भावेऽरापि लाघवं १ अमि सो ये हितं २
 शी ४ गोरवं यो वनं शैवं मोनं होत्रं ओद्गात्रं महतो भावो महिमा ॥ सरदमनि ॥ हसो देर्लघोः अकारस्य
 रफो भवति इमनि इव यो सो ॥ ५ यो भावः प्रथिमा ॥ अदिमा ॥ क्रिसिमा ॥ इटिमा ॥ लघोः किं ॥ क
 रिमा ॥ हसो ह किं ॥ अजिमा ॥ बहो लोपो भवति ॥ क्लोऽपरेषा मिमना दीना मि वरी स्य लोपो भवति शश्व
 वहो भावो भूमा स्तेनाद्यो न लोपस्य ॥ स्तेनस्य कर्म भावो वा स्तेयं ॥ समूहोऽर्थे ॥ मयूरारो ॥ समूहो मायूरं ॥
 कक् ॥ क्षेत्रं ॥ कैरायिकं ॥ गणिकं ॥ हास्तिकं ॥ कार्मिकं ॥ ग्रामता ॥ जनता ॥ वन्धुता ॥ पाश्या ॥ वात्या ॥ खल्या ॥ गव्या
 वाईकं ॥ कैरायं ॥ वावचिकं ॥ ब्राह्म ॥ अयं वाड्यं ॥ मारायं ॥ गजता ॥ सहयता ॥ पार्श्वीर्दूरं ॥ पश्चिमी ॥ सम
 हः पार्श्वी ॥ साकुं ॥ धेनुकं ॥ रथ्या ॥ खल गोरये भयनि ॥ क द्या ॥ खलिनी ॥ गोत्रा ॥ रथक द्या ॥ हिते चैते
 प्रत्ययाः ॥ सुय्ययि हितः ॥ सरीयः ॥ आत्मनीनः ॥ विश्वजनीयः ॥ मातृभो भगिनः ॥ अप्रयाय हितोऽपरी
 यः ॥ अप्रप्यः ॥ अमिदीयः ॥ शंकवः ॥ गव्यः ॥ हविष्यः ॥ खल्यः ॥ पयस्यः ॥ रसो वस्यः ॥ वाचदीर्घः ॥ शुने हितः ॥

लक्ष्मणः॥ विश्वमित्युत्तरपदलोपश्चाकृतसन्धेः॥ विधुरां॥ पिष्टुलः॥ तुंदिलः॥ फेनिलः॥ सिधोदेर्लक्ष्मणः॥ ६

शून्यं
सिच

॥ २० ॥

शून्यं॥ उधसोनः॥ उधन्यः॥ अजाविभ्यांथ्यः॥ अजथ्या॥ अविथ्या॥ अस्त्यर्थे मतुं नाम्नाः॥ गावो
प्राप्तिन्वासन्ति॥ गोमान्॥ भूमिमान्॥ विदुमान्॥ गोमती॥ अडकौ मतवर्थे॥ नाम्नोऽडकस्त्वदन्तात्॥ अर्शसः॥
वेत्तयन्तः॥ दरिद्रकः॥ मायिकः॥ धनिकः॥ मानोपधाः॥ द्वितिनौ॥ माता न्मानोपधाद्वर्यान्ताद्वरणोपधाद्
वतुर्दिनिस्त्वदन्तात्॥ किम्बान्॥ लक्ष्मीवान्॥ धनवान्॥ विद्यावान्॥ यशस्वन्॥ भगवान्॥ कुत्री॥ दंडी॥
यवादेर्न॥ यवमान्॥ भूमिमान्॥ तशिउतादिभ्यश्च॥ तडित्वान्॥ विद्युत्वात्॥ मायी॥ व्रीही॥ मायिकः॥ लो
ममामपि छादिभ्यश्चनेलाः॥ लोमशः॥ गिरिशः॥ पामनः॥ दर्दुराः॥ अडकना॥ लक्ष्मा अडक॥ सिधालः॥ च
डालः॥ कुचलः॥ कुमुदनडवेत्तसेभ्योऽडक॥ कुमुदान्॥ नडून्॥ वेत्तस्वान्॥ महिषात्॥ डड॥ महिषा
न्॥ देशः॥ नड॥ शदत्तडूल्॥ नडूल्॥ शाडूल्॥ शिखायावलः॥ शिखावलः॥ नडादीनोक्कुक्केय॥
नडकीयं॥ कुचायाहस्वत्वेभ्यश्च॥ कुचकीयं॥ शडून्॥ हन्दाभ्यामारकः॥ शटगारकः॥ हन्दारकः॥ फलवर्हीभ्यामिनः॥

राम

॥ २० ॥

स३
 फलिनः वर्हिमः ॥ हृदयादलुः ॥ हृदयालुः ॥ शीतोष्ण नृपेभ्यः स्तदसहने ॥ शीतन्नसहते शीतालुः ॥
 हृदयालुः ॥ हृदयालुः ॥ हृदयालुः ॥ हिमन्सहते हिमलुः ॥ वातादलुः ॥ वलन्नस
 हते वल्ललः ॥ वातासमहेच ॥ वातन्नहते वातस्य समहोवा वातलः ॥ तस्यैवमरुद्रामप
 र्वतः ॥ मरुतः ॥ मरुतः ॥ शुभेभ्यो युः ॥ ऊरायुः ॥ अहयुः ॥ शुभेभ्युः ॥ स्वादा ॥ मिने ॥ स्वमे ॥ स्वयंम
 स्मास्ति वास्वामी ॥ वातातीसारविशानामिनिः कुक्षी ॥ वातकी ॥ अतीसारकी ॥ पिशाचकी ॥
 कृन्नादिभ्योऽरा ॥ ज्योत्स्ना ॥ तामिस्रः ॥ तापसः ॥ सेकतः ॥ शार्करः ॥ कषसः ॥ पिमु ॥ कम ॥ धुमु ॥ स्वकु
 नगपाशुपारुभ्योरः ॥ ऊषरः ॥ सुषिरः ॥ मुष्करः ॥ मधुरः ॥ कधूरः ॥ स्वत्वंचा ॥ कधूरः ॥ युदु ॥ भ्यामः ॥
 धुमः ॥ दुमः ॥ केशादिभ्यो वः ॥ केशवः ॥ मरिचः ॥ हिरण्यवः ॥ वरी ॥ सोलो ॥ पशु ॥ अरावः ॥ कषा
 स्तिपरिषदभ्यो वलः ॥ रजस्वला ॥ कषादीनां वले दीर्घः ॥ कषीवलः ॥ आसुती वलः ॥ परिषदलः ॥
 अन्यभ्योपि ॥ भ्रातृवलः ॥ पुत्रवलः ॥ दन्तावलः ॥ शिष्यावलः ॥ तुरिदुवलिवटे ॥ तुरिदुभः ॥ वलिभः ॥
 वटिभः ॥ एतन्निमिदं यज्ञः परिमाणवतुः ॥ यज्ञदेतदावावतुः ॥ यावान्तावान् ॥ एतावान् ॥ किमः किं

सि.च.

॥३॥

॥३॥

तोर्विस्पयः॥ कियान्॥ इदमइशवतोर्विस्पयः॥ इयान्॥ मद्रादेर्लुः॥ शद्रालुः॥ कपालुः॥ दयालुः॥ अन्नतेदन्ता राम
दुरः॥ दन्तुरः॥ अस्मायामेधास्वग्राविनः॥ तपस्वी॥ अजस्वी॥ बर्हस्वी॥ मायावी॥ मेधावी॥ स्वर्गवी॥ आमय
स्वर्गदीर्घः॥ आयामी॥ वाचोमिनः॥ वाग्मी॥ आलाटोकुत्सितभाषिणी॥ वाचालः॥ वाचाटः॥ इषदपरिसमाप्तोक्त्य
दश्यदेशीयाः॥ इषदपरिसमाप्तः सर्वज्ञः सर्वज्ञकक्ष्यः॥ पटुदेश्यः॥ पटुदेशीयः॥ विद्वद्देशीयः॥ बहुवीउक्तेउर्थेसचप्रा
गवा॥ इषदुनः॥ पटुः बहुपटुः॥ प्रकारेजानीयः॥ पटुः प्रकारः॥ पटुजानीयः॥ कुटीरीमीशुण्डाभ्योरोस्वत्वे॥ इ २ ५
स्वाकुटीकुटीरा॥ शमीरः॥ शुण्डाः॥ कुत्वाडुपः॥ हस्वाकुत्तः॥ कुत्तुपः॥ कासगोरीभ्याम्भरः॥ हस्वाकासः॥
कास्तरी॥ गोरीतरी॥ वत्सा॥ नाशवर्षमेभ्यस्तनुत्वे॥ तनुवत्सा॥ वत्सतरः॥ उज्जतरः॥ अश्वतरी॥ अश्वम
तरः॥ देवान्नात्तदर्थीयः॥ अग्निदेवतायेइदमग्निदेवत्पमः॥ पादाद्यीभ्याश्च॥ पादार्थमुदकमपाद्यं॥ अद्यीमः॥
नवस्पन्नादेशस्तनरुनाः॥ प्रत्ययः॥ नन्ते॥ न्तनः॥ नवीने॥ पुराणप्रान्नम्॥ प्राणाः॥ प्रत्नः॥ प्रतनः॥
प्रीणाः॥ अतिथेः॥ अतिथेयेइदमातिथ्याः॥ प्रशंसायांरूपः॥ प्रशस्तोवैयकरणोवैयाकरणांरूपः॥ कु
त्सायांपाशः॥ कुत्सितोऽभिकृमिकृपाशः॥ भूतपूर्वतरः॥ एवन्तृष्टादृष्टचरः॥ आद्यचरी॥ प्र

षा ७१ ७२

यचवच्योसंधेः योसंधियोतयाः २

ल ६
पुर्वविकारप्राधान्यादिबुभुक्षुमयः ॥ अन्तप्रचुरमत्रान्तमयोऽवज्ञः ॥ मृगमयोऽवज्ञः ॥ स्त्रीमयोऽवज्ञः ॥ अमृतस्वरूपम
स्यामृतमयश्चन्द्रः ॥ आग्रस्यविकारोऽवयवोवायाम्भयः ॥ शरमयोऽवज्ञः ॥ गोपुत्रीयः ॥ गोमयोऽवज्ञः ॥ सन्धिजोऽवज्ञः ॥ सन्धिजोऽवज्ञः ॥
यकारक्कारयोऽवज्ञः ॥ स्वरस्यनवृद्धिः ॥ किन्तुतयोऽवज्ञः ॥ यस्यावृद्धस्याटपश्चादृद्धिः ॥ व्याकरणमधीतोऽवज्ञः ॥ वेदवावेया
करणाः ॥ स्वशब्देदसौवश्वः ॥ व्यासस्यापत्तवेयासकिः ॥ द्वादीनां वः ॥ द्वारेनियुक्तेदेवारिक् ॥ व्यत्कसंस्पदं वेयत्कसी
शोचरं सौवग्रामिकः ॥ नैयग्रोऽवज्ञः ॥ स्वादुवत्तन्यदुवः ॥ स्वदुमदुनदुसोवादुमदुवः ॥ शोवस्तिक् ॥ इतोऽवज्ञः ॥ लज्जाना
तास्यज्जितः ॥ फलितः ॥ तारकितो ननः ॥ नरतमेयः ॥ स्वच्छः ॥ प्रकथी ॥ अतिशयेन शुल्कः ॥ शुल्कप्रः ॥ शुल्कप्रमः ॥
यस्यस्वच्छोऽवज्ञः ॥ लघ्वीयान् ॥ लघ्विष्ठः ॥ ॥ उवादिरेमेयस्सुगरीयलापश्चात् ॥ गुरोर्भवेगदिमा ॥ अतिशये
नगुरुर्गरीयान् ॥ गरिष्ठः ॥ प्रियस्यभावः प्रेमा ॥ अतिशयेन प्रियः प्रेष्ठः ॥ प्रियान् ॥ अतिशयेन स्थूलः ॥ स्थवीयान् ॥ स्थविष्ठः ॥
दीर्घः ॥ द्रावीयान् ॥ द्राविष्ठः ॥ स्थिरः ॥ स्थिष्ठः ॥ स्थियान् ॥ स्थिरः ॥ स्थिष्ठः ॥ स्थियान् ॥ उरुः ॥ वरिष्ठः ॥ वरीन् ॥ बहुलः ॥ बहिष्ठः ॥ ब
रीयान् ॥ हृदः ॥ वरिष्ठः ॥ वर्मियान् ॥ तप्रः ॥ त्रिष्ठः ॥ त्रिपीयान् ॥ हृन्दारकः ॥ हृन्दिष्ठः ॥ हृन्दीयान् ॥ दीर्घः ॥ दीर्घिष्ठः ॥ दी
वीयान् ॥ पुवात्ययोः कन्वा ॥ कनिष्ठः ॥ कनीयान् ॥ अहोऽवज्ञः ॥ अलीयान् ॥ ह्रस्वः ॥ ह्रस्विष्ठः ॥ ह्रस्वीयान् ॥ क्षिप्रः ॥

मि. व. अपिष्टः। दोपीयान्। सु३॥ सोदिष्टः॥ दो दीयान्। अन्तिकः॥ नेदिष्टः। नेदीयान्। न॥ वाहः॥ साविष्टः॥ सवीयान्। रामः॥
 ॥३८॥ ईलोपोजाशद्दीयसः॥ ज्याशवात्परस्पर्यस्य ईयस्य ईकारस्य लोपः॥ अतिशयेन ह्रस्वः प्रशस्योवा॥ ज्यायान्। ज्येष्ठः॥ वहोरि
 वृदि॥ वहोरुत्तस्यैव स्वरस्य यिशदेशः॥ ईयस्यैकारस्य लोपः॥ वहोरि॥ अथिष्टः॥ अथीयान्। किमोय्यादस्वाताञ्च
 तस्मिन्मयोऽयमप्रवृत्तः॥ कुतस्तस्य॥ किन्तम्यो॥ उ३॥ अस्तरांगेयति। प३॥ चित्तिरा॥ पठति तम्यो॥ उ३॥ अस्मिन्मस्य उ३॥
 रु॥ परिभाषणद्वयस्य मन्त्रा॥ जानुद्वयं। शिरोद्वयं। प३॥ पुरुषमात्रं॥ पुरुषहस्तिभ्यामरावापोरुवोहस्तिने॥
 कतम्यो॥ कतम्यो॥ इत्यस्य मन्त्रा॥ तावद्वयसंतावन्मात्रं॥ इत्येवैकस्य निर्द्धारणे॥ उत्तरउत्तम्यो॥ भवतोः कारवः
 कतम्यो॥ कतम्यो॥ भवतोः त्रिकः॥ भवतोः यत्तरस्तार्किक उ३॥ इत्युत्तम्यो॥ संख्याय विशेषको वधारणे द्वितीयः॥ द्वयोरोत्तम्यो॥ प३॥
 द्वितीयः॥ त्रिस्तु च॥ तृतीयः॥ यद्वक्तिकतिपयचतुर्थस्य॥ यथ्यः॥ कतिथ्यः॥ कतिपयथ्यः॥ चतुर्थः॥
 चतुरोऽयययोऽवस्य चलोपः॥ तुर्यः॥ तुरीयः॥ पञ्चादस्य॥ प३॥ पंचमः॥ सप्तमः॥ एकादशदे३॥ एकादशः॥
 द्वादशरात्रं संख्यायामुत्तरपदे॥ द्वादशः॥ अष्टादशः॥ त्रयोदशः॥ त्रयोदशः॥ विशत्यादेवीतमदे॥ विशति तमः॥
 विशतिस्तिलोपोडिति॥ विशः॥ त्रिशतिमः॥ त्रिशः॥ शतादनित्यम्॥ शततमः॥ संख्यायाः प्रकर्तव्या॥ द्विधा॥

सि. च.
॥ ४० ॥

मित्रं ॥ ^{२३} हिरुक्त एक शब्दे व ह्री हिवत् ॥ तेन पितृ त्ति लोपपुं व द्रावो ॥ एके कम सरं ॥ एके कया हत्या ॥
इह पूर्व भागे पुंस्व द्रावादे वग्रहे विशेषः ॥ पदविभागे ऽवग्रहः ॥ एकया एकया ॥ इत्यादि विशेषः ॥ एके कस्मै देहि ॥
कीडाया घोत्पाया देस्ता वह व्रीहिवत् ॥ गतगतः ॥ विहात्पादिमानस्य मुक्तिः ॥ गतगता ॥ सादृश्ये घोत्प
गुरावचनस्य देस्ता वह व्रीहिवत् ॥ पटुपटु ॥ पटुसटुशः ॥ इव ॥ त्पटुरितियावत् ॥ गुरोपसर्जनदु
वाचिनः ॥ केवल गुरावाचिनश्चेत् ॥ गृह्यते ॥ शुक्लशुक्लं नृपमा ॥ शुक्लशुक्लः पटः ॥ अनुक्रमेण
न्य देस्ता ॥ मले मले स्थलावृत्ता ॥ सममरा प्रवृत्ता वने वना प्रयोगः ॥ सर्पः ॥ शकुन्तला ॥ शम्भुः ॥
बुधस्वा ॥ ३ ॥ कया सममिहारे देस्ता ॥ लुनी हिलुनी हीत्येवायं लुना नि ॥ कर्मव्यतिहारे सर्वादेर्वादि
त्वं समासवच्च बहुलं ॥ बहुलग्रहणादन्तर्यामिणः समासवत् ॥ इतरशब्दस्य तु नित्यं समासवत् ॥
असमासवद्वावे पूर्वपदस्य विभक्तेः ॥ सिरादशो वाच्यः ॥ अन्यो ऽन्यं विप्रानमन्ति ॥ अन्यो ऽन्यो ॥ अन्यो ऽ राम
भ्यान् ॥ अन्यो न्येन कृतं ॥ अन्यो न्यस्मै दत्तमित्यादि ॥ अन्यो ऽन्ये वा पुष्करेण मृशन्त इति भावः ॥ ए
व परस्परं वाच्यत्वा दिवात्सः ॥ इतरतरे ॥ इतरतरो ॥ इतरतरेण ॥ इतरतरेणत्यादि ॥ स्त्रीनपुंसकयो

राम
॥ ४० ॥

मर्यादावचनं च मर्यादायुक्तं प्रयोगाप्रियत्तिः ॥ द्विशतस्य द्वि
रुत्तरपदस्थायी विभक्तेश्च भावो बाधाय ॥ अन्योऽन्यो ॥ अन्योऽन्यो ॥ परस्परं ॥ परस्परं ॥ इतरेतरो ॥ इतरे
नस्व ॥ इमेवास्मरणकुले बाधो जयतः ॥ दलद्वये बाधभावः ॥ तीव्रेस्तु विहरस्यमा ॥ समासे सरलुके चेति
दिद्वंद्वलका त्रयं ॥ अहं कर्तारि प्रियसुखयोर्द्वित्वं ॥ प्रियप्रिये रदिति ॥ प्रिये रावा ॥ सुखसुखे रावा ॥
अतिप्रियमपि वस्त्वनायासेन ददातीत्यर्थः ॥ यथास्व ॥ यथाशब्दस्य द्वित्वं तीव्रं च भवति ॥ यथास्वमिति वीष्वा
यामव्ययीभावः ॥ यो यथात्मा यच्चोत्पीयंतद्यथास्व ॥ यथायथं ज्ञाता ॥ यथास्वभावमित्यर्थः ॥ यथात्मीयमिति निवा ॥
द्वन्द्वरहस्यो द्विवचनं पूर्वपदस्यामभावोऽन्वचोत्तरस्य नपुंसकत्वं च निपात्यते ॥ तत्ररहस्यद्वन्द्वं शब्दस्य वा
च्यं ॥ इतरे विषयभूता ॥ द्वन्द्वमत्र यते ॥ रहस्यमित्यर्थः ॥ मर्यादास्थित्यनतिक्रमः ॥ आचतुरं ॥ हिमे पशवो
द्वन्द्वमियुजायन्ते ॥ मातापुत्रेण मियुनंगद्वितीया प्रपौत्रेणापीति मर्यादार्थः ॥ व्युत्क्रमणं पृथग्वच
स्थानं ॥ द्वन्द्वव्युत्क्रान्ता ॥ द्विवर्गसम्बन्धेन पृथग्वस्थिता ॥ द्वन्द्वयज्ञपात्राणि प्रयुज्यन्ते ॥ द्वन्द्वसकषया
वासुदेवो ॥ अ ॥ भिव्यक्तौ सारूप्येणोत्पत्त्यर्थः ॥ चार्थद्वन्द्वं इति निपातनात्पुस्त्वमपि ॥ शेषाऽन्यन्तानि पात्याः
कात्यादयः ॥ का संख्यायैवान्तेकानि ॥ दा विकः ॥ शंशयः ॥ दा न्यहः ॥ दा वृत्तमः ॥ यति ॥ तति ॥
इति श्रीरामाश्रमविरचितायां सिद्धान्तचन्द्रिकायां पूर्वोद्धृतसमाप्तम् ॥ ॥ शिव ॥

नृशंभु॥ आदिश्रुतं आदिश्रुतं आदिश्रुतं स मादेशः॥
 तुल्यमानस्तु सति हि तस्मिन् आतो वाता रितिस्यात्॥ आदय के म॥ हिरु के य क इ ता य व्यय नां शि श्य इति भावा ये निरु तस्य
 सि० व० ॥ शिव॥ कातोः॥ इदमधि क्रियते॥ आदिः॥ क्रिया वा विना भोदि वा तु संज्ञा स्यात्॥ नत्ता॥
 आदनुदात्तं डितः॥ अनुदात्तं तोडितं वा तोरात्॥ निस्वरिते तडने॥ अतस्त्वया वा वि
 ॥४१॥ रिते तश्च वातेरात्यस्तः॥ परतोऽन्यत्॥ उक्त निमित्तं द्रोतोः पमा नवपमा तिका हि सी इ
 दीनामाद्यानि नववचना निप स भूनि स्स्युः॥ परा एपात्॥ नाभि च युष्मादि वा सति भव
 स्मदि व भागेः॥ क्रिया ये कार्ये पुना मादिषु च पट् पु ए ते प्रत्यय पित्र निर्भागेः त्वेधा तत्त्वं
 स्युरात्ययो॥ नाभि प्रयुज्यमाने च दप्रयुज्यमाने प्रथमः॥ युष्मादि सभ्य मया प्रथमः प्र
 अस्मद्युत्तमः॥ कर्त्तरि पञ्चा॥ वादात्॥ सत्तायां॥ वर्तमाना॥ तिप्० तस० अनि० तिक्रमेका
 सिप्० यस्० य० मिप्० वस्० मस०॥ ते० आते० अन्ते० स० आये० भे० ए० बहे० मेहे॥ वर्तमाने प्रथमे नृग
 नार्थ क्रिया हे तेडो तेस्ति वादय प्रत्ययाः स्युः॥ एषां स भूना ल द्वा॥ अपर्क कर्त्तरि॥ ते॥ शिव
 कर्त्तर्येषु तिवादिषु चतुर्षु दिष्य र्ये नेषु परतोर्धा तोर प्यात्॥ पुराः॥ नाम्य ॥४२॥
 अनुदात्तश्च अनुदात्तै तौ तौ यस्य ऽ भसत्तायां॥ सत्ता भावः सत्ता नित्यता हि नोदि तश्चादि दूादिः॥ ३ रि कदिः॥ ४ स्वदिः॥ ५ तुधादिः
 तनादिः॥ ७ तुदादिः॥ ८ कदादिः॥ ९ लुगादिः॥ १० लोड्॥ ११ लोड्॥ १२ लोड्॥ १३ लोड्॥ १४ लोड्॥ १५ लोड्॥ १६ लोड्॥ १७ लोड्॥ १८ लोड्॥ १९ लोड्॥ २० लोड्॥

उपपात्तात् प्रक्रिया
 र्त्तरि पञ्चा
 नार्थ क्रिया हे तेडो तेस्ति वादय प्रत्ययाः स्युः॥ एषां स भूना ल द्वा॥ अपर्क कर्त्तरि॥ ते॥ शिव
 कर्त्तर्येषु तिवादिषु चतुर्षु दिष्य र्ये नेषु परतोर्धा तोर प्यात्॥ पुराः॥ नाम्य ॥४२॥

क्रिया वा विना भोदि वा तु संज्ञा स्यात्॥ नत्ता॥
 लोकि म॥
 या वा वि
 हि सी इ
 सति भव
 गराय
 त्वेधा तत्त्वं
 प्रथमः प्र
 तिक्रमेका
 रणा भावः
 प्रथमे नृग
 ते॥ शिव
 ॥४२॥

नस्य भ्राता भवति ॥ भवति अपि न हि डि ति ॥ पकारे त तादि कं व वि ह
या न्यः प्रत्ययाः दुः दृ स्यात् ॥ कित्वा युसि ॥ किति डि ति च पर वृद्धिगुणो म
द्विवचने हत के उ सि स्यात् ॥ इति त सि गुणा प्राप्ते ॥ अपनि मिता गुणाः ॥
भवतः ॥ अट् ॥ अतो लोप भवत्यकार एकारे परे ॥ भवति ॥ भवसि ॥ भवथः ॥ भवथा ॥ क्वा
श ॥ वमयोः पयोरुत्त आत्वं स्यात् ॥ भवामि ॥ भवावः ॥ भवामः ॥ स भवति ॥ त्वं भवसि ॥ अहं
भवामि ॥ युगपत्प्राप्ता परः ॥ स च त्वं न भवथः ॥ अहं च त्वं च भवतु ॥ अहं च त्वं च स च भ
वामः ॥ विधिसंभावनयोः ॥ यातुः यातां युसुः ॥ यासुः यातां यातुः यामः यावः यामः ॥
इतरे यातां ईरन् ॥ ईयासुः ॥ इयायि ॥ ईद्युः ईयाई बहिः ॥ ईमहि ॥ विधिक
र्तव्यार्थापदेशः ॥ संभावनं कल्पनं तत्र यादृश्यः ॥ एषां संज्ञा लिङ् ॥ यी ॥
अतः पराया ई भवति ॥ भवतु ॥ भवेतां ॥ युसुं ॥ इट् ॥ अतः परस्य युसु इडागम

निर्वकासो विधिर पञ्चादः ७ प्राक् विदुर्धर्मिणा

सौम्य

आर्क्षे करणस्य सवनम्

संज्ञाने सस्य जगद्विधा

सिक्ता विहं अभविद्यं अभविषि अभविष्यहि अभविष्यहि विती संज्ञाने
॥४५॥ उपजायोल्लोः वातो रूपधाया लघ्वो नाम नो गुराभा सतति पूर्वस्य हमा
दिक्कं पूर्वस्यादि हमा शिष्यतः न्यलुप्यते विवेतिथ्य सं सिसव
त्परपोर्दिसिपोरीठ इट्टि इट्टः परस्य सेलोप इट्टि अवेतीत् अवेति
ष्टा स्याविट्ट सस्य तो विट्टश्च परस्य न डस भवति अवेतिषु सुतिर
आसेवने व्यातति बुधाती इरितो वा इरितो वातो वा उपत्येया भवति पे
सरपवाट अचुतत् अच्यतीत् सुतिर दूररा श्रया तति शशास्त्रपा
५४ पूर्वस्य शशास्त्रपा शिष्य न न शशा श्रया त अच्युतत् अच्यतीत् शिव
त प्रकाररहितोप्यये श्रया तति मन्यविलाडने मन्यति नो लोपः ॥४५॥
तिन लोपप्रोप्ता क्रसं यो वगास्माद र कित ममन्यतु मथात कुथिमुचि

असंज्ञे गेचक्रसे जोगतस्मात्

प्रतीक्षातः

तत्तौ धर्मप्रयत्नो भविष्यति ४

वि

एकी सि वि सि ह नि न हि नो

क्रियाया अति प्रतीक ममा नायां

ताराऽय नारः कुमारः त्यादो भवति स्य वातो भविष्यति काले
वाच्ये स्य प्रत्यय भवति ति वा दृष्टा दश सु परतः एषा संज्ञा लट् भवि
ष्यति भविष्यत भविष्यात् भविष्यात् भविष्यत भविष्यत भविष्यत
मि भविष्यावः भविष्यामः स्य प्रक्रियाति क्रमे क्रियाया अति क्रमे कु
त किं देनि यत्तो सत्यं स्य प्रत्यय भवति दिवादिपरः एषा संज्ञा लृट्
इयटि सुवृष्टि सुराज्यो वन विष्यत दा सुभिस्म म भविष्यत अभवि
ष्यतां अभविष्यन् अभविष्यन् अभविष्यन् अभविष्यन् अभविष्यन्
अभविष्याव अभविष्याम भूते सि वातो भूत मति काले सि प्रत्यय
भवति दिवादिपरः एषा संज्ञा लुङ् दीर्घः पेपेरऽपि दायास्या

अभविष्यत्

निपत्रादिर्वेन
कोतेति वा द्यः
निपादमम्यते वा
एषा निपाद
एषा दशते सु

दिनादपः
को गे समतः
सो दिवादि
नरः

हिंसाच संज्ञे शने च हिंसा संज्ञे शने तेयोः १
आरा विद्यो गानु कुल व्यापारो हिंसा १

सात्यदोद्याः सस्यसुतन्ना ॥ ५

पुथिपुथि हिंसा संज्ञे शनयोः ॥ इदितो नुमा ॥ इदितो भातो नुमा ॥ कुं याति ॥ कुहो म्रुः ॥
पर्वस्य कवर्गहकारयो म्रुत्वं ॥ हसं वगचतुर्थः ॥ इदितो नलोपो न ॥ कुं याति ॥ विष
गत्याम ॥ आरंभं स्नेय ॥ वात्वायोः षकार एणकारयोः स्सकार एणकारो भवतः ॥ सध
ति ॥ आदेशं तथोतो नुमा म ॥ प्रादः परेषां स्वादीनां नमादीनां धातुनां सकार
रसकारयोः षकारो भवतः ॥ षत्वा तात्वनिमित्तं सति ॥ निषेधति ॥ अ
रं वधधातोपिषः ॥ न्यषेधतः ॥ निषेधेय ॥ सवते गतो नषः ॥ गगं विषेधति ॥
विषेधशस्त्रमंगल्येव ॥ इदितो वा ॥ इदितो भातोः पस्य वसादे नवपीडु ॥ स्व ॥ २७
रति सूति सूयति ध्रुम न ध्रुम न शत पृष्ट पृष्टुह मुह स्नह स्निहा भव ॥ सिषेधिया
नयोः ॥ कृमान्तादुतोः परयोः स्तकार यकारयोः वकारो देशो भवति ॥ दधा
तनी ॥ कवेजवाः ॥ सिषेध ॥ सेधिता ॥ सेदु ॥ असेधीत् ॥ अनिदोऽनामिवतः ॥

३१

स्वरति सूति सूयति ध्रुमं कित्सदि नित्यमिदं ॥ ३१ ॥ एते

संज्ञे शनं क
६९

द्वित्व

संधि व्यति
न सति ॥
असेधिय
॥ असेत्सुत ॥ १॥

वदस्तेष्वर्थे ॥ वेदतुः ॥ ५ स्याष्टाक्षरयुक्तावाच्यतास्यमिति ५ विलेखनसुखननं ८

अत्र किं अष्टवीन ह सादः किं प्राप्ती न
नद्योः किं प्रगदित से शिके प्रवासी

शिवः

॥४६॥

अकरवा दो किं प्रनिकरोति प्रनिय नति प्रनियते किं प्रनियुष्यति आद्योच्चारणे किं प्रनिय च किं प्रनिय न प्रनिय च वेति किं प्रनिय भवति प्रनिय भवति ।

सि० च०
॥४६॥

उमेड ह

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

पौनःपुन्यनैरन्तेनैवासाततममनं३ गतिर्गमनंयानुनमिता१ अहदनमानेदज्जननंदिशिःप्रभा४ चिकित्सा॥५

महाराजस
नमः
सगुरुः सुखे
पतिः ४

प्रणिनेदुः॥ नेदिया॥ अरे गतो याचने च॥ ओम् नो रा दै॥ नुर्गंश म॥ अश्रोते
कारेः संयोगान्ता कारेः पूर्वस्य नुग्नवतिग दै॥ आनंदे। आर्दिते। अ
तसातत्यगमने॥ आतिया। आदुभ संरा॥ अखा दी ते। अति आदि व भने॥ आ
नन्ता। आनंदे। दुर्नेरि समे। ननन्। नदि आहार नेदीतो च। अवन्दीते।
हुं सुदुः॥ शुशुभ्वा। अशुभीत॥ इति परमं स्वर्गं॥ इन्द्रिता। स्वरादेः॥ स्वरा
देदीते द्वितीयाऽदुवति। दिवा देपरे॥ अरे॥ अरे॥ ऐन्दता॥ कासादिप्र
याचमं क्रस भरपरः॥ कास आसदय अय गुरुगाम्पाद्यनेक स्वरं न्याणाव
दीपे स्त्रामप्रत्ययो भवति स च कः असंभवरः प्रयोक्तव्यः॥ विदरिद्रा ज
गुडपावा॥ रे॥ पूर्वस्य क्रकास्याकारः म्यात्वा॥ धातोर्नामिनः॥ नास्पन्
देनेव॥ क्रंदति। कंदति। कंदति॥ किंदिपरं देने। किं दति। तकिं कृष्टं जीवने। तं कति॥
गुणोक्ति पूर्वको अमान्यः परिदेवने॥ सदेन प्राणारक्षा कृत्वा जीवने॥

विध्युः॥ विद्य। विवाय। विवय।
विद्यिव। आजिव। ३

प्रसारणमुदात्तः स्वरः सोऽस्यास्तीति संप्रसारणीत्यर्थः ७

विध्यतुः १

योरियवै स्वरैः परे॥ अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य तु यौ॥ उवर्गान्ते हुन्वारे वापि॥ असंयो
गपूर्वस्य किं॥ विक्षिप्यतुः॥ स्वरान्तादत्ततश्च तोदो नित्यानिटस्य पोवेट॥ विवक्षितं वि
वद्य। आजिथे। विध्यिम। आजिम। वीयात॥ नैकस्वरानुदात्तात्॥ आद्योच्चारणोऽनुदात्तादि
कस्वरानुदात्ताः परस्य वसोदरिरान॥ अनिटस्वरान्ता भवतीति दृश्यतामिमं स्तुसेटः प्रवट
निततद्विदः॥ अदंतमूदन्तमतेच ह्रउ ह्र औ श्रिरीडि वरीष्य शीडु श्रिओ वपि॥ १॥ गणस्य म
दन्तमुताचरुस्तेवो सुवन्त शोर्गोति मयो युगु दगुवः॥ इति स्वरान्तानि पुराणैः समुच्चितास्ततो
हसान्तानपि संनिबोधत॥ २॥ शक्तिस्तकोन्तानिडे क इष्यते वसिश्च सान्तेषु वासिः प्रसार
णी॥ शमिश्च भान्तेषु यमेषु नेयभिस्तृतीयोलभिरेवनेतरे॥ ३॥ यमिश्च भान्तेषु निडे क इष्य
तेरुमिदिवादा वपि पद्यते मनि॥ नमिश्च तुर्यो हनिरेव पञ्चमे गमिस्तुषष्ठः प्रतिषेधवाचि
ना॥ ४॥ रिहिदुहि मे हतिरोह तीर्वाहर्न हिस्तुषष्ठः दहतिस्तया लिहि॥ इमे निडे एा विहमु

स्तत ३

शिव०
॥४८॥

कसंशपागरोषुहान्ताप्रविमल्यकीर्तिता॥५॥दिशिंदृशिंदृशिमथेमिशिस्मृशिशिशिरुशिक्रो
शतिममंविशिमंलिशिवशान्तानिदःपुराणागाःपठन्तिपादेषुदशैवेनतरान्॥६॥रुधिः
सराधिपधिवन्धिसाधयःकुधिदुधौशुधातिबुधातीव्यधिः॥इमेतुधान्तादशकोनिदो
मतास्तनैःपरंमिधातिरेवेनतरा॥७॥शिपिपिपिषशुष्यतिपुष्पतित्रिपिंविषिप्रिपिं
तुष्यतिदुष्यतीदृषिम॥इमान्दशैवापदिशंत्यनिदिधौगरोषुषान्ताहृषिकर्षति
स्तथा॥८॥तपिंतिपिंचापिमथोवपिलिपिलुपिंरूप्यतिदृष्यतीस्त्रिपिं॥स्व
रणनोचनशपिंरुपिंदिपिंप्रतीहिपान्तान्गारितात्रयोदश॥९॥अदिंदृदिंस्व
दिभिदिधिदिदं दीशं दिंशुदिंस्थिद्यतिपद्यतीरिवादि॥इदंतुदिंविद्यतिविन्त
इत्यपिप्रतीहिदान्तान्दशपञ्चानिदः॥१०॥पविंवविंविविशिविरंजिपृच्छ

न नृ स्वपिं४

शिवः
॥४८॥

सि०ब०

॥४८॥

क्रामलि प

सिरसा नदि:

इत्येह्येह्येह्ये
म॥ इत्येति।
व्यत। इत्येति।
कार। इत्येति।
इत्येति। इत्ये
त। इत्येति।
र। इत्येति।

[illegible]

प्रहृत्तंनभ्रता ४

इष्टं इष्टं इष्टं वा ॥ ५ ॥ एतेन मुखादयः ॥ १ ॥

॥ त्रिः ऐष्ट्यता ईष्ट्याचकार ॥ ४ ॥ नामैतत्तु न मीर्या ॥ ५ ॥

शिवः

114511

वपर्वमर्वपूरणा पूर्वति। पूर्वति। पूर्वति। चर्वमर्वना। चर्वति। वषवपजयसवमयाहंसायां॥ वषति। वषति। जषति। सषति। मषति॥

अपनीतं... विकसने... फलति उकुल
अकुलीते... शब्द... तापयो॥

स्यत्र ३ कुजुजु खगुनं २

रअरः राअरः ५ निषतिरुत्पत्तिरिति ३

१३५५

१५५५५५५५

विसंसा... करारं

१५५५५५५५

१५५५५५५५

१५५५५५५५

१५५५५५५५

१५५५५५५५

१५५५५५५५

१५५५५५५५

अप्रोचीत्॥ अमुचत्॥ अमोचीत्॥ अमुचुचोयी॥ अपुचत्॥ अगोचीत्॥ अपुचत्॥ अगोचीत्॥
अगुचत्॥ अचत्॥ अगुचोत्॥ निफलो विमररो॥ नृफलमजन्तपां कितिरादौ सैटिथपिचैत्वपर्वलो
पौ॥ पेल्लतु॥ फेल्लिथ॥ न्तसमीपाकारस्य सौनित्यं हृदि॥ अफालीत्॥ फलनिःपत्तौ॥ फलतुः॥
अफालीत्॥ चरगतिमसरायो॥ चवारा॥ जिजेय॥ सपरोक्षयोर्जर्गि॥ जिगाया जिग्यतुः जिगयिथ
जिगेया जीयात् अजेपीत्॥ कषविलेखने॥ चकषे चकषिथ॥ रोरोकसे दृशं॥ दृशज कषमश
स्य शतपदपस्य पां भसे शोरो भवति॥ कषादीनां वा॥ कषा॥ कषा॥ षटोः कसे॥ धातोः
षट् योः कत्वसेपे॥ कक्ष्यति कक्ष्यति॥ अकाक्षीत्॥ अकाक्षीत्॥ कषस्य शमशतपद
पां वासि ४॥ हशान्तात्सर्क॥ हन्तात् शान्तात् घान्तात् न्नामुपवा २ निटः सकृदिवादिपरः॥ नतुद
शो॥ सेरपवादः॥ कर्त॥ सृष्टे गते॥ सप्यति॥ स्वप्तासप्ता॥ असपत्॥ कुशहन्ते॥ कोशति॥ कोश॥ रोदने च
अकुक्षत्॥ कषरिष शिष हिंसायां॥ इषु सह लुभरुषिषमनपितस्य २॥ रोषिता रोषा॥ रोषिता॥
रेषा शेषा॥ अशिक्षत्॥ उषदोहे॥ ओषाञ्चकार॥ उवाषा ओषीत्॥ मिहसे चैन॥ टिटो लोपो
कषपाता॥ कषति॥ तषतुफा॥ तषति॥ एष ५ वृद्धे॥ एषति॥ मषस्तेये॥ मषति॥ एष नृषमषाया॥ एषति॥ एषति॥ शषप्रसवा शषति॥ एष हिंसाय
एषति॥ एष अलंकोर॥ एषति॥ त्यजहन्ते॥ त्यजति तत्याज॥ तत्यजतु॥ तत्याजिथातत्यक्य॥ तत्याज॥ तत्याज॥ अत्याजीति जीवप्राप्त्यर्थं॥

गुरु
उपनेपास्य
नापस्याय फल
पदोवा
त्रिगते
स्वरा कोपेता
मयोः स्वरति
न स्वराम्बु
तुल्यति
कषपाता॥ कषति॥ तषतुफा॥ तषति॥ एष ५ वृद्धे॥ एषति॥ मषस्तेये॥ मषति॥ एष नृषमषाया॥ एषति॥ एषति॥ शषप्रसवा शषति॥ एष हिंसाय
एषति॥ एष अलंकोर॥ एषति॥ त्यजहन्ते॥ त्यजति तत्याज॥ तत्यजतु॥ तत्याजिथातत्यक्य॥ तत्याज॥ तत्याज॥ अत्याजीति जीवप्राप्त्यर्थं॥

१५५५५५५५

संयोगो देवदेवतस्य किं नित्यं लिखितं एकैरेव द्वयस्य मुखेनादानेनानमिति ४

भवति कितिलि शोचनं प्रसन्नं

संयोगो देवदेवतस्य किं नित्यं लिखितं एकैरेव द्वयस्य मुखेनादानेनानमिति ४

उत्तिपेक्षा
तो रकास्यले
वो भवति ५

संयोगो देवदेवतस्य किं नित्यं लिखितं एकैरेव द्वयस्य मुखेनादानेनानमिति ४
दे। जगो॥ दोदे॥ अपि दाधामगे हा कृपिवति सोस्थामात एकारो भवत्या शीर्या दादो पे॥ गेयात॥
अगासीत॥ स्तुत्यायति॥ तस्यो॥ स्तुत्यायात॥ स्तुत्यायात॥ अस्तासीत॥ देपशेवने॥
ददो॥ दायात॥ अदासीत॥ ददो॥ दयात॥ अधासीत॥ सिलोपपक्षे॥ अधात॥ उर्षो॥
प॥ अयुः॥ धेदो॥ भूतमोत्रे दिवो दिपरो जे वाटित्वं च॥ अदधत॥ दृशिरपेक्षे॥ दृशादे॥ प
श्वादि॥ चतुष्टेपि दृशः सृशद सृपा द्वा ध्या म्ना दाने स्या म्पश्यं ध्यो शीयसीद पिवति
ब्रधममेनय कृतिषा॥ पश्याति॥ ददेशो॥ दृजिदृशो स्य पोवेद॥ ददशिष्टा॥ ददृष्टा॥ दृष्टा॥ अदासी
त॥ अदाष्टा॥ अदृशो दे॥ गुणा॥ अदशति॥ अगतो॥ अकृति॥ अकृत॥ अगोति संयोगो
अर्त्तसंयोगो देवदेवतस्य गुणो यकियडि किं तिरौ दावाशीर्या दादो च॥ आर॥ आरतु॥
अत्यति॥ यतीनां यथेनित्यमिदं॥ आरिथा॥ अर्याता॥ अरिष्यति॥ सतिशा स्यति भोडो बुद्धि

हस्ततः स्वपः ९

दुदुयः ॥ ५१ ॥
दुवतः ॥
सिचः ॥

दवतिः ॥ दुदविः ॥
पादुदोः ॥ ४ ॥
मुश्रानः ॥ ५ ॥

अस्माभित्तिः ॥
महातः ॥

हादरात्तिरितिकेचित् ॥ आधीत्

विसरतां द्विधीकरणा ॥ यस्मादननाप्राप्तः ॥
अथैवोन्नेदः ॥ शिघ्रगते एव ॥

सतनतोक्षणीकरणा ॥ ५१ ॥

अर्तकोदहितिकेचित् ॥ आधीत् ॥
सरपवादः ॥ आरतः ॥ आगतः ॥ धावति ॥ शीघ्रगतावेवायम् ॥ अन्यत्र सुरति ॥ ससर्थासस्तव ॥ पा
दादौपेपयादौः ॥ रितो रिडुवति ॥ आव्यवधानार्थः ॥ तेनये इति नदीवः ॥ स्त्रियाता असरता ॥ सु
गते ॥ सुस्त्राय ॥ सुस्त्रुवा ॥ सुयात् ॥ श्रीसुदुभ्योऽङ्गोधाते ॥ अद्वित्वे ॥ लुडि ॥ सरपवादः ॥ असुसुवत् ॥
दुदुगतौ ॥ दुदोयौ ॥ शुश्रवने ॥ शुवस्त आदेशानुप्रत्ययश्च ॥ द्विषये ॥ श्रुगाति ॥ श्रुगुतः ॥ श्रुगवन्ति ॥
श्रुगामि ॥ श्रुगवः ॥ श्रुगवः ॥ शुश्राय ॥ शुश्रुवा ॥ श्रुयात् ॥ अश्रौषी ॥ सद्गु शातेन ॥ शीघ्रोदेशात् ॥ तप
शीयते ॥ शशाद ॥ सति ॥ शशत्यो ॥ षट् विसरगागत्पवसादनपु ॥ सीदति ॥ सदिस्वंजेति ॥ त्वशदत ॥
टिपरस्पनषः ॥ निषसाद ॥ असदत् ॥ पापाने ॥ पिवति ॥ पेयात् ॥ अपात् ॥ द्वागन्धोपादा ॥ त्वशदत ॥
ने ॥ जिघ्रति ॥ द्यायाराध्यात् ॥ अध्यासीत् ॥ अध्यात् ॥ आशह ॥ अग्निसंयोगे ॥ मति ॥ दयो ॥ ४
आयात् ॥ अध्यात् ॥ अध्यासीत् ॥ अध्यात् ॥ गतिनिवृत्तौ ॥ तिष्ठति ॥ निमित्तभावेन ॥ ठस्यथ ॥ ४ ॥ शिवः
यात् ॥ न्यस्यात् ॥ आ अभ्यासे ॥ मनति ॥ म्नायात् ॥ म्नायात् ॥ अ म्नासीत् ॥ दानदाने ॥ यन्त्र ॥ ५१ ॥
ति ॥ दयात् ॥ ह कोटित्ये ॥ न हस्तु ॥ न दन्तात् ॥ पोषट् ॥ ड हूर्य ॥ हूर्यति ॥ अहूषति ॥
हूर्येने ॥ स्तयति ॥ सेव ॥ सेने ॥ भायावेत्ये ॥ स्नायात् ॥ १ ॥
तेन ॥ मित्रवरगा ॥ ५१ ॥

ने ॥ स्तयति ॥ सेव ॥ सेने ॥ भायावेत्ये ॥ स्नायात् ॥ १ ॥

अवगमनेनाना

चलने देशान्तरगमने ७

प्रकृत्युभोवः नरोत्पत्तिः १

महितस्य सुखानि स्मरणा मुद्देरां ८

मृगाः स्वेरभवति

मृगुणाद्विप्रत्य

संज्ञमिलापः

लुप

बुध अवगमने ॥ वोधति ॥ वोचिता ॥ रुहवी यजन्मनि प्रादुर्भवे च ॥ शेटा शेट्यति ॥ अरुह त ॥ स्कन्दि
र गतिशेषणयोः ॥ चस्कन्दिथ ॥ चस्कन्थ ॥ स्कद्यात् ॥ अस्कासीत् ॥ अस्कृत ॥ तृप्पव नतररायोः ॥
तरतुः ॥ तरिथ ॥ अत इर ॥ तीर्यत् ॥ इटो ग्रहम् ॥ ग्रहादिनो मिट्टई करो न तुणादौ ॥ वड ॥ वभ ॥ अट्टनाना
वा ॥ तरिता ॥ तरिता ॥ पेसेरि टोन दीर्घः ॥ सीव्य दे ॥ अतारीत् ॥ देश दशने ॥ अपिर ॥ अदश स्व ॥ अस ॥ अं ॥
एषानस्य लोपोपि ॥ दशति ॥ अटाउ ॥ सीत् ॥ प ॥ असंगे ॥ सजति ॥ न्यषाउ ॥ सीत् ॥ कितरो ॥ गापनयने संशये ॥
चागु ॥ गुप्ति ॥ जुकि ॥ त्मानव ॥ धदंशा ॥ न्यः ॥ स्वार्थ ॥ सप्रत्ययो धोतो ॥ मृष्टि ॥ त्वम् ॥ विकिसति ॥ विकिसा ॥
चकार ॥ पट्टपतनोपेततुः ॥ पेतैर्क्युम् ॥ अपपत् ॥ भमुचलेने ॥ पणारत् ॥ भाजे ॥ भाष्ट ॥ भाश ॥ स्पमस्वन
जृभमुत्र सामेत्व पूर्व लोपो वा ॥ भ्रमतुः ॥ वभ्र ॥ मतुः ॥ अभ्रमीत् ॥ दुवमउद्धिरा ॥ वमएत्व पूर्व लो ॥
पौवैतिकेचित् ॥ वेमतुः ॥ ववमतुः ॥ अवमीत् ॥ फनगतो ॥ फेरातुः ॥ पफरातुः ॥ स्वनस्य मुशे ॥
स्वनतुः ॥ सस्वनतुः ॥ समतुः ॥ सस्यमतुः ॥ शसुहि साया ॥ श शसिथ ॥ तुहिर दुहिर पुति ॥ ईने ॥ अतु
हता ॥ धतो हीत् ॥ दोहिता ॥ वसनि वोस ॥ रावा दो पूर्व स्य ॥ यज्जदीनां ग्रहा दीना च पूर्व स्य

दंष्ट्रयापार

असाउ

लो ५

र अ २

अफरासीत्

अफरासीत्

मेटः ॥ अति

ट्टिवादीप

स्यते ॥

औही त औह त ?

सा नुबंधकतिरनुबंधकयोर्मध्ये निरनुवं
धकस्त्वैवमहं न तु सा नुबंधकस्य २

सि.व. संप्रसारणां दौ यवराणामि दुद तसस्वरस्य संप्रसारणां दीर्घस्य दीर्घोऽस्वस्वरः स्वः ॥ उवासां यवरा
 ॥५२॥ गंधतः संप्रसारणां किति ॥ यजादीनां संप्रसारणां किति ॥ यजिर्वपिवही चैव वेअवो जौ दूयतिस्व
 पी ॥ वदवसी स्वयतिर्वक्तिरेकादशयजादयः ॥ १॥ वसो देः ॥ वसिशासिवसीनां सस्यषो
 निमित्तसति ॥ उपतुः ॥ उवसिथ उवस्य उव्यात ॥ सस्तोऽनपि ॥ सस्यतोऽनपि सोव तस्यति ॥
 अवात्सीत ॥ अवात्ता ॥ वदव्यक्तायां वावि ॥ उवदिय उद्यात ॥ अवादीत ॥ दुओरिव गति वदुः ॥ १॥ इ
 शयतेरां दौ संप्रसारणां वाततो द्वित्वं ॥ शुशाव ॥ शुशुवतुः ॥ शुशुविय ॥ शिशुय ॥ शिश्विय
 तुः ॥ शिश्वियुः ॥ शयात ॥ अश्वयीत ॥ अश्वयतेरौपोडे ॥ अश्वत ॥ श्वयतेरु द्वित्वं वा एरलोपः ॥
 अशिश्वयत ॥ १॥ इति पंप्रसिद्धा ॥ ॥ एध हृदो ॥ एध ते ॥ एधां चक्र ॥ आमो भवसा नी कर्त रि ॥ शिवः
 एधामास ॥ एधां वभव ॥ एधि ए ॥ ईक्षदर्शने ॥ ईक्षां चक्र ॥ एधि ए ॥ एध गतो ॥ एध छे ॥ एधिषी ॥ ५२॥
 एअध छि ए ॥ वेएवेने विवेष्ट ॥ वेष्ट वेष्टायां ॥ अवेष्टिष्ट ॥ क्रजगतौ स्येयव ॥ अर्जिते ॥ आन
 धस्त्रभदने ॥ जहास ॥ जक्षंतुः ॥ जहसिथ ॥ जहस्य ॥ २॥ ॥ धस्पात ॥ धस्ता ॥ धस्मति ॥ धस्मति ॥ नवसत ॥
 कुलोऽस्तु ॥ गमास्वरे ॥ रवसेनवा ससां नो ॥ चसा देषः ॥ कषस्यो मे द्यः ॥ जहातु ॥ ५॥

सुतविषयः ननु व्यवहारः प्रयक्तो देशात् परिशुद्धये सते
 रपि सुतो व वाय प्रसयः अवहारे तु पतेते सतेते अनुवं त मुत् ॥ रट् कामत आनु आय् रट् इत्युत् ॥
 धस्य के वला अयचित्ता ये हो के दय प्रये या ता न्ना सने पद अय प्रसय र ॥ ५ ॥ ले को न्ति रि छा शा भा च ॥
 हिते ॥ ३ ॥
 तिनन्ते ॥ तिति आ च के पु प गो पे न कुत्स न योः ॥ गु गु स ते मान वि वारो य स्ते ॥ पूर्व स्या त र स्ते मानो
 दीनां पूर्व स्येतो दीर्घः ॥ मीमांसते वध निन्दयाम आदि ज वानाम ॥ की मत्सते ॥ पण व्य व हारे स्तु तो
 व ॥ पन का पण यति स्तु ता वे वायः ॥ पण ते पण च कारा पेणे एव पन ॥ क मु को न्तो के मेः स्वे च जि
 ३ ॥ अन पितु वा काम यते काम या च के ॥ व क मे ॥ अेर इ द्वि श्व ॥ अन्ता द्वा तो र्दं लु क्रि धा तो
 अद्वित्वे से र प वा दः ॥ ३ ॥ अन पि अेर्पो न तु इ डा मा न्ता ॥ ५ ॥ यो त्वि शु शु ॥ अडि ल वौ र्द्वि ५ प धा ॥
 याः ॥ अडि स त्यु प धा र्द्वि भव ति र्द्वि स्या तो लघु नि धा त्व क्षरे पे रे र कारः ॥ लघो र्द्विः ॥ अडि स ति
 र्द्वि स्य लघो र्द्वि लघु नि धा त्व क्षरे पे रे ॥ अ वी क म ता ॥ अेर भा वे क मे र्द्वि त्वौ ॥ अ व क म ता ॥ अ य
 ग तौ ॥ अ य तो ॥ अ य तो प्रा दे रे क स्य ल त्व म ॥ प्रा य तो ॥ प ला य तो ॥ अ या च के ॥ आ यि श् ॥ द य दान ग ति

अपवि क प
पो व्य व हारः

कर्त्तव्ये

द्वि त्वा दु प धा
जा य व ल व र्त्

शिवः

५३

सि. वं
५३

रक्षसं च लेते सति शाखाया प्रचलते सति नैव वति ५

प्रीति २ प्रोता ३

संशयितं मानं विमर्शितं २

वृत्तः प्रवृत्तः १

हिंसां दानेषु ॥ दयता दयाञ्जके ॥ घटवेष्टायां ॥ जघ्ने ॥ अघ्नेष्ट ॥ ईहवेष्टायां ॥ इहाञ्जके ॥ क
हवितर्के ॥ ऊहाञ्जके ॥ कासशब्दकुत्सायां ॥ कासाञ्जके ॥ पवसेवेने ॥ सिषेयो असेविष्ट ॥
पुङ्खुङ् ॥ युङ्गतां ॥ अप्रोष्ट ॥ अलोष्ट ॥ अचोष्ट ॥ गाङ्गतां ॥ गाते ॥ अन्तरंगं त्वोत्सवयो दीर्घागा
ते ॥ आगे ॥ गावहो ॥ अगास्त ॥ रुङ्गतां भाषणाच ॥ रवते ॥ नाऽनयोर्व ॥ अनपि विषये उवरा
स्पवत्तन्त्र ॥ रुरुवो ॥ मूङ्गवन्धने ॥ मविता ॥ टेङ्ग ॥ त्रेङ्ग ॥ पालने ॥ दयता ॥ टेङ्गा ॥ टेङ्गा ॥ टेङ्गा ॥
दित्वा भावम् ॥ दिग्ग ॥ दासीषा ॥ दायास्यामित्ते ॥ दि ॥ त्वेमाति ॥ लोपोह स्वा ॥ असे ॥ ह स्वात्य
रस्य सो ॥ लोपोह स्वा ॥ अदितत्रायते ॥ तत्रे ॥ अस्ता ॥ अत्रासातां ॥ किङ्गरेषषड्सने ॥ स्मेता ॥
दीङ्ग ॥ विहायसागतां ॥ डिङ्ग ॥ अडयिष्ट ॥ द्युतदीप्तौ ॥ द्योतते ॥ द्युते ॥ पूर्वस्य सम्यसारणम् ॥ दि
द्युते ॥ द्युतादिभ्यो ॥ लुङ्गिवापम् ॥ अद्युतन ॥ अद्योतिष्ट ॥ तित्ते ॥ पोरेङ्ग ॥ श्रुतअवरणो ॥ अग्नि

मेतागा
तां अगात
अगेगासी
हगाता
अपितृष्ट

रविपीठ
रविता

स्मयते

स्वार्थपेक्षये

द्योतिपीठ

पूर्वमाश्रित्य सभवतीति अनरंग
पूर्वमाश्रित्य सभवतीति बहिर्ग

पेडः ॥ १

अस्मीति तं तं रंगं वत्ता अस्मीति

नतदीर्घः ४

रुङ्गं ७

वर्त

वर्तात्रु

स्वतन्त्र ॥ शिखित ॥ श्वतिपीठ ॥ श्वतिता

संचलनमन्यथाभावः ४ अवशंसनमवः पतनं ५

सि.च.
५४

परिवर्तनमभ्यासः ३ स्नानदुर्लभैः प्रीतिर्निश्चि १ प्रतिज्ञातः शब्दस्य शब्दमरणं वा ३
तत् ॥ अश्वतिष्ठ ॥ अत्रिषिदास्नेहने ॥ अमिदत् ॥ अमेदिष्ट ॥ त्रिषिदास्नेहनमोचनयोः ॥ अश्विद
तत् ॥ अश्वेदिष्ट ॥ त्रिषिदाचा ॥ अश्विदत् ॥ अश्वेदिष्ट ॥ रुचदीपावमिप्रीतौ च ॥ अरुचत् ॥ अश्विदिष्ट
वुटपरिवर्तने ॥ अघुटत् ॥ अघोटिष्ट ॥ रुटलुटप्रतिज्ञाते ॥ अरुटत् ॥ अरोटिष्ट ॥ अलुटत् ॥ अलो
टिष्ट ॥ शुभदीप्तौ ॥ अशुभत् ॥ अशोमिष्ट ॥ सुभसेचलने ॥ असुभत् ॥ अशोमिष्ट ॥ रामतुमहि
सायो ॥ अनमत् ॥ अनमिष्ट ॥ अतुमत् ॥ अतोमिष्ट ॥ स्नेसुधं सुभसु अघः पतने ॥ असहत् ॥ अ
संसिष्ट ॥ धंसुगतौ च ॥ अधसत् ॥ अधेसिष्ट ॥ स्मसुविस्वासे ॥ असमत् ॥ असमिष्ट ॥ अजिभजी
भर्जने ॥ अजाभर्जे ॥ आर्जत् ॥ आर्जिष्ट ॥ वभर्जे ॥ अभर्जत् ॥ अभर्जिष्ट ॥ वतुवर्तने ॥ वतादि
भ्यः स्यसयोर्वाप्येनिटत्वं च ॥ वत्स्यति ॥ वर्तिष्यते ॥ अवृत्तत् ॥ अवर्तिष्ट ॥ वृधुवृद्धौ ॥ मृधु
शब्दकुत्सायो ॥ मृधू प्रसवने ॥ सस्यत् ॥ स्यस्यति ॥ स्यनिष्यते ॥ स्यस्यते ॥ अस्यदत् ॥ अस्यनि
शब्दकुत्सात्रपट्टजं

अलंविना तं
दुर्लभैः स्नानं
परिवर्तनं भ
र्जने ॥

शिवः
५४

ऊ. र. लो.

ए। अस्यन्त॥ कृप सामर्थ्ये। कृपौरोल॥ कृपौरेफ सलः अकारस्यलकारः॥ कल्पते। चक्रपे। कल्पिषी
ए॥ सिस्थाः॥ उपधायागुरो। नसिस्तेरनिटाः परतः॥ कृप्सीष्टा कृपेस्तादौ पंवापेरनिटत्वं च कृप्ता। क
ल्पिता॥ कृप्ता। कृप्स्यति। कल्पिष्यते। कृप्स्यते। अकृपत्। अकल्पिष्ट। अकृप्ता॥ एते द्युतादयो वृ
त्तादयश्च॥ व्यथदुःख संवत्तनयोः॥ व्यथते॥ व्यथारोदो पर्वस्ययस्य इ॥ विव्यथ। अव्यथिष्ट। जुड गतो॥
रमकीयायां॥ रमते। व्याडुः पर्युपेयोरमः पश्च विरमति। रमे। व्यरंसीत्। अरंस्त। लोह दर्शने॥ लुलोके
श्लोकसङ्गते। अश्लोकिष्टे॥ शकिशङ्कायाम्। शशङ्कः। अशङ्किष्ट। अकिंलक्षणे। आनङ्के। टोक्षितौ कुरवि
गतौ। डुठौ कै। अतौ किष्ट। लघिभोजननिष्ठतौ। वाधौ लोडने। ववाधे। अवाधिष्ट। नाथ नाध याओपता
पैश्वर्यीशीषु॥ नाथ आशिष्ये वा आत्मनेपदम्। नाथते। अन्यत्र नाथति। ननाथे। अनाधिष्ट। दधधारणे
देवे प्रादधिष्ट। स्फुटि आर्षवने। वुक्कुन्दे। अकुन्दिष्ट। वदि अभिवादनं स्तुत्योः॥ ववन्दे। वन्दिषीष्ट।

अप्रवणमुत्तममुदरं

उपतापः सेतापः ऐश्वर्यं प्रभुत्वं इत्यादि आर्थवत्ता
अभिवादने सिरसान्ति विधिवत्पादवप्रतिपातः ग्रहरा माप्रवादनं स्तुतिः
गुणवित्तैर्नस्तुतिः २

संज्ञातोयं

[illegible]

सर्वदा सत्ता न १ सको सब कर्म २ स्वर्शने अन्यने ३

खले अवदारा सवरगा गोपनमा दाने व आलिंगने व लोको कर्मा वा

मधुवे

मरति मरुत
वभा नम २०

शीशा सति शीशां संच के गुहू से वरुणा गुहू रूप या या उहु शा हे तो स्वर ॥ गृह हति गृह हे तो जुग
ह जुगु हुतु जुगु हिथ जुगु टा जुगु से जुगु हिष जुगु हिदु जुगु हिधो गृह हिषीष्ट बुक्षीष्ट
गृहिता गृहा गृहिषति घो स्यति ॥ दुह दिह लिह गुह भ्यः संको लुब्धा वकार तवर्ग योरा
अग्रहिष्ठ ति अग्र टा अग्रु क्षता अग्रु क्षता अग्रु क्षन्ता अग्र टा ॥ अग्रु क्षया अग्रु क्षया अग्रु क्षुम्
अग्रु क्षधं अग्रु क्षि अग्रु हुहि अग्रु क्षा वरि अग्रु क्षा मीह ॥ भिज से वयामा भिजिया वम कथ भिजे
न दीष्टा क्षमा सीता अमक्त ॥ अम से वा यामा अमिष्यतुः शि अये श्रीयात अयिषीष्ट अशिष्यत ॥ त्विष दीष्टो ॥
ति त्विषाति त्विषा त्विषीष्ट अवि क्ष त अवि क्षता अवि क्षता ॥ शश बाध स्य र्शने योः स्पर्शति पस्पर्श अस्पर्शती ॥ वेको तो ॥
अप्यति नप्यते लेवे ॥ अरु ग ॥ रजति ॥ रोजे य ॥ रर उ क्य ॥ रज्या तार ड दीष्टा अरा उ सीता अरंक्त ॥ अम रोग ॥ वम र्थी वम र्वा
वम र्दु वि अवरणा र्दध र्थी विदु र्दधिष्टा अधा र्थीति अरु त ॥ सी ज प्रप ने ॥ नि नयिथ ॥ नि नेया अनेषीता अनेषा दु पा र्थीया ॥ या ३
पा र्थीता पपा विषीया चीती ॥ अपा र्थी ॥ वज देव प जा सगति करण दाने पु ॥ श्य निष्ठा ॥ इ ॥ इ ॥ य सीष्ट अया दीता अयष्ट
उवपवीज सन्ताने ॥ उवपिथ उवप्या ॥ उवा उपात वप्सीष्ट अवप्ता ॥ वह प्रपरो ॥ उवहिथ ॥ उवा ठ ॥ उहा उह्यात ॥
अवा सीता पापरां दे शान्तरा दे शान्तरा नयने ॥ अया सीत

मिजे पानध
कीष्ट नप
भर्ता मरिष्ट
ने
प्रभावीत
ग्रन्थ त २

अग्रहीत
अग्रुक्षत ३

मरगा पाषाण

य

धारणा प्रहरा
बीज सेताने दोत्रा विकरणा ॥ भाने व १

नयति नयते निनय निनयतु निनये नीयते नेषीष्ट नेतो नयति ३

अस्या सीत

वपुस्तसायभास्यपिनित्यमिह

पस्सनिद्रोपलंभंतस्सत्पदिभाषयिह

निशामने वा दृष्टाने अवशं च ॥

विवर्ति २

सि० न०

५६

जुहुवतु
पुहुवतु
सखोद
म०

संवेधः समवायः सम्यगवबोधो वा ७ आक्रोशः विकृष्टानुमाने ७
 वक्षोऽष्टावोटा अवादीत अवादीतम् अवादीतवशातो वेअतंतुसंज्ञाने ॥ वेजोणादौ न संप्रसारणम् ॥ ववो ववे वेजो राम
 वयसादौ वा उवाय ॥ ग्रहा किति वा ॥ ग्रहि ज्वा वयि व्यधिविष्टि श्रुति पृथुति भृजी तीना संप्रसारणं किति डि ति च ॥ ५६
 वयो यस्य नेत्वे ॥ उयतुः उयुः ॥ उवयिथ उये ॥ वयो यस्य किति ति टि वो वा ॥ उवतुः उये उयात वा सोष्ट ॥ अवासीत ॥
 अवास्ता वेअ संवरण ॥ वेजो लिटि नात्वं ॥ विव्याय ॥ विव्य पिथा विव्यो वीयात व्यासीष्ट ॥ अवासीत ॥ अवास्ता हेअ
 स्पृष्टीयां शब्द ॥ हि रुक्मस्पृष्टयेतः संप्रसारणम् ॥ जु हावो जुहयिथ जुहाय ॥ हूयात हूसीष्ट ॥ लिपि सि वि हूयतां नो लु डि
 वाश्रुति ॥ अहसीष्ट ता अहयत ॥ अहसीष्ट ॥ उपचषष्ठीके ॥ पेचिथाय पक्का पेचे पेचोत ॥ अपादीत अपत्त ॥ पच पक्षीष्ट ॥
 सैवाये सेव ॥ असीत ॥ असेचीत ॥ शप अक्रोश शपे शप्ता ॥ अशामीत ॥ अशप्ता ॥ हि अश्वक्ते शब्दे वा जिति हेक्के ॥ अ
 हिक्तीत चुगता वा चनेव ॥ आनवे ॥ आसीतारे दृ परिभाषणोच ॥ रिरेटे ॥ रिरेटीत ॥ चते चेटयावेने चिते ॥ अचुतीत
 चेटे ॥ अचरीत ॥ प्राथ पप्यि प्रो ॥ पुप्रेथ ॥ अप्राथीत मिह मे ह मेधा हिंसयो ॥ मिमिदे ॥ मिमेदे ॥ अमेदीत मेध संग मेव ॥
 कुत्सानिरामि मेध ॥ शिट ताह्नु कुत्सा संनिकर्षयो ॥ निनिदे निनेदे ॥ अ धु मधुक्ते दने शब्दे ॥ अशधीत ॥ मध्वो ॥ अमधीत ॥ केदो पिस
 सन्तिकर्षः बुधिर बोधने ॥ अवाधीत ॥ अवुधत ॥ अवोधिष्ट ॥ उवुदिर निशामने ॥ वुवुन्द ॥ अवुन्दीत विष्ट गति ज्ञान चिन्ता निशा प्रसेद वि
 संनिधाने ॥ संवरणमाश्रयने ॥ अवाधि तंदुनादेरं त्यादि संवेधार्द्रपान्तराद्यंति ॥ पाकः ॥ संवगमः संवर्क वा दुर्क विषये ॥
 पयोतिः परिपूर्यता सामर्थ्ये च ३ मेधावधारण बुद्धिः ३ लंभं प्रोसिद्धं ॥ एवमुभयं स्मर्या चिन्ता ॥

मार्जेतु
१३

स्तेरेषिशास्तेशाधिर्निपात्यतेहिविषये॥जहि।हजानि।अहन।जवान।पर्व।द्वन्तेहस्यद्य॥जव
निय।जवन्।हनो।पुं।दिलि।डोर्ववा।पु।आतिवा॥वध्यातहन्त॥हन्तः।स्यप॥हनिष्यति॥जनिव
ध्यान्तेवद्वि॥अवधीत।युमिप्रसाभिप्रसायो॥ओरो।उकारस्यादिरुक्तस्यओकोरोवादोपि
तिस्मि॥योति।युयात्।योतु।अप्यौत।युयाव।तुगतिवृद्धिरेसासु॥तुरुस्तुस्तभ्यो॥हसादीनां।च
तुर्माभिंङा।तौति।तवीति॥तुयात्।तुवीयात्।तौतु।तवीतु।अतोत।अतवीत।तुतविधातुतोयौ
रुशहे।रोति।रवीति॥सुस्तुतो।नोति।नवीति॥~~सुस्तुतो।नोति।नवीति॥~~दुरुशहे।दोति।च
तेजेने।क्षोति।चुक्षविद्य।सुप्रस्वरण।स्तोति।सुअभिगमनो।द्यौति।सुप्रसैवैश्वर्ययो।सोति।
कुसहे।कोति।कीर्गतिव्यापिप्रजेनकोन्यसैनस्वरणपुवेति।वीत।विद्यति।एति।इत॥३
यन्ति।इरागतौ॥एतिइत॥इरा।किडिहिस्वरेय॥यंति।इयात्।एतु।एतारे।इयाया।इण।कि।तिगादौ

द्विस्तोभ्यो
अतोवीत
तेराति
अस्यावीत

नुधातोः॥
तुतः।तुवीतः
तुवन्ति।तोयि
तवीयि।तुय
तुवीयः।तुय
तुवीय।तोमि
तवीमि।तुव
तुवीयः।तुम
तुवीमः॥

अथानकार११ अतवीत प्रजनेगर्भग्रहणा असंज्ञेयत्वं अभिनुज्ञानं

प्रक्षयरंस्त्रावः

प्रणितामुसतिरूपगर्भाधानाज्जननं प्रसवः

ममार्जि वा ममर्जवर

मृष्टः। मर्जति। मर्जति। मर्जति। मर्जति। मर्जति। ९

मर्जयिष्ये॥ मर्जयिष्ये॥ मर्जयिष्ये॥ मर्जयिष्ये॥ मर्जयिष्ये॥ मर्जयिष्ये॥ मर्जयिष्ये॥ मर्जयिष्ये॥
ममार्जि य। ममार्जि। मर्जिता। मर्जिता॥ वचवरि भाषणे॥ वक्ति। वक्त॥ नहि व विरन्ति परः प्र
जुज्यते। वक्षि। वक्थ॥ वक्षि। वक्षि॥ वक्षि। वक्षि॥ वक्षि। वक्षि॥ वक्षि। वक्षि॥ वक्षि। वक्षि॥
चुः॥ उच्यते। वक्त॥ वक्षति। डे. वक्थु म। अस्य तिवक्ति र्व्यातीति डः॥ अवोचत्॥ रुदिर अमु
विमोचने। रुदोद म्भुतु र्गा ह सोदः॥ रुदोदः परेषांति वादि चतु र्गा म्भुतु हकार वसादेः प्रत्य
यस्य ट॥ रदिति। रुदितः॥ रुदोद हि स्योरी डटो॥ अरोदीत्। अरोदत्॥ अरोदीष्ट। अरोदः। रुदो
द। निषे पश्ये॥ स्वपिति॥ श्वस प्रोशने॥ श्वसिति। स्मन्त क्षरा म्भुतु सति नष्टे॥ अनप्रमा
ना अनिति। प्रादेरेफा दनि ते न स्य म्भुतु त्वं। प्रेम्यति जक्ष म्भुतु हसनयोः॥ जक्षिति॥ जक्षोरे रन्तो
दनउत्स॥ जक्षजाष्ट द्रि द्राशा स चका सभ्यः परस्या न्न अन्न अनउत्स भवत्पु सिगु रा॥ जक्षति।

ममर्जितु
ममर्जितु

सि. व.
५८॥

जति१ जतिहि। अजतीत॥ अजक्षर। अजदित॥ अजक्षु॥ जजक्ष। जतिता। जतीत॥ रोदति। स्वपि
ति श्रुव स्वसिति प्राप्ति स्तथा। जति श्रुव विज्ञेयोरुदादिः पचको गरा॥ इति रुदादयः॥ जागति
श्रुतं। जागति। जागृत॥ जाग्रति। जाग्रयात॥ जागर्तु। जागृतो। जाग्रतु। जाग्रहि। अजाग॥ अ
जगृत॥ जागरु॥ जजागार। जागर्तु विस्वदिद्रिन्नेषुगुणः॥ जजागरतु॥ जागरं चकार॥
जागयीत। जागरिता। ह्यन्तरेणति न वृद्धिः। अजागरीत॥ दरिद्रा दुर्गतौ। दरिद्रातेरिवा
लोपश्चकृति॥ दरिद्रातेरलोपोऽडि। तिस्वर रकारश्च डि। तिहसे॥ दरिद्रितः। दरिद्रति।
दरिद्रियात। दरिद्रातु। अदरिद्रात। अदरिद्रितां अदरिद्रुः। दरिद्रातेरनया लोपः सो वा
साञ्चुरानि ट्सयुट्सुन॥ ददरिद्रुः। दरिद्रुतुः। ददरिद्रुः। दरिद्रां चकार। दरिद्रात। दरि
द्रितो। दरिद्रिष्यति। अदरिद्रिष्यत। अदरिद्रित॥ अदरिद्रिष्यं। अदरिद्रासीत। अदरिद्रासिष्यं॥

रा.
५८॥

२३२

सि.च.
॥६॥

२५

[illegible]

उपचयेरुद्रि

वा ४

सो २

हिरुपचये ॥ देमैवाभदिम्या बधिरुत ॥ लिह आस्वादेने ॥ लेठि ॥ लीठ ॥ अलेठ ॥ अलेरीठ ॥ पुनस्ततो ॥ स्तो
ति ॥ तुरुगुस्तुभ्योव ॥ स्तवीत ॥ सुसुध ॥ मापेसमि ॥ अस्तावीते अष्ट ॥ अज्यतायां वाचि ॥ अवाक्ये
पितित्ति ॥ बुभुप्रपयः पितित्ति ॥ अवादे ॥ व्रवीति व्रत ॥ बुव आह स्वपंचानां ॥ बुवः परेषां तिकादिपंच
नारावाटयः पंचादेशां स्पुः बुव आह ॥ आह ॥ अह तु ॥ अह ॥ तये ॥ आहो हस्पता ॥ आये ॥ आये
आह तु यु ॥ व्रते ॥ व्रयात ॥ बुवोऽनपिवच ॥ उवाच उवतु ॥ अस्यातवक्तिर्यातिभ्यो हो ॥ लु ॥ डे वचोरु ॥
अवेत्त ॥ उरु ॥ अवाद्यादने ॥ उरुगोतेवी वृद्धि ॥ ह सादोपिति चतुर्षु ॥ उरुगोति ॥ उरुगोति ॥ उरुगो गुरुगोदिस्यो ते ५
हृदुरपवादा ॥ ओरुगोत ॥ ओरुगो ॥ उरुगो राम ॥ स्वरादे पर ॥ स्वरादे द्वाता द्वितीयोऽन्यवेदिरुक्तः स स्वरो
द्विर्भवति ॥ स्वरात्परः संयोगादयो वनदरा द्विर्भुशदृश्य द्वित्वं ॥ उ ॥ रुना वोडुरुवतु ॥ उरुगोरिडादिप्रय न ३
ते २ योवादिता ॥ उरुगुनुविथ ॥ उरुगुनविथ ॥ उरुगोवी हृदुः सोपपदेगु ॥ ओरुगोवीत ॥ ओरुगोविथ ॥
ओरुगोवीत ॥ ओरुगोवीत ॥ ओरुगोविथ ॥ ओरुगोविथ ॥ ओरुगोविषाता ॥ ओरुगोविषत ॥ ॥ इत्युदादयः ॥ ॥

सि. ब.

॥ ६१ ॥

मा ३

वश्चपुश्च अनयोः सम्प्रसारः श्चो र्दन्ते आदिपदलोपः। सुरा वृष्टी परत्वादि संवाधते।
हृदा नादनयोः ॥ ह्रादे हि श्च ॥ ह्रत्वादेरुत्पन्नस्यापो लुभ्यते तौ द्वित्वे च। जुहोति। जुहुतः ॥ द्विरुक्तो तौ राम
रस्यान्तोऽन्तः। जुहोति। जुहोतु। जुहुतु। ॥ ह्रदे हि ॥ जुहुषि। जुहवामि। अजुहोतः अनउस। द्विरुक्तो दनउस ॥ ६१ ॥
अजुहवुः। जुहवामि हो। ह्रन्नां च। स लुभ्यते ॥ जुहुवां चकार हयात्। होता। निभीभये। विभेति। ॥ इति ह
स भी हो कारि द्वा। विभेति। विभीतः। विभ्यात्। अविभयुः। विभयो चकार। विभाया हो लज्जायां ॥ जिह्रेति।
अजिह्रयुः। जिह्र्यां चकार। जिह्राया। पृथालन पररायोः ॥ ॥ प्रोति पूर्वस्य। स प्रोः पूर्वस्य इत्तुकि ॥ पि
पति। प्रोहर। ॥ पवर्मात् चकार। च स्रुतउर ॥ पिपृत्तिः ॥ पिपृशत। पिपृषि। पिपृशत। पिपृत्तु। अपिपः। अपि
पहः। पपार। स योगा स्यादिराकि ॥ पपरतुः ॥ पपरुः ॥ पपरिथ। पृथ्यात्। इदो ग्रहामिति र्दु। परिता। प
रीता ॥ अपारीत ॥ पृथालन पररायोः ॥ पिपृत्तिः पिपृत्तुः ॥ पिपृति ॥ पिपृयात् ॥ पिपृत्तु पिपृत्तु अपिपः ॥
सदनात्पथो नेट ॥ पपर्थ। पयादादौ आतो रिडु ॥ प्रियात्। जोहा क त्यागे ॥ जहाति। ॥ द्विरुक्तस्य वा
तोरातो लोपो डिति स्त्रे ईकारश्च ॥ इति ह स ॥ इति ह स भी हो कारि द्वा ॥ जहीतः। जाहेतः ॥ जहति ॥ हो

[illegible]

1121

१८

113210

一

थ। जसिय। जसिता। अजासीत। कुयपतीभाव। कुय्याति॥ चुकोय। चुकोयिथ। पुयहिंसाया॥ पुय्याति। पु
 पुपाय। अपायीत। अयपरिवेदने॥ पुय्याति॥ जुगोधा। अगोधीत। सिपप्रररा। सिप्याति। विदेष। सिप्यात॥
 सप्ता। असेप्तीत॥ पुयविकसने॥ पुय्याति। पुपुय। तिमयिमय। सआर्हीनोवे॥ तिम्याति॥ तितिम। तिते
 मिय॥ तिये मिय। अस्तीत॥ व्रीड। जजाया॥ व्रीड्याति। विव्री ड। अव्रीडीत॥ इयगते। इय्याति। इयेष। ऐवीत॥
 पहपुहत्तप्रा॥ सह्याति। इयुसहेतवेठ॥ सहिता। सोहा॥ सप्ततान्नहृदि॥ असहीत। सुह्याति। सहिया
 रोदवर्गस्य॥ असाहीत॥ अ॥ पृष्टम्पवयोहायो॥ अ॥ तदु। जीर्यति। जजारा। फरासज्जते। चेत्यस्व
 लोपोवा॥ जेरतु। जेरु॥ हउ। अ॥ अ॥ दन्तानावा॥ जरिता। जरीता॥ जरितावाउ॥ अजरत। अजारीत॥
 अजारीत॥ शोतनकररा॥ य्या॥ यप्रत्ययधसे। रोते। नोप॥ श्यति। शरी। श्यात। शाता। शास्यति॥ शाक्य श५
 दासाद्याधे। वेतिसेलुक॥ अशात। अशासीत॥ छाछुदने॥ छ्याति। अछ्यात। अछ्यासीत॥ घातकर्म॥ शा॥
 स्यतिसस्यो॥ दोदरा। सद्योत। ताता। असात। असासीत॥ दोऽवखंडने। द्याति। ददो। दयात। दाता। अदात॥
 राधसाधसेसिद्धा। राधोऽकर्मकोदेवप॥ राध्याति। राधिया। राद्या। अरासीत॥ वभताउने॥ ग्रहो। कुतिव॥

प्रसवोगर्भविमोचने४

आदितपः लेनिशानत्वंपीनः इति हि ध्याति॥६॥

भत॥ क्रिदूआदीभावे॥ क्रिद्यति॥ बुदितोवा॥ चिक्तेदियचिक्तेत्या॥ अक्रिदत॥ मिमिदास्नेहने॥ मिदेर्गुगो
वा॥ मिद्यति॥ अमिदत॥ मिद्विदस्नेहनमोचनयो॥॥ स्विद्यति॥ अद्विदत॥ अभुदूदो॥ अध्याति॥ अभनदू
अदूत॥ अभुआमिकादायो॥ अभुध्याति॥ जगद्विधा॥ अगृधत॥॥ इतिपुषादयः॥ इतिपम॥॥ षड्प्राणिप्र
सव॥ सवते॥ सुषुवोस्वरति॥ सति॥ स्रयति॥ स्रजान्नि॥ स्रमिद॥ सुषुविषोसोता॥ सवता॥ असविव॥ असोषा
दुपरिताप॥ दूयते॥ दुदुवे॥ दुदुवेष्टु॥ दुदुवेष्टु॥ अदविव॥ दीडदये॥ दीयते॥ दीडोयुटकिमिस्वस्य॥ दिदो
य॥ मीनाति॥ मिनाति॥ दीडंगुगवृद्धि॥ विषये॥ कपिचात्वं॥ लीलीडोवी॥ दाता॥ अदास्त॥ दीडविह्वस्यगते॥
दीयते॥ दिडो॥ अडयिष्ट॥ श्रीडधारो॥ श्रीयत॥ दिडिष्ट॥ दिडिष्टु॥ अवेष्ट॥ मीडप्राणवियोगे॥ मीयते॥ अ
ष्ट॥ दीड॥ अवरण॥ सीयते॥ रिडिष्टे॥ लीडरुतयरो॥ लीयते॥ लिट्या॥ लेता॥ लीलीडोवी॥ दाता॥ अदास्त॥ अलेष्ट
वीडवरण॥ श्रीयते॥ विडिष्टे॥ वेता॥ वेष्टते॥ अत्रेष्ट॥ स्वादमद्योदित॥ पीडयाने॥ पीयते॥ अयेष्ट॥ माडमाने॥
मीयते॥ आतोऽनपीत्यालोय॥ ममे॥ अमास्त॥ ईडुगते॥ ईयते॥ अयोवके॥ ऐष्ट॥ प्रीडप्रीते॥ प्रीयते॥ अप्रेष्ट॥
जनीप्रादभावे॥ जोजनाना॥ जायते॥ जमास्वरे॥ जजे॥ दीपननीतिवेसा॥ तनोलकु॥ अजनि॥ अजनिष्ट॥
दीपीदीप्तो॥ दीप्यते॥ दिदीये॥ दिदीयेष्ट॥ अदीपि॥ अदीपिष्ट॥ एहीआप्यायने॥ एय्यते॥ अपरि॥ अपरिष्ट॥

चतुर्थः

तपे श्वर्ये

समाधिः चित्तविरोधः

सि.च.
॥ ६५ ॥

तस्यो जाति त्वशा हिं सयोः ॥ तयते । तु तरे । तप्यते । कसात्से दोषोः ॥ अतः । वाच्यतु वरसो ॥ वाच्यते । पद्य
गता ॥ पद्यते । पदे ॥ पदे रशा तनी ॥ अपादि । अपत्ताता ॥ स्विद द्ये ॥ विद द्यते । अखत्ता ॥ विद द्यताया ॥ ॥ ६५ ॥
विद्यते ॥ स्याति न गुणा ॥ वित्ता ॥ अविता ॥ बुध अवगमना ॥ बुध्यते अयोध्या ॥ अयुद्ध ॥ युध संप्रहारा ॥ युध्यते ।
अयुद्ध ॥ अनोरुध काम ॥ अनुरुध्यते । अनुरोद्धा ॥ मनशाने । मन्यते । मेने । मन्ता ॥ अमस्ता ॥ यज समाधो ॥ य
युज्यते वाता ॥ सृज वि सगे ॥ सृज्यते । ससृजिषे ॥ सृक्षीसु । सषा ॥ श्रीशश्रुष ॥ श्रीशश्रुषा ॥ निष्यते । निष
सिद्धी ॥ निष्यते । निष्यते । अविता ॥ इत्यात्ता ॥ मृष्यति । मृष्यते ॥ ममर्षी । ममर्षिषा । ममर्षे ॥ ममृ
षिषे ॥ मर्षिता ॥ मर्षिष्यति । अमर्षीता ॥ अमर्षिषा ॥ अ ॥ ईशु विरुद्धे ॥ रुच्यति । रुच्यते ॥ अशुचता ॥ अशोचता ॥
अशोचिष ॥ रंशु रगे ॥ रज्यति । रज्यते ॥ रंजे । अशुचता ॥ अशुचता ॥ शय आक्रोश ॥ शप्यति ॥ शप्यते ॥ कसात्ता ॥
अशक्त ॥ शक मर्षी ॥ शक्यति । शक्यते । पुषादेर्दे ॥ अशक्त ॥ अशक्त ॥ सट को यामे त्ये के पशकिता ॥ सह
वंधने ॥ नह्यति ॥ नह्यते । नमाह । निहिश । नहोऽध ॥ ननद्ध ॥ नेह । नत्सीष्ट । नद्ध । नह्यति । अनात्सीष्ट । अ
नाद्ध ॥ ॥ इति विना ॥ पुनः । अमिषवे ॥ स्वादेर्दे ॥ कर्ते । वतुर्धु ॥ नृपृष्टे सुग ॥ सुनोति ॥ सुनृता ॥
ओर्वमोर्वी लोप ॥ सुन्व ॥ सुनुवः । सुनुयात् ॥ सुनोतु । ओर्वोह ॥ सुनु । सुनुव ॥ जानप्यति वत्यनिषध ॥ सुनुव ॥
अमिषवः कोर्थ ॥ स्नाने पीडने सुशसाधनं ॥ तत्र स्नाते र्कर्मक ॥ २

साषीष्टासाता। सुसुधमि नीट॥ असवीर॥ असोष्ट। पित्रव धने। सिनाति। सिष्य। असैषीत। असोष्ट। शिअनिश
 ने। शिनोति। शता। अशष्ट॥ इमिअप्रलेपने। मिनाति। मिनु ते। मीनति। मिना तीत्वात्वा॥ आतोरावु॥ ममा। मम्यु॥
 ममिथाममाय। मिम्य। माता। अमासीत्॥ अमास्त॥ विअवधने॥ विनोति॥ वि नोतेः सनादोकिवी॥ वि काय। वि
 क्य। विवायोविच्य। विता॥ अवेपीत। अवेष्ट॥ स्तअद्या ह्यादेन॥ स्तरोति। स्तनु ते। ~~ससोष्ट। ससोष्ट। ससोष्ट।~~ तस्तार॥
 स्तरतुष्ट॥ गुणातीतिगुणः॥ स्तय्या। त॥ अरन्ता तस्योगादे। सस्यारिडु। त्ति। स्तारिषीष्ट। उरिनगुणः॥ स्तपीष्ट। अस्ता
 र्पीत॥ अस्तारिष्ट। अस्तातिसेनोपः। अस्तुत॥ कृमहिंसायां॥ कृनोति। कृनु ते॥ चकार। चकये॥ चक्रे। चकवह॥ अता
 रिडु। क्रियात्। कृषीष्ट। कृषीष्टु। अकापीत। अकृत॥ वृअवररो॥ वृरोति। वृराते। कृमस्यपोष्ट। वंवदिथ। व्रियात्।
 वृडु। वृअअरदने॥ वृषीष्ट। वृषीष्ट। इटोग्रहं॥ वरिता। वरीता। पेसेमितीटोनदीवृष्ट॥ अवरीत्।
 अवरीष्ट। अवरीष्ट। अवृत॥ वृअकंपने॥ वृनोति। वृनु ते। दुधावदुधुवे। धोष्यति। प्रयोषीत्॥ दीर्घान्तोप्ययं॥
 धनोति। स्वरतीतिवेष्ट॥ दुधविथ। दुधाय॥ दुधुविवा। अध्ववीत्। अध्वविष्ट। अध्वोष्ट॥ ॥ इत्युभयपदिन॥
 दुदुपतापे॥ दुनोति। दुदाव। दाता। अदोपीत्॥ हिगते वृष्टोव॥ हुनोति॥ हृवीहुनोते ह स्पष्टोनत्वडि॥

तस्तार॥

लोका॥

वरीषीष्ट॥

अस्कंदन उद्देनं ॥ ८ ॥

सि. व
॥ ६६ ॥

जिवाय ॥ आरु व्याप्तौ ॥ आप्रोति ॥ आपुता ॥ आप्रुवन्ति ॥ आप आपतु ॥ आपुश ॥ आप्यात ॥ आप्रा ॥ आप्रयति ॥ अचोदु ॥
आपत ॥ आपता ॥ शक्र शक्तौ ॥ शक्रोति ॥ शराक ॥ शकतु ॥ शोकिय ॥ शशक्य ॥ शक्ता ॥ शस्य ति अशकत ॥ राधसा
धंसंति ॥ राधोहिं सायामेव पूर्वोपै किति लिटि सेटिथ पिच ॥ रभतुश ॥ रभुरे धिया राहु ॥ अरु स्तीत ॥ साधोति ॥
ससाध ॥ ससाधिय ॥ असा स्तीत ॥ असाहु ॥ मिध पापग ॥ भो ॥ धसोति ॥ दधवी ॥ धविता ॥ अधवीत ॥ दंभु र्दमे ॥
दभोति ॥ अंथिग्रंथिदंभ भो लिटि ॥ किंत्वो ॥ दंभे द्विदेव पूर्वोपै ॥ ददंभ ॥ ददंभतु ॥ ददंभतु ॥ दंभिया ॥ दंभिया
दभ्यात ॥ दंभिता ॥ अदंभोत ॥ तप प्रीराने ॥ तप्तोति ॥ अंधु हृदौ ॥ अंधोति ॥ आनर्द ॥ आनर्दतु ॥ अहिंसाया ॥ अ
रोति ॥ चिदाय ॥ देता ॥ इतिपं ॥ अस्म उ ॥ व्याप्तौ संघोतेव ॥ अस्मृते ॥ नुगशाम् ॥ आनश ॥ उदितोवा ॥ अशि रोष्ट ॥ अ
शीष्ट ॥ अशिता ॥ अष्टा ॥ अशिष्यते ॥ अश्रुते ॥ अशिष्ट ॥ अष्ट ॥ आक्ष्याती ॥ अष्टि ॥ अस्कंदेन ॥ स्तिष्ठेते ॥ तिष्ठेते ॥ ति
ष्ठिष्ये ॥ स्तिष्ठिष्ये ॥ स्तिष्ठिता ॥ अस्तिष्ठिष्ट ॥ ॥ इति स्वादय ॥ ॥ रुधिर आवरण ॥ रुधोदेने ॥ कर्तारिचतुषु ॥
रुगादि ॥ नमसास्य ॥ रुन्ध ॥ रुन्धति ॥ रुगाति ॥ रु ॥ रुगा ॥ रुन्ध ॥ रुन्ध्यात ॥ रुगाहु ॥ रुद् ॥ रुद् ॥ अरुगा ॥
अरुन्धो ॥ अरुन्धन ॥ दिव्यो हे सात ॥ दस्त ॥ पदान्ते दस्य सो वा सिपि ॥ अरुगा ॥ अरुगातो ॥ उरोधो ॥ रुन्धतु ॥ रुन्ध ॥

राम
॥ ६६ ॥

६६

अथैतमलप्रतिविचनं ४

रुक्मिणी रुक्मात्। सिस्येनिगुणाः॥ रुक्मीतरो रुरोत्स्यतिरोत्स्यतो रुरितो वा ३॥ अरुधत्। अनि
 रोनवत्॥ अरोत्सीत् अरुद्ध॥ मिदिरविदारयो। मिनत्तिमिन्ते। मिद्यात्। मिन्दत्। मिनत्तुमिन्ता॥
 अभिनत्। अभिनत्। अभिनत्। विनेदाविमिदा। मिद्यात्। मिन्सीष्ट। नेता। नेस्यति॥ अभिदत्। अभिदत्।
 त। अभिदत्। मिदिरद्विद्वीकरणे। विविदत्। विविदत्। विरेचने॥ रिणात्ति। रिक्तेनि व्यात। रिचीत्। रिणात्तु। रिक्ते॥
 अरिणाक। अरिणाक। अरिक्ता। रिरेचरिरेच। रिवात्त। रिशीष्ट। रिक्तेरुपति। अरिवत्। अरेसीत्। अरिक्ता॥
 विजिरपथग्नोव। विडुक्ते। अविचत्। अवेदीत्। आविक्ता। दुदिरसंपेषणो। लुगात्ति। दुंत्त। दुंघ्यात्। दुं
 दीत्। लुगात्तु। दुंत्तो। लुगात्त। अक्षुत्। अक्षुगात्त। चुदोद। चुदुदे। लुद्यात्। लुत्सीष्ट॥ क्षोत्ता। अ
 क्षुदत्। अक्षोत्सीत्॥ अक्षुत्त। युजिरयोदे॥ युनक्ते। युक्षीष्टयोक्ता॥ अयुजत्। अयुत्सीत्॥ अयुक्ता। उक्षुयो
 दिरदीप्तिरेवनया॥ छृणात्ति। छृत्ते। चक्षुदे। चक्षुदिष्ट। चक्षुत्सो न तत्तद्वृद्धे निवेद॥ छृदिषीष्ट॥
 छृत्सीष्ट। छृदिता॥ अछृदत्। अछृदीत्। अछृदिष्ट। अछृदिरे हिंसानादरयो॥ तृणात्ति। तृत्ते। ततदी
 तत्तदे। तदिषीष्ट। तत्सीष्ट। तत्स्यति। तदिष्यति। अतदत्त। अतदीत्। अतदिष्ट॥ इत्यात्त॥ ॥ रि

विश घरो?

[illegible]

द्वितीया॥ अनेतिथ्या अने उ० य॥ अनेति॥ अने॥ अनेः सेर्नित्यमिदं॥ आजीर॥ तेचूंसेकोचने॥ तनक्ति॥ तने
 च॥ तंविता॥ तेत्ता॥ अतंचीर॥ अताउ० क्षीर॥ आविजीभयचतनयोः॥ विनात॥ विविजे॥ विजेरिडादिप्रत्ययोदि
 त॥ विविजिथ्या॥ विजिता॥ अविजी॥ वृजीवर्जने॥ वृजात्त॥ ववर्जवर्जिता॥ अवजीर॥ एवीसंपक्ष॥ एराक्ति॥
 पपची॥ पविता॥ पपचीर॥ इतिपम॥ अिइन्वीदीदी॥ ईन्वे॥ ईत्से॥ इन्धे॥ ऐन्दु॥ इन्धोवक्त्रे॥ इन्धिता॥ ऐन्धिष॥
 खिददेन्या॥ खिन्ने॥ खित्सी॥ अखित्ता॥ विदविचारो॥ विन्ने॥ विविदा॥ सिस्था॥ रितिनगुरा॥ वित्सी॥ वेत्ता॥
 अविता॥ अवितातो॥ ॥ इतिरुचादयः॥ ॥ ६॥ तनुविस्तारे॥ तनोदे॥ तनो॥ तनोति॥ तनुत॥ तन्वन्ति॥ तन्वः॥ तनुवः॥ तनुते॥ तनुयात्॥ तन्वीत्॥ तनोतु॥ तनुतो॥ अतनोत्॥ अतनुत॥ ततान॥
 तनतु॥ तेने॥ तन्यात्॥ तनिषीष्ट॥ तनिता॥ तनिष्यात्॥ अतनीत्॥ अतनीत्॥ तनोहे॥ स्तनथा॥ सोर्वीसेधुक्॥
 लोपस्त्वनुशक्तानां॥ अतत्ता॥ अतनिष्ट॥ अतथा॥ अतनिष्टा॥ अतनिधुं॥ षनुदाने॥ मनोति॥ मनुते॥ मसा
 नसेनतु॥ सेने॥ जनसनथाचि॥ सायात्॥ सन्यात्॥ सनिता॥ असानीत्॥ असनीत्॥ असात्॥ असनिष्ट
 ६॥ असाथा॥ असनिष्टा॥ ससुदि॥ ससु॥ ७॥ क्षरोति॥ क्षरुते॥ वक्षसा॥ ७॥ क्षरिता॥ ह्यनक्षरोति

शिर

नहृदिः॥ अक्षरीत॥ अक्षत॥ अक्षरीष्ट॥ अक्षयाः॥ अक्षरीष्टाः॥ तनोदेरुपवायागुणोक्तेपि॥ दिशोति॥ से राम
सि. व. शोति॥ चिन्ताय॥ सेता॥ अक्षरीत॥ अक्षित॥ अक्षरीष्ट॥ अक्षुगते॥ अक्षोति॥ अक्षीति॥ अक्षुत॥ अक्षुतः॥ ॥ ६८ ॥
॥ ६९ ॥ आम्भोस्मिदे॥ नुमशो॥ अक्षोति॥ संकोमाद्यो॥ अनयो॥ आनयो॥ आशोति॥ अर्त्त॥ आशोष्ट॥ आयो॥ आशो
ष्टा॥ अक्षुअदने॥ त्रशोति॥ त्रशोति॥ त्रशुते॥ त्रशुति॥ तत्रशी॥ तत्राता॥ अत्रशीति॥ अत्रत॥ अत्रशीष्ट
अत्रया॥ अत्रशीष्टाः॥ अक्षरीष्टो॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥
अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥ अक्षरीति॥
वमयोक्तोप॥ कर्म॥ कर्मोय॥ कर्मउप्रत्ययस्यलोपोय॥ कृष्योति॥ चकारा॥ चकथ॥ चक्रा॥ पेयादादौरुति
रिड॥ क्रियात्॥ कृषीष्ट॥ कृषीष्ट॥ कृषीष्ट॥ कृषीष्ट॥ कृषीष्ट॥ कृषीष्ट॥ कृषीष्ट॥ कृषीष्ट॥ कृषीष्ट॥ कृषीष्ट॥
करोते॥ भेषरोसुट॥ संशोति॥ अक्षकरोतीत्यर्थः॥ अक्षद्वित्वव्यवधानेपि॥ समस्करोत्॥ संचकारा॥ ससु
टः॥ कर्मोतिट्ठ॥ संस्कृति॥ संचकथैव॥ सपर्वस्य कविभूयरोपि सुट॥ संस्कृतं भक्ष्या इतिज्ञा
पकात्॥ एवमुपस्करुते॥ इत्यात्ये॥ वन्याचने॥ वनते॥ ववने॥ परस्मैपद्येयामभ्येके॥ वनोति॥ व
वाना॥ मनुअवबोधने॥ मनुते॥ मने॥ मनिवीष्ट॥ ॥ इति तन्मादमः॥ ७॥ तुल्यव्ययने॥ तुलादेरः॥ कर्त

नुत्सीए। नोता। अ नोत्सीत। अनुत्त। दिश आत स र्जने॥ दिशति दिक्षीए। शान्ता त्स्वक॥ अदि क्षत भ्रष्टा पाके २
 दिवतुषु॥ तुदति। तुतोदातुदु। तुद्यातु। तुत्सीए। नोता। ता त्स्पति। अतोत्सीता। अनुत्त। तादपररा॥ नुदति।
 नुदते। नुनोद। सिस्पा। ति न गुणः। ग्रहिणोति सप्त साररा॥ श्रुतां रुव न वा॥ भ्रज्जति। भ्रस्तोरसो रन पिवा।
 वमर्ज। वमर्जु। वमर्जुतु। वमर्जुतु। कुतिसंप्रसाररा वाधकं॥ भ्रज्यात॥ कृषविलेषरा॥ कृषति। कृषते।
 आतिसकोरलोप स्वरे॥ अक्षसातां। क्षिप प्रारा। क्षिपति। विक्षेपा। सिस्पा॥ क्षिप्सीए। क्षेपा। अक्षुपातज
 लुता। अक्षेप्सीत। अक्षिप्ता। अक्षिप्सातां। मित्स संगमे। मित्सति मिमला। अमेति ॥ मुक्षमा चने। मुचादे मुक्ष॥
 मुचलुपविदति पस्वि वृत्त पिश विवदाम प्रत्यये मुक्ष॥ मुचति। मुचते। मुमाच। मुमुच। मुचात। मुक्षीए। मोक्षा॥
 लक्षित्वाङ्॥ उमुचत॥ उमुक्त॥ लुपुछेदेन॥ लुपति॥ लुलोपा। लुप्सीए। लोप्ता। अलुपत। अलुप्ता। विह
 लिते। विदति। अवेदिष्ट। अमिदपमित्येक। विता॥ लिप्य उ पेदेह॥ लिपति। लि लेपा। लिप्सीए। लप्ता। अदिप
 त। लिपिसि विहृयती नोडा वासति॥ अलिपत। अलिप्ता। विवक्षररा॥ सिंघति। सिंघेवा। सिंघि विघे॥
 अक्षिवत। अक्षिवत। अक्षिक्त॥ इक्ष्यात॥ अक्षीगतो॥ अक्षति। आनर्ष। बो वृश्छेदेन॥ ग्रहामिति संप्र
 साररा॥ संप्रसाररा संप्रसाररा अये च कार्ये वलवत॥ वृश्छति॥ व वृश्छ। वृश्छिथ॥ व वृष्ट। वृश्छात॥ व
 उदितेवा॥ वृश्छिता। वृष्टा। वृश्छिपति॥ वृश्छति॥ अवृश्छीत॥ अतो ह सादे लो बो वी हं हि॥ अब्रादीत॥

अये हो वृद्धि
 ८

क्षेत्रादिपतितादिग्रहणमुच्छर

सि.व.
॥६॥

व्यव्याजीकरेण॥ विचति। विद्याचा विविचतु॥ विद्यात्। व्यविता॥ व्यविष्यति। अव्याचीत्। अव्याची रा
त॥ उच्छि। उच्छे॥ उच्छति। उच्छोवकार। उच्छीत्। उच्छीवकार॥ अछगतीन्द्रिय ॥६॥
पलममर्तिभावेण॥ अछति। अछेनीम्॥ अछेद्विदितुण॥ आनच्छे। आनच्छेत्तु। अछिता॥ उज्जआ
जेवे॥ उज्जति। उज्जोवकार॥ उज्जत्याग॥ उज्जति। उज्जोचकार। लुभविमोहेन। लुभाति। लुलोभ। इषुसहे
तिवेद॥ लोभिता॥ लोभ्या॥ अलोभीत्॥ तपत्तपत्तफत्तफत्तदो॥ तपति। तत्तप। तपिता। अतपित॥ तप्या
दीनामप्रत्ययेतुम्॥ तपति। तप्यात्॥ तुपत्तुपत्तुफत्तुफत्तुसायां॥ तुपति। तुपति। तुफत्तुफत्तु॥ तपत्तु
फत्तुत्तेश॥ तपति। तपति। अफत्तुफत्तुसायां॥ अफति। आनफत्तु। अफत्तु। अफावकार॥ अफत्तुफत्तु॥
अफति। अफापीत्॥ अफत्तु॥ उभत्तुअपररो॥ उभति। उवोभ॥ उभति। उभावकार॥ शुभशुभशोभायीशु
भति। शुभोभा। शुभति। शुभीग्रन्थे॥ शुभति। अदभीत्॥ हतोहिंसाग्रन्थे॥ वृत्ति। ववती। नत्तत्तद
छद्दहतेतिवेद॥ वत्ति। व्यति। वत्स्येति॥ अवतीत्॥ विधविधाने। विधाति। विवेधा। अवेधीत्॥ मृडसुखे
म॥ मृडति। शुनगतो। शुनति॥ लिखअक्षरविन्यासे। लिखति। लिख। लेखिता। अलेखीत्॥ कुट
कोटित्या। कुटति। कुटोदञ्जिणि। दृष्टि। प्रत्ययो। इत्त॥ चुकोटा। चुकुटिया। कुटिता। अकुटीत्। पुटपु

चुनत्वेसादिता इत्यर्थ ४४

रसंश्लेषणो॥ युटति॥ युटिता॥ युटति॥ कुचसंकोचने॥ कुचति॥ कुचिता॥ कुजशब्दे॥ गुजति॥ गुजिता॥ गुडरक्षायो॥
गुडति॥ गुडिता॥ डिपक्षेप॥ डिपति॥ क्षुरक्षेदे॥ क्षुरति॥ कुरुक्षुरान्ते दीर्घे॥ क्षुयीता॥ स्फुटविकसेन॥ स्फुटति॥
मुटअक्षेपप्रमर्दनयो॥ मुटति॥ मुटचुटमुटछुटने॥ भातभ्रासेतियोका॥ मुटति॥ मुटति॥ मुटति॥ मुटति॥
मुडबन्धने॥ मुडति॥ कडमटे॥ कडति॥ कडबन्धने॥ कडति॥ कडवाल्या॥ कुडति॥ पुटवत्सगा॥ पुडति॥ घट
प्रतिघाते॥ घुटति॥ स्फुरस्फुरण॥ स्फुल्लसेचने॥ निर्निविभ्यः स्फुरति स्फुल्लयोः सस्पषोवा निः स्फुरति॥ निः स्फु
लति॥ रास्त्वने॥ नुवति॥ नुनावानुविता॥ अनुवीत॥ ध्रुविध्वने॥ ध्रुवति॥ ध्रुवता॥ अध्रुवीत॥ गुपुशेषा सगे॥
गुवति॥ जुगुबिध॥ जुगोय॥ अगुवीत॥ शुगतिस्थेययो॥ ध्रुवति॥ अक्षुपीत॥ इत्यादि कुडादयः॥ कृतीछेदेन॥
मुखदेमुम्॥ कृतति॥ चकत्ते॥ कृतता॥ नृत्ततदेतिवेट्॥ कर्तित्यति॥ कुत्स्यति॥ अकलीत॥ गृनिगारणे॥ नृ
त्तइत्॥ गिरति॥ गिरतेः स्वरेरस्यलोवा॥ गिलति॥ जगार॥ जगार॥ जगारिथ॥ जगारिथ॥ ग्रहामिट ईश्वरत्ता
इत्॥ गारता॥ गरीता॥ गारिता॥ गरीता॥ पेः सेगित॥ अगारीत॥ अगारीत॥ स्पर्शस्पर्शने॥ स्पर्शति॥ पस्पर्श॥
रोहरो॥ स्पर्श॥ स्पर्श॥ अस्पर्शतीत॥ अस्पर्शत॥ प्रच्छिन्नीमायो॥ ग्रहामिते सप्रसारणे॥ पृच्छति॥ पृच्छा
पप्रच्छतु॥ प्रच्छ॥ प्रच्छति॥ अप्राक्षीत॥ स्तुतिविस्मर्ग॥ स्तुति॥ सस्तुति॥ स्तुति इत्येव स्यपोवेट्॥ सस्तुति॥

सि.व.

॥७०॥

आमर्शने
शः ५

स स ए। स य। अ स। क्षी त। इ म स्तो शु द्रो॥ श्रु त्वे॥ ऊ वे ज वा॥ म ज्ञा ति म म जु। म म झि य। म म क्श। म स्तो र-त्या त् स र म
र्व न म मि ह्ना ति॥ स्को रा यो श्रु ति स के प॥ मे क्ता। अ मा ह दौ त। अ मा ड क्त॥ अ मा ड कु॥ वि ह्नु ग त॥ आ य धा॥ ७०॥
वि-च्छा यति। वि-च्छा यो व कार। वि वि-च्छ। इषु इ-च्छा यो॥ ग मा ह्नु॥ इ-च्छा ति ऐ-च्छत॥ अ स व र्गो स्वे र इ य॥ इ वे ष।
इ ये षि य। इ यु स हे ति वे द्। ए पि ता। ए षा। ऐ पी त। वि श प्र वे श ने। वि श ति। वि वे श। वे ष। वे द् य ति। अ वि द् य त॥ म र्श
आ म र्श ने॥ म र्श ति। म म र्श॥ म र्श। म र्श। अ मा क्षी त। अ म्ना क्षी त॥ प क्षे स क्। अ म्भ द त॥ शि पि ग त॥ शि पि ति
र त॥ अ रे पी त। पि य ति। प त॥ अ पे पी त॥ वि वा र यो॥ वि य ति। वि वा य। वे ता। अ वे पी त॥ ति नि वा स ग त्थो॥
ति य ति। वि द्वा य। वे ता। अ वे पी त। प प्रे र्श॥ सु व ति। सु वा न॥ सो ता। अ सो पी त॥ के वि ले षे। ऋ त इ र। कि
र ति॥ च कार॥ ऋ स यो ग स्म दि र। क त॥ च क र त्। उ पा कि र तः। सु डा ग म्। अ द र्थे हि सा यो प्र ते ष्वा॥ उ प स्कि र
र ति। प्र ति स्कि र ति॥ अ ड म्ना स व् य वो य पि सु ट पू र्व इ ति व क्त व्यं॥ उ पा स्कि र ति॥ उ प व स्का र॥ की र्ति त। की
ता। करी त। अ का री त॥ तु जो भं गे॥ तु जा ति। रु र। ज। र। ता। अ री क्षी त। अ री क्त॥ भु जो को टि त्थ॥ भु जा ति।
बु जो ज। भा क्त॥ भो द य ति। अ भो क्षी त॥ ह्यु प स्पर्श॥ ह्यु य ति। बु धो प। ह्यो प्ता। अ ह्यो प्ता॥ रु श। रि श। हि सा
या॥ रु श ति। रु श। श। रे षा। अ रु द त॥ रि श ति। रि रे षा। रे षा। अ रि द त॥ लि श ग त॥ लि श ति॥ लि वे श।

कानिः कमना ३

सि० न०
॥७५॥

ति। अमासीत्॥ यमिरमी। सक। अमास्त॥ पित्रवधने॥ सिनाति॥ सिनोति॥ सिषाय। सिष्यासेता॥ असेषी राम
रा। सुभप्राप्रवनी॥ स्तमुसुसुस्वमुसुसुस्वमुभ्योनुनाच॥ सुनोति॥ सुनुता॥ स्वनविता॥ अस्व ॥७५॥
नीत्॥ वुस्कावुस्ववो॥ अस्वापीत्॥ अस्कोष॥ स्तसुरस्तमुस्वमु॥ स्कुनेराधने एते पवन्तः॥ वि
ष्टभोति॥ विष्टभोति॥ विष्कभोति॥ विष्कभोति॥ स्कुभोति॥ स्कुभोति॥ हसाहानहो॥ हसान्तान्नोस्या
नो॥ अनः स्यादोपरा॥ स्तमानास्तमाना॥ स्वमाना॥ स्वमाना॥ अस्तमता॥ अस्तमोम॥ पुत्रवधने॥ पु
नाति॥ पुयावायाता॥ अयोषीत्॥ कृमशये॥ कृनाति॥ क्रीवित॥ अक्रीवीत्॥ दुग्महिंसाया॥ दुज्जाति॥ दुवित॥
अद्रावीत्॥ एनपवने॥ घोटद्वस्वो॥ चतुर्षु॥ पुनाति॥ अपावीत्॥ लम्बच्छेदने॥ पुनाति॥ लुजावो॥ लुवित॥ अजा
वीत्॥ स्तृमृआछदने॥ स्तृणाति॥ गुरोर्निसंयोगाद्योरितिगुरा॥ तस्तरीत्॥ ऋतइर॥ स्तीर्योत्॥ वृड वृमृरुद
नात्सि स्योरिडाति॥ इटोग्रहोन्मदीर्घः॥ स्तरिषीत्॥ ऋतइर॥ स्तीवीष्ट॥ अस्तारीत्॥ अस्तरीत्॥ अस्तीर्षी॥ कृमहिं
सायो॥ कृणाति॥ वकोर॥ कीर्योत्॥ करिषीष्ट॥ कीषीष्ट॥ करिता॥ करोता॥ अकारीत्॥ अकरिष्ट॥ अकरीष्ट॥ अकी
ष्टावृमवशो॥ वृणाति॥ ववारा॥ ववरतु॥ ववरे॥ वोरुर॥ वूर्योत्॥ वरिषीष्ट॥ वरिषीष्ट॥ वरिता॥ वरीता॥ अवारीत्॥ अ
वरिष्ट॥ अववरीष्ट॥ अवूर्य॥ वृमकंपने॥ धुनाति॥ दुधावो॥ दुधावथ॥ दुधोथ॥ धावेता॥ धोता॥ स्तस्ववृमपेसरिष्ट॥

रघुपते चक नक्ष॥

अधावीत। अधाविष्ट। अधोष्ट। गृहउपादाने॥ गृहति। गृहसदाने॥ गृहारा। गृहपीष्ट। ग्रहिता। अग्रहीत।
अग्रहिष्ट। इत्यात्वे॥ गृहिंसाया॥ मृदुप्रं हृस्वीलिटि॥ शशरतुश। शस्त्रतु॥ शीर्यत। शरित। शरीता॥ पृषा
तनपरसाया॥ पृषाति। पृषरतु॥ पप्रतु॥ पारुर॥ पूर्यत। पूवरणो॥ पूषाति॥ ववरतुश। वर्यत॥ भृभस्त
नभरसाया॥ भृषाति। भृषात॥ मृहिंसाया॥ मृषा॥ मृष्यत॥ दृविदारणो॥ दृषाति। ददरतु॥ दद्रुतुश। जृ
वयोहोना॥ जृवयोहोना॥ जृषा॥ नृनये। नृषाति। कृविक्षेप॥ कृषाति। कृगतो॥ क्रषाति। अरं वकार॥
ईर्यत। अरिता। अरीता। अरीत॥ गृशर्व॥ गृषाति॥ ज्याबयोहासो॥ ज्याविकृतिच॥ जिनाति। जिज्यो॥ जिज्यतुश।
जीयात। अज्यासीत॥ शीगतिरेषसाया॥ शिषाति। शीरतपणो॥ शिनाति। मीनाति। मीनातीत्यात्वंवा॥ ललो॥ लि
लाय॥ लिल्यतुश। लाता। लेता। अलासीत। अलेपीत। व्रीवरणो॥ व्रीषाति। व्रीगातो॥ प्रिनाति॥ इत्यादिषाद
यः॥ व्रीवरणो॥ श्रीभयभरसाया॥ क्षीषहिंसाया॥ एषात्रयासांवाहस्व॥ प्रिषाति। व्रीषाति। प्रिषाति। श्री
षाति। क्षिषाति। क्षीषाति॥ जाअववाधन॥ जाजने। जावतुषु॥ जानाति। वंघवंधने। वधति। वधान। व
वंधिय। वबंधु। वंधु॥ भंत्स्यति। अमंत्सीत॥ मंथाविलाडने। नालाप॥ मध्याति। ममंथा। अमंथीत॥ अन्यग्र
न्यसंभ॥ अस्थ्याति। सग्रंथा। अग्रंथग्रंथइति लिटः कित्वेन॥ शश्राया। ग्रघ्राति। जग्न्या। जग्राय। कुयकुंघ

मि.व. संश्लेषणसंज्ञेयनया॥ कुप्याति। चुकुंथचुकुन्यतु। चुकोय। मृदमृदयै॥ मृदाति। हसारानेह॥ मृ राम
 ॥७२॥ मृगन। मृगन। गुधरोषे। गुध्याति। गुधान॥ कुपनिः। कर्षी॥ कुप्याति। कुपारा। निरः। कुपोः। वसादेरिदुनया॥ ७२॥
 नि। क्वापिता। निःकोषा। निरकोषीत। निरकुक्षत॥ सुभसंवर्तेन। सुप्ताति। सुप्तादिषु नरात्वेम॥
 सुभान॥ चुसोम। वसुभतु॥ सुभ्यात्। सोषो। सोप्स्यति। असोप्सीत॥ राभतुमहिंसायाम्॥ नभ्याति।
 नभान। नभता। तुभ्याति॥ तुभान। तोभिता। क्लिरविवाधेन। क्लिरनाति। क्लिराना। उरितोवा। क्लिशि
 ता। क्लेशा॥ क्लेशिष्यति। क्लेश्यति। अक्लेशीत। अक्लितं॥ असोत्तन॥ अश्याति। अशान। आश। अशि
 ता। आशीत॥ उवृसुउं॥ व्रस्नाति। व्रसान॥ व्रसिता। अव्रसिता॥ उकोशवात्त्वय इत्येके॥ उवृसो
 वकाराविषविप्रयोगा॥ विरनाति। विषारामवेष्टा। अविभ्रत॥ पुषपुषे॥ पुष्पाति। पुषारा। पोषिता॥
 पुषस्तेय। पुष्पाति। पुषारा। मोषिता। वखवखवीहठभूतप्रोदुर्भावे॥ रव्याति। रवचान। वस्यद्यो
 नाखोनाति। खोनान। हिठनाति। हिठाशा॥ इतिपं॥ वृदुसंभक्तो॥ वृरगीते। ववृषे। अवरिषे। अव
 रीषे॥ लोपोहस्वाज्जसे॥ अवृत॥ ॥ इति क्रोदयः॥ ॥ वुरस्तेय॥ वुरादेः स्वार्थे नि॥ सवात्तु॥

भूतप्रादुर्भावोऽति क्रोतो न्यति ४३

कोरयाति। कोरयेत्। कोरयाच कोर॥ ^{वाधेत्यर्थः प्रह} ^{त्वरह} कोरयिषीष्ट। कोरयित॥ कोरयिष्यति। ^{जैरहं हि श्री॥ मे॥ अ}
 ति॥ लवोह स्वउपधाया॥ लवो दीर्घः॥ अचचुरत्॥ ^{वि॥ ति॥ स्मृत्या॥ वि॥ नृयति॥ वि॥ न्याते॥ अविचिंत}
 त॥ चुरादेर्निर्वृति केवित॥ चिन्तति॥ यत्रि संकोवे॥ यत्रयति॥ यत्रति॥ अ ययं चत॥ ओ लडिउ स्तैषा॥ ओ लंडय
 ति॥ ओ लंडति॥ ओ ल लंडत्॥ ओ कार इदित्येका॥ लराउयति॥ लराउति॥ अल ^{सु॥ रि॥ पा॥ हो॥ से॥ स्फं} लंडत्॥ सु॥ रि॥ पा॥ हो॥ से॥ स्फं
 दुयति॥ स्फु राउति॥ शसा तं वपा॥ अ स्फु उत॥ पीउ अवगाहे॥ पीउयति॥ भाउ भास भाषरी पजीव मी ल पीउ
 कोपवा ^{हृ॥ स्वा॥ उ॥ पर॥ भौ॥} अ पीपिउत्॥ अपिपीउत्॥ प्रथं च्यने॥ प्रथयति॥ स्मृद प्रथम द स्तु स्यथा एव
 स्मृद उ पर भौ॥ इत्थोपवा द॥ अपप्रथत्॥ पथप्रक्षेपे ^{पर्ययति॥ उपधाया जव री स्य क्र द्वा॥ परे॥} पर्ययति॥ उपधाया जव री स्य क्र द्वा॥ परे॥
 ररागमपवाद॥ अपी पथत्॥ अपपथत्॥ भक्ष अदने॥ भक्षयति॥ अब भ क्षत्॥ भ्रगदने॥ प्राये ^{गा॥ यं॥} गा॥ यं॥
 पर्वः॥ विश्राणायति॥ विश्रिभ्रगात्॥ लुं ट स्तैषा॥ लुं ट याति॥ अलुलुं टत्॥ मडि मवायां हेषेव॥ मराउयति॥ अम
 मंडता भडिक च्यने॥ भंडयति॥ अचभंडत्॥ छुर्द वमने॥ छुर्दयति॥ अव छुर्दत्॥ बुद संकोदने॥ कोदयति॥ अच
 बुदत्॥ पा लरक्षणे॥ पाक्षयति॥ अपीपलत्॥ पूज पूजाया॥ पूजयति॥ अपपुजत्॥ ह्ये त व्यक्तयोक्ता

सिद्धिं चि॥ सुखयति॥ अमिष्टं सत्॥ ई उ स्तुते॥ ई उ यति॥ ऐ डी उ त॥ पिडि संघात॥ पिडि यति॥ अपि पिंडत॥ रुषे रा
॥७३॥ पौरोषयति॥ अरु स्वत॥ तुल्य उन्माने॥ तो वयति॥ तुल्यत॥ मुल्यमाने॥ मुल्ययति॥ असुख चत॥ ॥७३॥
अर्वप जायो॥ अर्वयति॥ अर्वि चत॥ त उ आ चोते॥ त उ यति॥ अतो त उ त॥ जप जान जप नये॥ मित्र॥ मि
त्रो ह स्व॥ मित्रो धातु नो उ प धाया ह स्वो भो॥ जपयति॥ यम वेद्ये न मित्र॥ यमयति॥ वंदे परिवेषयतीत्यर्थः॥
अन्यत्र यामयति॥ द्राक्षणा नो जयतीत्यर्थः॥ च ह वपपरि कल्केने॥ मित्र॥ चरु यति॥ अवी व ह त॥ वपयति
अवी व पत॥ रह त्यागे मित्र॥ रहयति॥ अरी रहत॥ वल प्राज्ञे ने॥ मित्र॥ वल यति॥ विभचये न मित्र॥ विस्फुर
भी वा त्वं वा॥ शतो नो पुक्॥ अदन्तस्य दन्तस्य व पुक् भो॥ वययति॥ चययति॥ स्वार्थे नो जपादिभ्यो ऽन्वे
मित्रो नो॥ कृत संशये ने॥ धातो रूप धाया ऋत रू॥ कीर्तयति॥ अवी कृतत॥ अवि कीर्तत॥ आकुस्मादा
त्मनेपदि नः॥ वित संसेत नो चेतयते॥ अची वितत॥ दंश दशने॥ दशयते॥ अद दंशत॥ आकुस्मीय
मात्मनेपदे निसन्तियोगे नेव॥ दशति॥ न लोपो न संज्ञि साहवर्षा न्भो देव तत्र ग्रहणात्॥ तत्रिकुटं
वधारो॥ संत्रयते॥ अत तंत्रत॥ चांद्राः धातु हयं मत्वा कुटुंबे वयते इत्यपि पठंति॥ मन्त्रिगुप्त भाषणे॥ मंत्र

यते। शमयते। शोचते। नान्यमिदं निमित्तनिषेधः। शमयते। लक्षयते। दिव्यपदिकुं जने॥ देवयते॥
विज्ञाने। गारयते। विदयते। नारयाननिवासेषु॥ वेदयते॥ वेतिरूपं विदज्ञाने विन्ते विदविचारणे। विद्यु
ते विदसत्तायां लाभे विन्दति विन्दते॥ सत्तायां विद्युते ज्ञाने वेत्ति विन्ते विचारणे॥ विन्दते विन्दति प्राप्ते
शब्दबुक् रनमरा विदं क्रमात्॥ २॥ कुस्मना मो बा कुस्मति धातुः॥ कुस्मितं स्मयते। कुस्मयते॥ अचुकुत्
त॥ अश्वाकुस्मति नाम ततोऽर्थः॥ आगर्वादात्मनेपदिन इति केचित्॥ पदगते॥ पदयते। अपदेयते॥ गृहग्रह
यो॥ गृहयते॥ अजगृहत्॥ मृग अन्वेषणे॥ मृगयते। शूरवीर्यविक्रान्तौ शूरयति। वीरयति॥ गर्वमाने॥ अजगर्वत्॥ क
रानि मीलने॥ कसायति। नवगणयं मुक्तेभ्यो हिंसायै न्यः स्वार्थे जि॥ हिंसयति॥ ज्ञानियोगे॥ आज्ञापयति॥ भूमि श्लोक
रसा विन्त नयो॥ भावयति॥ निमित्तस्वरादेशाद्वि कर्तव्ये स्थानिवत्॥ अडस्यो पूर्वस्योकारस्येत्वं पवर्गान्त
कोरुषु परज॥ अवीनवत्॥ लोहलोचभाषणे॥ नरितः॥ सपितः॥ शास आशुपधापाहृ स्येन। नोक्
यति॥ अलु लोक्त्वा॥ वज्र आ वरतो। वारयति। वारति। ज्वर पो हाने। ज्वरयति॥
ज्वरति॥ शिष्यस्य वीर्यपेजे॥ शिष्ययति॥ शिष्यति॥ आशी जत॥ तप दाहे। तपयति। तपति। तपहृत्
तपयति। अहं प जा यम। अहंपति॥ दद अपवारणे। ददयति। ददति॥ वद परिभाषणे। वावयति।
वदति। मानपुजा याम। मानयति॥ मार्ग अन्वेषणे॥ मार्जयति॥ च च ग्रह मने॥ चर्चयति। चर्च

सि. व.
॥७४॥

वृत्तिर्ननु केनो॥ वृत्तयति॥ धावयति॥ अयं भो दौस्वो दौ क्रो दौ तु दौ दौ वुरो दौ च॥ तथा वव विहस्य॥ वृत्तयति वयं क
वृत्तानि धुनो तपशो केचन धुनानि धुवति स्फुटिताति मुक्तं॥ वायुर्विधनयति वयं कपुषो रणन्यत्कानेन धवति चं
दनमंतरीश्र॥१॥ प्रीअतपेरा॥ प्रीरायति॥ प्रेययति॥ अथा दन्ता॥ कथवा कथ प्रवेचे॥ अत्रो पस्या निक्तेन वृद्धि
नृ॥ यत इत्यकारलोपः॥ कथयति॥ अत्रोपिनो नाड कार्यं॥ अच कथत॥ वररसाया॥ वरयति॥ अववर त॥ गरा
संख्याने॥ गरा यति॥ गराः पूर्व स्पृष्टुं दुः पेरं जौ॥ अजी गरात॥ अज गरात॥ सनटै गे देवशेह॥ स्त नयति॥ अतस्त
नत॥ सट्टयति॥ अज गदत॥ पत गतौ॥ वाभ्यंतः॥ पतयति॥ पतति॥ पतयो वकारा अपतीत॥ वादन्त इत्येका पात
यति॥ अपीपत त॥ रवपति यत्ने॥ रवयति॥ कलगतौ संख्यानेव॥ कल गति॥ स्पृह रसाया॥ स्पृहयति॥ भाम क्रोधे॥
भामयति॥ स्त्र चपेष्टु न्ये॥ स्त्रयति॥ मह पूजाया॥ महयति॥ कुमार की आया॥ कुमारयति॥ अच कुमारत॥ अ
जश दे॥ अवनयति॥ स्त्रवे एने॥ स्त्रयति॥ स्त्रति॥ पुनपरिहोरा पुनयति॥ त्रिनिमित्त स्व शो देशोष्टि स्वेक ते व्ये
स्थे निवत॥ स्वरो दे परः॥ ओवनन त॥ अर्थ उयावेन॥ अर्थयते॥ स्वरात्पराः संयोगादयो वन दराहृ न्ने॥ आ
नैषात॥ संग्राम उ सुद्ध॥ असंग्रामत॥ अंध दृष्ट पद्यते॥ आदधत॥ अंग क अंग पदे लक्षणे च॥ आवकत॥
॥ ॥ ॥ इति वृत्तयति॥ ॥१०॥ धातोः प्रेरणा प्रयोजक व्यापारे ऽर्थे धातोर्नि प्रत्ययः॥ भवेतं प्रेरयति भावय

सं ३

अदिनः शासनादुक्तकार्यम् ॥ ५

पुङ्गु पुङ्गु पुङ्गु गतेषु वादिः ३

ति॥ भावयते॥ भावयावर्ध्व॥ अडः सयोः पूर्वस्योक्तस्य त्वपवर्गजलज्वारश्च वशापरेषु परत॥ अवीभवत॥ मूहवेधन॥
मवतमवमानः सुगानेत॥ तमवमानं प्रेरयति॥ अमीमवत॥ अवीपवत॥ अरीरवत॥ लुनाति॥ लुनन्तं प्रेरयति॥ अलीलवत॥
जुरहसि॥ जवति॥ जवतं प्रेरयति॥ अजीजवत॥ स्ववति॥ स्ववति॥ दुवति॥ प्रवति॥ प्रवति॥ चवती॥ नामडः सयोः पूर्वस्य त्ववावशापरेषु परत॥
त॥ अमिभुवत॥ असुभुवत॥ अमिभुवत॥ प्रेरयति॥ अमिभुवत॥ असुभुवत॥ दुवति॥ दुवतं प्रेरयति॥ अदिदुवत॥ अदिदु
वत॥ नरित॥ अशसीसत॥ टोक्ते॥ टोक्मानः तं प्रेरयति॥ अटोक्ते॥ अन्तान्ति॥ अन्तान्ति॥ चोरयति॥ अचवुरत॥ हनोवुत॥
हनेर्दोटे शहरवर्जितं जिगति॥ हन्तीते॥ गमोस्वरे॥ तं द्यातयति॥ अजीवुत॥ शदरगतो तोओ॥ शातयति॥ अशीशतत॥ उ
तातु॥ गाः शादयति॥ गोविन्दः गमयतीत्यर्थः॥ रातोओपुक्॥ पुकिगुणः॥ अप्रियति॥ आर्ध्रि॥ पत॥ अप्रियति॥ अदीरपत॥
वापयति॥ अदीरपत॥ स्यापयति॥ हिषु॥ तैरुपधायाइत॥ अतिष्ठपत॥ पोटैर्युक्॥ पाशोश्चासादु न व्योजोयुक्
ओ॥ पाययति॥ पिबेते॥ पूर्वस्येकारुपधायाइत॥ अपीप्यत॥ श्यतीति॥ श्यन्तो॥ शाययति॥ अशीशयत॥ अती
तिष्ठान्तं शाययति॥ अविध्यत॥ स्यतीति॥ स्यन्तो॥ साधयति॥ असीसयत॥ हयति॥ हयन् हयते॥ हयमानः तं वाहाययति॥
दूयते॥ संप्रसारणं युग्मावस्थानं॥ किरारगति॥ अजहावत॥ अजहावत॥ अजहावत॥ अजहावत॥ अजहावत॥ अजहावत॥
यनव्ययते॥ वाव्यमानः तं प्रेरयति॥ व्याययति॥ अविद्ययत॥ वाययति॥ अवीरयति॥ पातेओलुक्॥ पालय
ति॥ प्रयोजकास्मयंओस्मयते॥ ओस्मयति॥ ओस्मयति॥ ओस्मयति॥ ओस्मयति॥ ओस्मयति॥ ओस्मयति॥ ओस्मयति॥ ओस्मयति॥
ओविस्मापयते॥ मिजः स्वस्यात्वात्तदभावेपुक्ओहेतोओद्वयं॥ मुंडाभययते॥ विनेतीति॥ विभ्यंतं भीषयते॥

त्व३

त६

अवे

सि. व. ॥ हे जीयोवा ॥ रोपयति ॥ रोहयति ॥ कपोरोत्तः ॥ कल्पयति ॥ उपवाय ॥ अवशीस्य ॥ अदोऽपरे ॥ अनीक्यपत् ॥ अवक
 ॥ ७५ ॥ यत् ॥ वर्तयति ॥ अवीर्य ॥ अववर्तत ॥ मार्शति ॥ मर्ज्जत ॥ मार्जयति ॥ अमीमज्जत ॥ अममार्ज्जत ॥ ३३ ॥ जीजीनामार्ज्जत ॥
 अध्यापयति ॥ अध्यापयति ॥ अदुसपर ॥ अदुसमावा ॥ रातो ॥ जोपत् ॥ अद्यतीगपत् ॥ अगयति ॥ अवीक्यपत् ॥ जाययति ॥
 हीवीरी ॥ कृषिदमावीना ॥ जोपुक् ॥ जिहृतीति ॥ जिहृयन्त ॥ हेपयति ॥ अजिहिपत् ॥ विनाति ॥ विनतं ॥ वेपयति ॥ अविविपत् ॥
 रिणाति ॥ रिणान्तरेपयति ॥ अवयोर्व ॥ सुहकारे ॥ वलोप ॥ कृयते ॥ नुयमानः ॥ तं क्रापयति ॥ अचुक्रुपत् ॥ दमायते ॥ दमार्यमानः
 तं दमापयति ॥ अविद्वपत् ॥ दुयैवा ॥ दुष्पतीति ॥ दुष्पतं ॥ दुपयति ॥ स्फायोव ॥ स्यायते ॥ स्फायमानः ॥ तं स्फावयति ॥
 २७ ॥ अपिस्फवत् ॥ अड्डुघमे ॥ घाटितु ॥ अदुअभियोगे ॥ दकारोपव ॥ अदिति ॥ क्रिवन्तः ॥ अदुयति ॥ अड्डुउत्त ॥ अविचवत् ॥
 अदिदत् ॥ ३३ ॥ तवजैवे ॥ अज्जुद ॥ अज्जुद ॥ अज्जुद ॥ अज्जुद ॥ अज्जुद ॥ अज्जुद ॥ अज्जुद ॥ अज्जुद ॥ अज्जुद ॥ अज्जुद ॥
 बाद्राने ॥ अदिदुयत् ॥ अभिलभो ॥ स्वरेनुमनत्वपलितो ॥ रंभयति ॥ अरंभत ॥ अलत्वंभत ॥ हापयति ॥ अजीहेयत् ॥
 असस्मरत् ॥ दृशातीति ॥ दृशातं ॥ अददत् ॥ विष्टिचष्टो ॥ पूर्वस्यात्वंवा ॥ ३३ ॥ अववेषत् ॥ अविवेषत् ॥ अववेषत् ॥ अपरे ॥
 विवेषत् ॥ अज्जमा ॥ सभाषदीयेति प्राप्तः ॥ अविभ्रजत् ॥ अवभ्राजत् ॥ कणाररा ॥ भराप्ररा ॥ लुपहह ॥ हे भूवा
 गिलोडिलोपीनो ॥ वाहस्वा ॥ अड्डुसयो ॥ अवीकरात् ॥ अचकारात् ॥ स्वपेसंप्रसारणमिडि ॥ असुषुपत् ॥ स्व
 यते ॥ यतस्य ॥ संप्रसारणं ॥ वाह ॥ सयो ॥ अशिश्वयत् ॥ संप्रसारणं ॥ नथाभ्यवकार्यववकते ॥ तयोदोसंप्रसारणम् ॥

स्वरात्पराः संपोगादयो वनदसृष्टिर्न ॥ ७

गाः पुत्रवान् ॥ गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः ४४

अशरशवत् ॥ जिघृक्षेत् रूपधायो हृडो हि ॥ यजिष्येत् ॥ यजिष्येत् ॥ सिध्यते रोहृत्वा विकेये स्वरस्योत्पन्नो ॥ अन्तसाधय
ति निःपादयतीत्यर्थः ॥ अन्यत्र ॥ तापसः सिध्यति तत्त्वं निश्चिनोतीत्यर्थः ॥ तं प्रेरयति सेवयति ॥ तापसं तपसः ॥ प्रजने
वीर्येण शब्दं वीर्यो ॥ वीर्यं धातुः वेत्तीति विद्यन्ते वापयति ॥ वापयति ॥ चित्तं विरगं गुरुष्वेवी दीर्घो जौ ॥ चित्तं दृषयति ॥ दृ
षयति वाकामः ॥ इराजौ वागमिः ॥ गमयति ॥ अजीगमत ॥ बोधने तु ॥ आपिपति ॥ अपी ॥ यत् ॥ मितो हृस्वः ॥ वृट् चेषायो ॥
बृट् दृष्टमिति ॥ बृट् यति ॥ व्यथ दुःखमय चलने याः ॥ व्यथयति ॥ स्मृदृत्वर इति प्राप्तः ॥ प्रथयति ॥ प्रथवि ॥ प्रसूयति ॥
प्रदमदने ॥ प्रदयति ॥ स्वरद्विद्वाने ॥ स्वरदयति ॥ अविस्वरद्वाने ॥ स्वरगे ॥ ज्वरयति ॥ नटन्ते ॥ नटयति ॥ चक्रे ॥ तृ
चकयति ॥ लगसंगे ॥ लगयति ॥ ज्वलदीप्तौ ॥ ज्वलयति ॥ स्मृ आध्याने ॥ स्मरयति ॥ दमये ॥ दृणाति दृणान्ते ॥ दूरयति ॥ नृ
ये ॥ नरयति ॥ श्रापाके ॥ श्रूयति ॥ मारशानोषणानि शामनेषु ज्ञा ॥ ज्ञपयति ॥ कंपने वलिः ॥ चलयति ॥ मदी हृष्ये न्यये ॥
माद्यतीति माद्यनशमो दीर्घः ॥ तं माद्यं प्रेरयति मदयति ॥ ध्वन शब्दे ॥ ध्वनयति ॥ जनी उद्घुष कसुरं जौ मातोश्च ॥ मित ॥ ज
नयति ॥ जरयति ॥ कसुहुरं दीप्त्या ॥ कसयति ॥ अविक्लसत् ॥ रञ्जे र्जौ मृगं रमणं नलोपः ॥ रजयति मृगान् ॥ अरीरजत् ॥
अन्यत्र ॥ रंजयति वस्त्रं रजक ॥ शमयति ॥ दमयति ॥ ज्वरहृलहल नमामिनुपसर्गो दीर्घः ॥ ज्वरयति ॥ ज्वालयति ॥ उपस
गन्तु ॥ प्रवृत्तयति ॥ हूलहलवदने ॥ हूलयति ॥ हूलयति ॥ ग्रास्ना वनुवमं चि ॥ ग्रपयति ॥ ग्लापयति ॥ स्नपयति स्ना
पयति ॥ नैकम्यमिच्छमां ॥ कामयते ॥ आमयते ॥ चामयति ॥ शाम्यति दर्शने मित् ॥ निशामयति रूपं ॥ यच्छति भोजनं

अहुरां के
त्यम १०

मृगरम
खट १०

सि. न.
॥७६॥

मु.

पुर्व्विति ५

१॥४

न्यत्रमिन्ता॥ वायामति द्रव्यति वा पादयतिवेत्यर्थः॥ भोजने तु॥ यमयति वा स्रगान् भोजयतीत्यर्थः॥ सर्वद्वैतपरिभ्यामिन्ता॥
अहस्त्वादयति॥ परिस्रवादयति॥ अवाविस्वद॥ त॥ ॥ इति न्यत्रप्रक्रिया॥ ॥ इच्छायां मातृ नः स॥ वातेरात्मन इच्छा ॥२॥
यामयसप्रत्ययः द्विः॥ भवतुमिच्छतिवृषति॥ वृष्याच्चेकार॥ अतुमृषति॥ वृष॥ उवर्णात्तादुवर्णात्तावृगु
हिगु द्विः परस्यस्यनेट॥ नाऽनिद्वै॥ इटवर्जिते सप्रत्ययगुणान्॥ यः स॥ तिर्निर्वति॥ सदीर्घः॥ विवी
षति॥ विवीषति॥ जिगीषति॥ युषति॥ यः स॥ विपक्षति॥ पिपासति॥ पोरैर॥ योर्विद्वेत्॥ मुमृषति॥ वृवृषति॥ रुद
विर॥ पृषति॥ स्वपि॥ छे॥ कितौ॥ रुरुदिषति॥ विविदिषति॥ मुमुषिषति॥ होटः॥ वटोः कः स॥ आदिजवानां कमा
न्तस्य कमास्यो॥ जिहृक्षति॥ सुषुप्सति॥ हृष्ट॥ हृष्टप्रतिभ्यः सस्ये॥ ग्रहामानेन टनित्यं दीर्घः॥ तत्र वृड् वृभ॥
इति वासेत्रनेष्ट॥ विकरिषति॥ जिगरिषति॥ गिरतः स्वरे रस्यलो वा॥ जिगलिषति॥ दिदरिषति॥ दिदरि
षति॥ ग्रहामितिसंप्रसारणं॥ पिपक्षिषति॥ अचुमिषति॥ जिहृषति॥ अत्रसि सयोरद्वैतस्तेति टतुवा॥ होनिउ
सदीर्घः पूर्वाहुने रस्यवः॥ जिहृषति॥ इड् सगम्॥ सांताहर्ववदात्॥ अविजिगासते॥ गमेस्स्येउनाति॥
जिगमिषति॥ इति॥ अपिद्य॥ धारमलमशकपदयतमिमामामाहुमेडोस्वरस्ये सप्रतिटसे परपूर्वस्यवलोपः॥
इवसेवपाभसाना॥ ~~विद्वत्स्येति॥ विद्वत्स्येति॥ रभराभस्येति॥~~ दित्ति॥ वित्ति॥ रभराभस्येति॥ रभराभस्येति॥
राद्योऽय॥ रससेवपाभसाना॥ रिप्तेति॥ लिप्तेति॥ शिप्तेति॥ पिप्तेति॥ पततनदरिद्राभ्यः सस्येडु॥ पिप्तेति॥

स्मि. पू. उ. त्रै. अं. ज. स. स. ५

2,
119.

आ१

चरफलोपूर्वात्परस्या तउत ज ५ लुको ॥ चचर्च ने पकु लपत ॥

ब्रवीरूपस्तु स्यादेव ॥ दंडिमती शाखा ॥ स्वरूप इत्यनुषज्यते ॥ अर्थद्वारा सा दृश्यं तस्यार्थस्तेन इच्छासन्तता तान् ॥
स्वार्थसान्तातु स्यादेव ॥ मीमांसिषत ॥ ॥ इति सप्रक्रिया ॥ ॥ अतिशय हसादेर्य उद्धि श्रु ॥ एकस्वर हसादेर्द्वौ तो र ति शये
र्थो नः पुण्यचय इ प्रत्ययो वातो श्रुति त्वम् ॥ यं दि ॥ यदि य इति पूर्वस्य नामि नो गुणा ॥ सधा तु ॥ इच्छा दात ॥ अतिश
येन पुनः पुनर्विभवति बोभयता बोभयौ चकार ॥ अबो मुयि ॥ बोभु ज्यते ॥ अनपि व हसात् ॥ हसादुत्तरस्य यस्य लोपो
वत्पन विषय ॥ बोभु जो वने ॥ मो मुह्यते ॥ लेखि ह्यते ॥ जो ह्यते ॥ वे विद्यते ॥ आत ॥ यदि य इति च पूर्वस्या त आका र ॥ पा
पच्यते ॥ पाठ्यते ॥ स सिच्यते ॥ सिचो यदि न स स्पष्ट ॥ स्त्री वी स्त्रि म्च्यद्य त्ये श्च र्णाति ॥ यो यड ॥ अद्य त्रयाणां मने कस्व
रो रपि इत्यर्थमिदं ॥ सो स्रच्यते ॥ सो स्रच्यते ॥ मूत्र प्रसवरो ॥ मो म्च्यते ॥ यकार पररेपस्य न द्वि त्वनिषेधः ॥ अशय्य
तो अशस्यते ॥ डुरो न्मते ॥ गत्यर्थकोटिल्यख यड ॥ कुटिल मटति ॥ अद्य द्यते ॥ वाद्यते ॥ लुप सरवर जप जम
दृह दंश गृभ्या वा त्वर्थ गहो यामेव यड ॥ गर्हितं तु पति ॥ लो लुप्यते ॥ सा सद्यते ॥ भ्रमजपो लुक् ॥ जमान्तस्य जप जम
दृह दंश भजप स वृफ लो व पूर्वस्य लुक् यडु को ॥ लुगित्यनेना लुस्वा रो ल स्यते सवपदातवत् ॥ तेन फ स्य लुस्वा
रः ॥ मय्यते ॥ वं कश्यते ॥ वं खन्यते ॥ जु न स न खने त्या त्वे ॥ वं खायते ॥ नंतन्यते ॥ जं जप्यते ॥ दं दृह्यते ॥ दं दृश्यते ॥ वं भ्रज्य
ते ॥ पसवंध ग्रंथनयो ॥ पंथस्यते चरफलो ॥ पूर्वीपरस्या तउत्प डु को ॥ चं चर्यते ॥ चं चर्यते ॥ चं चरं चक्रं पंफु ल्य
ता पफु ल्यते ॥ गिरतेरपस्य लत्वयडि ॥ जात इर हित्वं ॥ जे गी ल्यते ॥ री गृ बु दु प धस्य ॥ अत्वतो यातो यडि परे

कनीक्षितो ॥ खनु खनने ॥

विषये

अशराचक्र
प्रारारिष्य

सि.व.
॥७८॥

स्यरीक॥ सुभादिषु नरात्वं॥ नरी नृत्यते॥ वरी वृत्यते॥ तुरीया ह्यते॥ ग्रहमिति संप्रसारणं॥ वरी वृत्ते॥ परी पृच्छते॥
कृपोगे॥ चली लुप्यते॥ पशर्य डिन प्रसारणं॥ बावश्यते॥ श्वयते॥ शशयते॥ शशवीयते॥ गुरोर्नृतिगुरा॥ ॥ ॥
स्मर्यते॥ कवते॥ एवस्य नत्वंयति॥ कोक्यते॥ कवतेरिति निदेशात्कोति कवत्यारनिषेव॥ चो क्यते॥ वं बु सं सु
ख सुभ सुक सपत पट स्कंदायडि लुकि व पूर्वस्य नीक॥ नस्य लोपः॥ वनी वंचते सनी संस्यते॥ दनी वस्यते॥ वनी न
स्यते॥ चनी वस्यते॥ यनी पत्यते॥ यनी पद्यते॥ चवी स्कृते॥ ज्ञेति॥ ये॥ वेक्रीयते॥ जेहीयते॥ वेवीयते॥ यरेति॥
अपि द्वाभ्यामाणा हा कृपिवति सोस्था मि कारः कि ति हस॥ दे दीयते॥ देधीयते॥ प्रमीयते॥ गेश्व॥ जेगीयते॥ जेहीयते॥
पपीयते॥ तस्थीयते॥ क्षाक्षोरिः पाडि॥ जेघीयते॥ देघीयते॥ हन्ते हि सायां घीयाडि॥ जेघीयते॥ हि सायां कि॥ एवी हन्ते
हस्यते॥ जेघन्यते॥ स्वपि स्यामि व्य भोयाडि संप्रसारणं॥ सोषु प्यते॥ से सिम्यते॥ वेवीयते॥ चाय प जानि शा मनये॥
चेकीयते॥ जन प्रनखनेत्यात्वं॥ जा जायते॥ जं ज न्यते॥ शीडो य ऊ देशो य कि ति॥ शाशयते॥ यडु द्वित्वं हस्वा गुणा॥
डोहो क्यते॥ तत्रो क्यते॥ ॥ इति यडु न्त प्रक्रिया॥ ॥ तिप शपानु वं धे नानदि॥ वं यडु गान व॥ येत्रे काऽग्र हरां वेव
पंचैतानि यडु कि॥ ॥ बा न्यत्रा॥ पुक प्रत्यय संयोगं विना यडो बालुक॥ यडु कि सति पतः स्मो वेद॥ यडु ड न्तात्पम्॥
अदित्वाडु पो लुक॥ अति शयेन पुनः पुनर्न भवति बोभयते॥ इति बो भवीति॥ बो भूति॥ बो भर्त॥ बो भुवति॥
बो भवा न्तकार॥ बो भयात्॥ बो भवित॥ बो भविष्यति॥ गुरा वधित्वानित्यत्वाद्बुक॥ अबो भवीत्॥ अबो भात्॥ अ
बो भतो॥ अनडु सति त्वत्वाद्गुरात्प्राप्ता गुरुक॥ अबो भवुः॥ आत्॥ पाप वीति॥ पापक्ति॥ पापक्तः॥ दूर न्त्या

त॥ पापवीति॥ अपापवीत॥ अपापक॥ अपापक॥ अपापवु॥ पापवोचकार॥ एकाग्रहोक्तत्वा निषेधः॥
 अपापवीत॥ इत्येवमपि नोपपद्यते॥ वाचुतीति॥ वामोक्ति॥ अवोमुजीत॥ अवोमाक॥ वामोक्ति॥ अवोमो
 जीत॥ वावदीत॥ वावति॥ वदहृदयोः सौनिखं हृदि॥ अवादीत॥ जावदीति॥ जावदि॥ जावदीषि॥ स्पृष्टुं संवर्ष
 भादिः॥ हसात्परस्य कसस्य लोपासवर्गोऽस तदापादीति यदापुनः हसहसः॥ अनेन द्वित्वमपि लोपोपि द
 पास्यादीति ति यत्रिधं पास्यादीति॥ वास्पृष्टु॥ पास्पृष्टु॥ पास्पृष्टिहो॥ कसादिहो॥ हसात्परस्य धलोपः॥ पास्प
 र्ष्टुः हस्याहं सात॥ सप्रिन्वस्यरान्न॥ अपास्पृष्टु॥ सिपि॥ ऊवेजवा॥ संयोगान्तोऽस्य लोपः॥ दः सः॥ दोषारः॥
 रि लोपो दीर्घः॥ सार्विसर्गः॥ पास्याः॥ अपास्पृष्टु॥ गावप्रतिष्ठा॥ लिप्सोर्ग्रथे॥ जगादि॥ जगाति॥
 अजाद्यात॥ सिपि॥ जाद्याः॥ अजाद्यात॥ नाशु॥ नानार्थेति॥ नानाति॥ नानातः॥ दध॥ ददादु॥ ददा
 दू॥ पूर्वस्यङि न कसेदतः॥ दधति॥ अदाधत्त॥ अदाधत्त॥ अदाधत्त॥ अदाधत्त॥ अदाधत्त॥ ददधि
 ता॥ अदाराधीत॥ अदाराधीत॥ वोस्कन्दीति॥ वोस्कन्ति॥ अवोस्कन्दीत॥ अवोस्कन्त॥ मोमुदीति॥ मोमाति॥
 कूर्दक्रीडायां॥ वोक्दीति॥ वोक्तीति॥ अवोक्तीति॥ सिपि॥ अवोक्त्तः॥ अदन्ता नाम्दुवपभानां वापुः॥ किपू
 र्वस्य हक् रिक् रीक्॥ एते आगमास्तुः॥ चर्करीति॥ चरिक्रीति॥ चरीक्रीति॥ चर्करीति॥ चरिक्रीति॥ चरीक्रीति॥
 चरीक्रीति॥ चर्करीति॥ चरिक्रीति॥ चरीक्रीति॥ चर्करीति॥ चरिक्रीति॥ चरीक्रीति॥ चर्करीति॥ चरिक्रीति॥ चरीक्रीति॥

अ ८

३६

सिच
॥३६॥

वर्तनीति। वरि वृत्तीति। वरी वृत्तीति। वर्बर्त्ति। वरि वर्त्ति। वरी वर्त्ति॥ वंचु वंचने। वंचु संस्विति नीक॥ वनी व
चीति। वनी वक्ति। वनी वन्तु। वनी वचति। जंगमीति। जंगति॥ लोपस्त्वनुदात्तानां॥ जंगतः। गमांस्वस्त्यु ॥
पधा लोपः॥ जंगति॥ जंगमीति। जंगन्मि। जंगन्वः॥ जंगन्मः॥ न लोपस्त्वानुदात्तानां॥ जंगन्तु। कति। तानि दे
शादुल्लेखे। जंगति। जंगहि॥ जमजपांनुक्॥ पूवा दुने हे स्पष्टः॥ जंघनीति। जंघति। जंघतः। जंघति॥
जंघहि। अजंघनीत। अजंघन्। अजिषि॥ वध्यात। अवधीत॥ अवधिषां॥ वर॥ वंचुरीति। वंचर्त्ति॥ वंचर्त्तः॥
चंचुरतः॥ अचंचुरीत॥ अचंचुः॥ चंचनीति। चंचन्ति। चंचातः॥ चंच्छति॥ जनसनेत्योत्तः॥ चंचायात॥ चंच
न्यात॥ अचंचनीत॥ अचंचनीत॥ यो यो यवीति। यो योति। अ यो वीत॥ अ यो योत॥ अ यो यो वीत॥ जान
वीति। जानाति। हाक्। जाहेति। जाहाति। जुहातेः। लिपनिर्देशात्पचापिन भवति॥ जाहीत॥ जाहीहि। अजा
हर्त्ते। अजाहात॥ अजाहीतां। अजाहुः॥ जाहायात॥ जाहिता॥ जाहिष्यति। अजाहिष्यत॥ अजाहासीत॥
दाज॥ दादेति। दादाति। दादेरित्यात्तो लोपः॥ दाचः॥ हो॥ देहि। दादेशः॥ दादयात॥ दादये। अदादयात॥
एवं वेद॥ दाति। दादुः॥ दाधति। दाधेयात॥ अदाधसीत॥ अदाधात॥ दाध्ना॥ दाधाति। दात्तः॥ पिता
स्त॥ दादेति। दादीत॥ दादीहि। दादायात॥ अदादासीत॥ सास्वपीति। सास्वप्ति। सास्वप्तः॥ सास्वोपा
ति॥ असास्वपीत॥ असास्वप्॥ यजामिति संप्रसारणम्॥ सासुप्यात॥ असास्वरीत॥ ह॥ वाकर्त्ति॥
वाकीर्त्तः॥ तातनीति। तातीयेर्त्तः॥ तातयेति। तातहि॥ तात राशिः॥ अतातरीति। अतात॥ अताति

यहि
दोहो

सं५

दस्तौ ३

पूर्वस्थिति निमित्तं ॥ दादः ॥

अर्यात। अरि यथात

ता। अतातरुः॥ अतातारीत॥ अताता रिषा॥ अर्त्त उ॥ किदित्वपूर्वस्य र इत्यन्तं रु कूरि कूरी का स्त
पूर्वस्यासवैरी इति श्य॥ अरर्त्त। अरि यर्त्ति॥ अररीति॥ अरियरीति॥ अर्त्त॥ अरि यतः॥ रुको
रिलोप इति लोपः॥ आरति॥ अरि यति॥ २। रिडि रि ड॥ तिपा निरे शो दु शो र्त्ति गु शो न॥ आरियात॥
अरि रियात॥ अरि रियात॥ गृह॥ जर्गु हीति उजर्गु डि॥ ३। जर्गु हति॥ ३। अर्त्त र्वर्त्त॥ ३। अजर्गु हीति॥
गृह॥ जाग्रहीति॥ जाग्रहि॥ ता र्त्त र्वर्त्त॥ डि निमि तं संप्रसारणा॥ तस्य बहिरंगत्वेना सिद्धत्वा न्तरुगा दयः॥
जाग्रहः॥ जगृहीति॥ जाग्रहीषि॥ जाग्रहि॥ जाग्रहीता॥ गृह्य॥ जर्गु धी॥ ३। जर्गु डि॥ जर्गु हः॥ ३। जर्गु धति॥ ३।
जर्गु धीषि॥ ३। अजर्गु धीति॥ ३। अजर्गु धर्त्त॥ ३। अजर्गु हः॥ अजर्गु धुः॥ सिपि॥ दः सः॥ अजर्गु धी॥ ३। अ
जर्गु धर्त्त॥ ३। अजर्गु हर्त्त॥ अजर्गु हर्त्तुः॥ पा प्रहीति॥ पा प्रहि॥ तसा दो संप्रसारणा॥ पा प्रष्टः॥ पा प्रच्छति॥ न
किंति रु स कौ जमे व छ स्य शो व स्पुः॥ पा प्रश्मि॥ पा प्रष्टः॥ पा प्रश्मः॥ हयगते॥ जाहयीति॥
यवया र्वसेहकारे व लोपः॥ जाहति॥ जाहतः॥ जाहयति॥ जाहयीषि॥ जाहसि॥ जाहोरा॥ जाहोमि॥ जा
हावः॥ जहामः॥ हयगतिकान्त्या॥ यरु हीति॥ जहर्त्त॥ जाहर्त्तः॥ जाहयर्त्ति॥ जाहर्हि॥ अजाहः॥ अ
जाहती॥ अजाहयुः॥ ज्वर त्वर सि व्या वि मा वा मुपधा वकार योरुः॥ दौ उसा दो स ज मा दो ह कार

अभि सं द

सि. व. प्रत्यये ॥ जज्वरीति ॥ जाजर्ति ॥ जाजर्ते ॥ तात्वरीति ॥ तात्वर्ते ॥ श्रिविगतिशोषणयोः ॥ सेस्त्रिवीति ॥
॥ सेस्त्रोति ॥ मववंधने ॥ मामवीति ॥ मोमोति ॥ मोमूत ॥ ममवति ॥ मामवीषि ॥ मोमोषि ॥ मोमोषि ॥ मामा ॥
वः ॥ मामम ॥ मोमातु ॥ मामूतात ॥ मामूहि ॥ मामवानि ॥ अमामे ॥ अमामो ॥ अमामवे ॥ अमामाव ॥
अमामम ॥ तुर्वी ॥ युर्वी ॥ दुर्वी ॥ धुर्वी ॥ हिंसायाम् ॥ तोतुर्वीति ॥ रेफाच्चे ॥ ह्रीप ॥ कौ ॥ ह्रसादे ॥ जमादे ॥
ह्रवप्रत्यये ॥ तोतोर्ति ॥ तोतर्ते ॥ तोतुर्वीति ॥ तोथुर्वीति ॥ दोदुर्वीति ॥ अदोदोर्ति ॥ दोधुर्वीति ॥ दो
धोर्ति ॥ मूर्ध्नि ॥ मोरुसमुच्चयोः ॥ मोमोर्ति ॥ मोमूते ॥ मोमूतेति ॥ ॥ इति यदुन्तप्रक्रिया ॥ ॥ नाम्नाय
ईवास्या ॥ नाम्नाय ॥ यमर्थे ॥ प्रत्यया ॥ वर्तिस्यवर्तवर्तः ॥ आत्मनः ॥ पुत्रमिच्छति ॥ पुत्रीयति ॥ क्वचित्स्व
वच्यकारः ॥ गामिच्छति ॥ गव्यति ॥ संनिपातलक्षणाविधिरिति मित्तन्तद्विद्वातकस्यसेनगव्यैव
कारः ॥ अर्थे बहुहोतानर्थकस्य ग्रहणं तेन पुत्रकाम्यां चकार ॥ नाव्यति ॥ एकार्थे योरित्येव ॥
त्वद्यति ॥ मद्यति ॥ अनेकार्थे तु ॥ युष्मानि ध्याति ॥ युष्मद्यति ॥ अस्मानि ध्याति ॥ अस्मद्यति ॥ काम्यश्च ॥
पुत्रकाम्यति ॥ पुत्रकाम्यां चकार ॥ धनस्येनेकार्थे गर्ह ॥ धनमिच्छति ॥ धनयति ॥ अन्यत्र ॥ धनीय

ति॥ उदक स्नोदनीयायां॥ उदन्यति॥ अन्यत्र उदकीयति॥ गीर्यति॥ पुरमिच्छति पूर्यति॥ दीर्घे प्राप्ते वा तोरेव
 दीर्घः॥ नेह पुण्यात्॥ दिव ईवः॥ तेन दीर्घान्॥ दिवमिच्छति दिव्यति॥ अमुमिच्छति अदस्यति॥ अतो रिः॥ कर्त्रीयति
 कर्त्तृत्वमिच्छति त्वर्थः॥ हसात्तद्वियस्य लोपो ये चो व॥ गार्गमिच्छ गार्गीयति॥ वाच्यति॥ कवीयति॥ समिध्याति॥
 हसाद्यस्य लोपावा नपि॥ समिधित्वा॥ समिधित्वा॥ माता वा याभ्यां यो न॥ किमिच्छति॥ इदमिच्छति॥ स्वरिच्छति॥ अ
 श्वदृष्यो सुग्रेयने छायां॥ क्षीरलवणयो द्वा स सायां॥ अश्वस्यति वडवा वृषस्यति गोः॥ क्षीरस्यति वानः॥
 क्षीरसावकार॥ लवणस्य तुष्टुः॥ म्रियेत लवसा या सुगमुको॥ दधस्यति॥ दधस्यति॥ मधुस्यति॥ मधस्यति॥
 यशस्कास्यति॥ सपिण्डः कास्यति॥ मान्ना व्ययाभ्यां कास्यः॥ किमकास्यति॥ स्वकास्यति॥ करणं च नाम्नः॥ व
 शार्थयः॥ नमस्यति॥ देवान् नमजयतो त्वर्थः॥ तपस्यति॥ वरिवसः॥ परिवार्यायाम्॥ वरिवस्यति॥ गुह्यं शुश्रू
 षयतीत्यर्थः॥ शब्दादिभ्यां यडु॥ शब्दं करोति शब्दायते॥ वेद्यायते॥ कलत्रायते॥ असेवायते॥ कष्टायते॥ चि
 त्तयते॥ विस्मयतेत्यर्थः॥ दुष्प्रवाणं दुष्मेभ्यः दुष्मने॥ दुष्मानां मुहमति दुष्मायते॥ वाष्पमुहमति वाष्पा
 यते॥ प्रमायते वहिः॥ फणाच्चति वाच्यं॥ फनायते॥ त्रिर्द्विक्त्वं स॥ नाम्नाभिः प्रत्ययेऽकरणे॥ सवदित्वा
 घटं करोति घटयति॥ अजघटत्॥ महान्तं करोति महयति॥ अमी महत्॥ युवानं करोति युवयति॥ अययवत्॥ य

बुद्धीवत्कुमारोयते। हरिणीव हरिणायते॥ गुर्वीव गुरुयते। सपत्नीव सपत्न्यायते। समन्तीयते॥ युवतिश्चि॥
 पद्मीव पद्मयते॥ महीव मृदयते॥ नेकी पश्यायते॥ पाचिको यते॥ यडि वासजोयते॥
 म्रि० व० अल्पयोः किन्वा॥ केनयति॥ अल्पयति॥ आविष्टवत्कायम॥ स्थूलकरोति स्थवयति॥ दूरं करोति॥ दूवयति॥ अ
 ॥८१॥ शीदवत्शीदं करोति॥ हसयति॥ अजिह्वसत्॥ क्षिप्रं करोति क्षेपयति॥ अचिह्विपत्॥ क्षुरं करोति क्षोदयति॥ अचुक्षु
 दत्॥ प्रियं करोति प्राययति॥ अपिप्रयोत्॥ अत्रप्रियप्रोदयतो जौषकगुर्वीदेरिषे मेयः सुगरादिष्णुलोपश्च॥ गुरुं क
 रति गारयति॥ अजीगरत्॥ स्थिरं करोति॥ स्थाययति॥ अतिस्पृष्टत्॥ उटिकरोति॥ उटयति॥ अरुडः क्षु॥ स्वय
 दः पश्या॥ अ॥ अडिपूर्वस्य उटयतो वा॥ ओजिठत्॥ ओ उठत्॥ उटिकरोति॥ उटयति॥ ओ॥ जठत्॥ ओ उठत्॥
 कर्तुं यत्॥ उपमानात्क नुं रात्रौ उर्थयत्॥ श्येन इवाचरति॥ श्येनायते काकः॥ पिंउताये मूखः॥ यज
 मानिनोश्च॥ पय इव पयायते॥ पयस्यते॥ अस्मरसो जः सुमनसां नित्या॥ अस्मरयते॥ ओजशब्दे कृत्तिविषेयत
 दूति॥ ओजायते॥ सुमनायते॥ अन्यथा विभाषा॥ यशायते॥ यशस्यते॥ विदूयते॥ विदूयते॥ नाम्ना आवारे किञ्च॥
 कृत्स्नं वाचरति॥ कृत्स्नति कृत्स्नायते वा॥ अडवाचरति अति॥ अतः॥ अंति॥ लिटि॥ आतोराडो॥ ओ॥ आतोऽ
 नपि॥ अनुः॥ उ॥ यात्॥ यास्तो॥ इता॥ यमिरमि नमातां सक्तेरिपे॥ आसीत्॥ मात्वेवाचरति मात्नति मात्नायते॥
 मात्वां वकार आमात्नासीत्॥ कविरिवाचरति॥ कवयति॥ कवीयात्॥ नामधातोर्द्विर्वीसो॥ अकवयीत्॥ अक
 कायीत्॥ विरिवाचरति वरति॥ विवादा॥ विव्यत्॥ अवयीत्॥ अवायीत्॥ श्रिरिवाचरति श्रयति॥ श्रिमाय॥ श्रिष्यत्॥

ति॥ उदकस्योदनीयायां॥ उदन्ति॥ अन्यत्र उदकीयति॥ गीर्यति॥ पुरमिच्छति पूर्यति॥ दीर्घप्राप्ते वा तोरेव
 दीर्घः॥ नेहपुयात्॥ दिवडेव॥ तेन दीर्घान॥ दिवमिच्छति दिवति॥ अमुमिच्छति अमुदस्यति॥ अतो रि॥ कर्त्रीयति
 कर्त्तृत्वमिच्छति त्वर्थः॥ हस्तद्वियस्य लोपो ये चैव॥ गार्गमिच्छ गार्गीयति॥ वाच्यति॥ कवीयति॥ समिध्याति॥
 हस्तस्य लोपात्तानपि॥ समिधिता॥ समिधिता॥ मातृव्याभ्यां यो न॥ किमिच्छति॥ इदमिच्छति॥ स्वरिच्छति॥ अ
 श्वेषो सुग्रेषु न छायां॥ क्षीरलवणयोश्चालसायां॥ अश्वस्यति वडवा वृषस्यति गोः॥ क्षीरस्यति बालः॥
 क्षीरसावकार॥ लवणस्य त्युषुः॥ म्रियेत लवसा यो सुगमुको॥ दक्षिं स्यति॥ दक्षिं स्यति॥ मधुस्यति॥ मधुस्यति॥
 यशस्का मति॥ सपि॥ काम्यति॥ मान्ता व्ययाभ्यां काम्यः॥ किमकाम्यति॥ स्वकाम्यति॥ करणं च नाम्नः॥ व
 शार्थे यः॥ नमस्यति॥ देवान् पूजयतीत्यर्थः॥ तपस्यति॥ वैरिवसः॥ परिवार्यायाम्॥ वरिवस्यति॥ गुह्यं गुह्यं
 षयतीत्यर्थः॥ शब्ददिभ्या यउ॥ शब्दं करोति शब्दायते॥ वेद्यायते॥ कलत्रायते॥ अमन्त्रायते॥ कष्टायते॥ वि
 त्रीयते॥ विस्मयतेत्यर्थः॥ उष्णवाष्पं अमन्त्रायते॥ दुष्मानो मुहं मति दुष्मायते॥ वाष्पमुहं मति वाष्पा
 यते॥ प्रमायते वहिः॥ फणाच्चुतिवाच्यं॥ फेनायते॥ त्रिर्द्विंशत्करणं॥ नाम्नाभिः प्रत्यये करणं॥ सबहितं॥
 घटं करोति घटयति॥ अजघटत॥ मृदं तं करोति मृदयति॥ अमी महत्॥ युवानं करोति युवयति॥ अययवत्॥ य

अभूत क्रोधे कृत्वस्ति योऽभूदशरित्यः क्रिये ये लोको भवन्ति ७

पिते वधितरति ॥ पितराश्च कार ॥ अतो रिड ॥ पित्रियात् ॥ भरीव भवति ॥ वुभूव ॥ अभावीत् ॥ दुरिव द्रुवति ॥ अश्वीत् ॥ न
मांतस्योपधायादीर्धः कौभ सादो न किंति इदमिवावरति इदमिति ॥ राजे वराज्ञानति ॥ पंथा देव पथीनति ॥ मथीनति ॥
अभुसीराति ॥ द्यौरिव द्यवति ॥ करव कति ॥ यदाधातोर्नामिनो हृदि ॥ तदावको ॥ अन्यथा ॥ यतः ॥ अनेनाकारलोपः च केत्य
न्या स्वइव स्वति ॥ सस्व ॥ सस्वतु ॥ सस्वुः ॥ आचार उपमानात् ॥ कर्माधारयो रूपमानाद्यप्रत्यय आचारे यः ॥ स्येव काकः ॥ पु
त्रमिवावरति पुत्रीयात् शिष्यमुपाध्याय ॥ प्राप्ता दीयति कुटुम्बिभ्यः ॥ कटीयति प्रासादे ॥ विष्मयति द्रुते ॥ भशदिभ्यो
ऽभूतद्रोवयडः अत्यह सलाप म् ॥ अभशो भशो भवति भशयते ॥ अशश्वत् शश्वद्वति शशवायेत ॥ द्विवपि ॥ शश्वोतति ॥
भशति ॥ द्विरपि ॥ भशीभति ॥ भश्यभूत् ॥ भश्यभूते ॥ तेनेहन ॥ छदिनाभशो भवन्ति ये तत्राभशानतत्रास्तदिवा कृम
वन्ति तीत्यर्थः ॥ अत्र द्विः ॥ उपसर्गसमाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाहेतौ प्रत्यये वि कोर्ध्विति पृथक् क्रियते ॥ स्वमनायत ॥ स्वमना
यिषि ॥ उदमानायत ॥ सुखादिभ्यो यडः कर्तुरनुमदे ॥ सुखं वेदयते ॥ कर्तुं ग्रहणं किं ॥ परस्य दुःखं वेदयते ॥ सुखं वेदयते ॥
दुःखायते ॥ पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने वनिड ॥ उत्पुच्छयते ॥ विपुच्छयते ॥ परिपुच्छयते ॥ उत्पन्नं मुदसने ॥ पुच्छं
मुदस्यति ॥ व्यसने विरुद्धं ॥ पुच्छं विरुद्धं व्यस्यति ॥ व्यसने विविधं ॥ पुच्छं पर्यस्यति ॥ मांडी समावेयेत ॥ संमांडयते मांडानि
समाचिनोत्तस्वी करोतीत्यर्थः ॥ चीवरादर्जने परिव्राने च संकोचयते भिक्षुः चीवरास्यर्जयति परिव्राने चेत्यर्थः ॥

सुखायते

सि.च. परिधीरयते। अर्थवेदसत्यानां मापुक भो॥ अर्थमावष्टे अर्थपयति। आर्त्तयपत्त। वेदापयति। अविवेद
 ॥ ८२॥ यत॥ सत्यापयति। एनीमावष्टे। एतौयति। एतन्वते। ऐतितत॥ एयुमावष्टे प्रययति। वृद्धो सत्या पूर्वका
 टिलोपः। अपिप्रयत। अपप्रयत। मृदुमावष्टे मृदयति। अमिक्कदत। अममृदत॥ मृशदुं कुरां। मृशयति॥
 दुदयति। कुरयति। अवमृशत। अदुदुत। अचकुरत॥ परिदुदयति। पर्यवदुदत॥ त्वोमावावष्टे त्वा
 वयति। मापयति॥ वृत्तिद्वित्वे देशापि आतुशब्देन गृह्यते॥ आदयति मादयते॥ अतित्वत। अमिमत॥
 युवामावावावष्टे युवयति॥ आवयति। अयुयुवते॥ आविवते। युष्मानस्मान्वावष्टे युष्मयति। अस्मय
 ति। अयुयुयत। आसस्मत्॥ रवानमावष्टे। जिन्निमित्तः स्वरोदेशादित्वे कर्त्तव्ये स्थानिवत्॥ शावयति।
 अशुशावत॥ मुनयति। त्यक्। विदोसमावष्टे। विदुयति। उत्त्वपश्चाद्विलोपः। विदयतीत्यन्ते। उत्त्वपश्चा
 द्द्विगवादेशश्च॥ विदावयतीत्यर्थः॥ उदेवमावष्टे। सप्तद्विगवादि॥ उदीवयति। उदेविचित। प्रत्येक
 वमावष्टे। प्रतीवयति। प्रत्यावचत॥ खरागमसवरोतिह स्वः॥ प्रत्यावचत॥ सम्यवमावष्टे समीवयति
 सम्यवचत॥ तिथ्यश्चमावष्टेतिरापयति॥ अद्योपिरागोनाङ्कार्ये। अतिनिरायत॥ सव्यवमावष्टेस

राम
॥ ८२॥

अभि
विकते

आपयति॥ अससधापयत॥ अन्निकं आवेनेदयति॥ अनीनिदत॥ अनितेदत॥ वाटमा चषे साधयति॥
 असीसधत॥ अससाधत॥ हृदिमाचषे॥ ज्ञाययति॥ अजिज्ञयत॥ अज्ञज्ञायतवर्षयति॥ स्फिरमाचषे॥
 स्फाययति॥ अपस्यायत॥ उरुमाचषे वरयति॥ अविवरत॥ बहुलमाचषे॥ बहयति॥ अववंहत॥ त्वप्रमा
 माचषे त्रपयति॥ अतित्रपत॥ दीर्घमाचषे द्वाघयति॥ हं दारकमाचषे हं दयति॥ अविहं दत॥ ॥ इतिना
 मधातुप्रक्रिया॥ ॥ कंडूदिभ्योधातुभ्यो यक्स्वाये॥ कंडयते॥ कंडयते॥ कंडयते॥ कंडयते॥ कंडयते॥ मंतुअप
 राधेराधेच॥ मंतयति॥ वन्दुस्तुभ्यंतमाह॥ मंतयते॥ वल्गुएतोमाधुर्ययो॥ वल्गुयति॥ तसुपेतीये॥ तस्ययति॥
 असअसअसअचउपताप॥ अस्यति॥ असावकार अस्यति॥ अस्यते॥ लेनादीप्तौ॥ लेनायति॥ मेधाआ
 सुग्रहो॥ मेधायति॥ सुखदुःखतन्त्रियायां॥ सुखयति॥ दुःखयति॥ सुखेदुःखेनानुभवोतीत्यर्थः॥ सपर
 पूजायां सपरयति॥ मिषजचिकित्सायां॥ मिषज्यते॥ मिष्मजउपसेवायां॥ मिष्मज्यति॥ इषुभशरधारो॥
 इषुभयति॥ चरणाकरागतौ॥ चुरराचौर्यौ॥ तुरराचरायां॥ मुरराधाररापोषरायो॥ गदूवाकस्त्वलेनाए

सि.व. लोके लोखे लोवि लोसे इत्येतेषां ॥ लेखा स्वलेन च। अदन्तो यमित्येतेषां ॥ लेख्यति। लिट् अत्यकुत्सनयोः ॥ रम
 ॥ ८३ ॥ लिद्यति। लाट् जीवने। हृणी ड् रोषणे लजायां व। हृणी यते मही ड् पूजायां। मही यते। पूजायां स्वमते इत्य
 र्यः ॥ तंत संपपसदुःखो मगधपरिवेषने नीचादस्य इत्यनेन ॥ कुषुभ दोषे ॥ कुषुभ्यति ॥ इरस इरज इर न्द्वयोः ॥
 इरस्यति। इरज्यति ॥ इर्यते ॥ रुष सप्रभातिभावे ॥ वेदभौत्ये च प्रेव ॥ लेट लोट धौत्य पूर्वभावे स्वप्रेव दीप्तावित्येक ॥
 लेद्यति। लेटि ता। रेखा शलाघा सोऽनयोः ॥ दुवसपरितापपरिवरणायोः ॥ तिरे स अन्ते ॥ उरस वलाये ॥ उरस्यति। वलवा
 न्भवतीत्यर्थः ॥ तरण गतो ॥ ययस प्रसृतो ॥ संभ्रयस प्रभावे ॥ अवर संवर भरो ॥ अगद नीरोगत्वे ॥ अगते। आग शुद्धे
 दीप्त ॥ आकृति गणाय ॥ ॥ इत्यादिकं ऊदि ॥ ॥ निविशारे ॥ न्यादि पूर्वका द्विषादे द्वौ ता रात ॥ निविशते ॥ परि
 चर योऽभ्यः क्रियः ॥ परिक्रीणीते। अकत्रेभि प्रायार्थ भिर् ॥ पर्येकेषु। विक्रीणीते ॥ अवक्रीणीते। विपरभ्योजे ॥ विज
 यते। व्यजेष्ट। पराजयते ॥ आक्रीडो न तु विहा शृङ्गे ॥ आदत्ते। विद्यामादत्ते इत्यर्थः ॥ आदित। विक्रीशने तु। आद
 द्याति मुखं चटकः ॥ आस्य ग्रहणमविवा दितं ॥ नदीकुलं व्या ददाति ॥ विद्यादिको व्या ददाति ॥ पराङ्कर्म काङ्क्षवत्येव ॥
 व्याददति पिपीलिकाः पतंगस्य मुखं ॥ क्रीड आङ् नु संपरिभ्यः ॥ आक्रीडते। अनुक्रीडते। संक्रीडते। परि
 क्रीडते। आनाः कर्म प्रवचनीयान्ति ॥ उपसर्गो रा समासाहवर्धते ॥ मानवकमनु क्रीडति तेन सहैत्यर्थः ॥ समोक्तेन। सं

क्रीडते॥ कुजेनेतु॥ संक्रीडतिचक्रं॥ आगमेः समाया॥ अन्तस्येदं ग्रं॥ आगमय स्वतावत॥ मास्वरिषा इत्यर्थः
 शिखेजिसंज्ञाया॥ धनुषिशिक्षते॥ धनुर्वेपयेज्ञाने शक्नोभवतु मिच्छतीत्यर्थः॥ हरते गतताच्छीत्यो॥ पेटक
 मखा अनुहरन्ते॥ पितुर्मातुश्चागतं प्राकारं परिशीलयन्ति इत्यर्थः॥ मातृकं गावः॥ मत्तशदृशा इत्यर्थः॥
 ताच्छीत्येकिस॥ मातुरनुहरति॥ किरते हर्षजोविका कुलायकरणेषु॥ हर्षादयो विषयातत्र हर्षो विक्षेपस्य
 कारसामितेरफले इति हर्षार्थः॥ आपात्सुट चतुष्याच्छीकुनिकत्तेक अलेखने॥ सुडपि हर्षादिष्वेव॥ अ
 पस्किरते वृषो हृच्छी॥ कुकुटो भक्षार्थो॥ स्वा आप्रयार्थो च॥ हर्षादिस्त्विति किं॥ अपस्किरति कुसुमं॥ इहते
 सुटोना॥ हर्षादिमात्र विवक्षायां यद्यपि तप्राप्तस्तथापि सुडभावेन व्यते॥ इत्यहः॥ गोत्रोपकिरति॥ आडि-नु
 प्रच्छी॥ आनुते॥ आपृच्छते॥ शषडपक्षमे॥ विप्राय शयते॥ समव प्रावेभ्यस्त्विति॥ संतिष्ठते॥ अवतिष्ठते॥
 प्रतिष्ठते॥ वितिष्ठते॥ आडः प्रतिज्ञायो॥ शर्वन्ति त्वमातिष्ठते॥ अनित्यत्वेन प्रतिजानीति त्वर्थः॥ स्वामिप्रा
 याविष्करणे निरसिनाख्यायां च॥ गोपीकृष्णार्थतिष्ठते॥ आशयं प्रकाशयतीति त्वर्थः॥ शंशयं कर्णादिषु
 तिष्ठतेयः॥ कर्णानीनिर्सेतत्वेनाश्रयतीति त्वर्थः॥ उदो हन्तुं कर्मणी हीयां॥ मुक्ताप्रवृत्तिष्ठते॥ अन्
 दुति किं॥ पीठा दुत्तिष्ठति॥ इहायोमेव नेह॥ ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति॥ उपान्मं न करणादेव पूजासंगति करणाप

वि
 ॥

सि. ३.
॥ ८४ ॥

बु॥ आग्नेयाग्नीध्रमुपतिष्ठते॥ आग्नीध्रमचाविशेषमित्यर्थः॥ मेत्रवरणं किं॥ मन्त्रैरमुपतिष्ठति येष्व
नेन॥ अदित्यमुपतिष्ठते॥ कथं तर्हि॥ स्तुत्यं स्तुतिमिच्छ्यामिरुपतस्य सरस्वतीति देवतात्वारोपत्वात्
नृपस्य देवताशत्वाद्देत्यर्थः॥ गङ्गायमुनामुपतिष्ठते॥ उपश्रुष्यतीत्यर्थः॥ राधिकानुपतिष्ठते॥
मित्रिकरोतीत्यर्थः॥ पन्थाः सुधूममुपतिष्ठते॥ नगरं प्राप्नोतीत्यर्थः॥ बालिसायां॥ मिदुःकः प्रमु
मुपतिष्ठते॥ उपतिष्ठति वा॥ लिसयोपगच्छतीत्यर्थः॥ अकर्मकाश्च॥ वायुपतिष्ठति॥ शानमुप
तिष्ठते॥ भोजनकाले उपतिष्ठते॥ सेनिहिता भवतीत्यर्थः॥ उद्दिभ्यां तपो कर्मकास्वांगकर्मका
श्च॥ स्वमंगं स्वांगं न त्वद्वमिति परिभाषितमित्यर्थः॥ उत्तपते वितपते पाणिं पाणिर्वी॥ नह॥
सुवर्णमुत्तपति॥ संत्राययति॥ विलापयति वेत्यर्थः॥ चोत्रमेत्रस्य पाणिमुत्तपति॥ संतापयती
त्यर्थः॥ आङ्गो यमहनिभ्यां॥ आयच्छते पाणिं पाणिर्वी॥ अहं तं शिरोवा॥ अन्यत्र शत्रुमाह्निय
ति वा॥ हनः सिः कित॥ आवधिषा आवधिषातां॥ आहत आहसातां॥ यमः सूचने सिः कित॥ परदो
षाविष्करा सूचनमित्यर्थः॥ उदायत॥ सूचने किं॥ उदायं स्तयादं॥ अकृष्टवानेत्यर्थः॥ समो
गमश्चि प्रच्छिस्वरं त्यर्ति भुवि दिदृशिभ्यः॥ संगच्छते॥ गमः सिसौ कितो वा॥ संगसीष्ट॥ संगं

लोपस्सिनु सतातां॥ गमां स्वरे॥ हजो घ्रा॥ हनतस्वपः

राम
॥ ८४ ॥

आये मे॥ आ
येसीष्ट॥ प्राये
ता आयेसते
आयेसीष्ट

आधोत॥ अह
न्येह
आधीत॥ आह
ते आजघ्ने
हनसीष्ट॥ अह
ता आहनिष्
तेष्ट

सीष्। समगत। समगं स्त। अकर्मकादित्येव॥ ग्रामं स गच्छति। समच्छिष्यते स एच्छते। संस्वरते। स्वा
दिः। समच्छते। हृदिः। समियते। सश्रुणुते। आदिः। सेविते। स विदते॥ वेत्ते रतो वा रुढ आति।
संविदते। संविदते। स पश्यते॥ उपसर्गदस्य त्यहा वा॥ अकर्मकादिति निवृत्ते॥ ध्वंशते निरेस्यति
निरस्यते वा। निरास। समरुति समरुते वा। समरुह्यकार। समो हीत॥ निसंभुपविभ्या ह॥ निह
यते। विहयते। स्पृहीयामाड॥ कृष्णाम्ना रमा दूयते। स्पृहीया मिति किं॥ पुत्रमाहयति। अत्र
तिवन्तो साहस्यो तताश्रुक्रमः। सविक्रमेन बुद्धिः। न प्रतिहन्यतेत्यर्थः। अध्ययनाय क्रमते॥
उत्साहतेत्यर्थः। क्रमतेऽस्मिन्नास्त्राणि। स्फीतानि भवन्ति इत्यर्थः। उपपश्याव उपक्रमते।
पराक्रमते। नेह संक्रमति॥ आडे ज्योतिरुद्गमने॥ आक्रमते सूर्यः। उदयतीत्यर्थः। ज्योतिरु
द्गमने एव नेह। आक्रम्यति भ्रमो हर्म्यति तत्वात्॥ वेः पाद विहरणे। साधुविक्रमते वाजी। पादवि
हरणे किं॥ विक्रामति संधिः। द्विवा भवति। स्फुटतीत्यर्थः। प्रोपाभ्यां प्रारंभार्थाभ्याम्॥ प्रारंभेन
यास्तुत्यर्थता इत्यर्थः। प्रक्रमते उपक्रमते। प्रारंभार्थाभ्यामिति किं॥ प्रक्रमति। गच्छतीत्यर्थः।
संप्रतिभ्यामौनाभ्याने॥ उत्कंठा पूर्वकं स्मरणमाभ्यानमित्यर्थः॥ शतं संजानीते। अवसते इत्यर्थः॥

त्य ४

सि.व.
॥८५॥

राम
॥८५॥

शतं प्रतिजानीते। अंगीकरोतीत्यर्थः। अनाद्यनेति किं। मातरं संजानाति। अनुपसर्गो ह्यु। गांजानी
 तेजनातिवा। अनुपसर्गत्किं॥ स्वर्गलोकं न प्रतिजानाति। भासनापसंभासा ज्ञानयत्नविमत्यु
 पप्रत्रणोषुवद॥ उपसंभाषोपसात्वनमित्यर्थः। उपप्रत्रणमुपकुटनमित्यर्थः। शास्त्रवदते॥
 भासमाणा वृत्तीतीत्यर्थः। भत्यानुपवदते। सात्वयतीर्थः। शास्त्रवदते। अत्र शास्त्रे ज्ञाने इत्यर्थः॥
 क्षेत्रवदते। क्षेत्रयत्नेत्यर्थः। गेहविवदन्ता विमत्तावित्यर्थः। उपवदते। प्रार्थयतीत्यर्थः। मनुष्यादीनां स
 भ्याञ्चारणो॥ संप्रवदन्तो ब्राह्मणाः॥ नेह प्रवदन्ति खगाः। व्यक्तावाग्विषयादनुपूर्वोदकर्मकात्॥ अनुवद
 ते॥ कठं कात्वापस्य॥ कठसदृशं कूटतेत्यर्थः। व्यक्तावागिति किं॥ अनुवदति वीर्णा॥ अकर्मकादि
 तिकिम॥ उक्तमनुवदति वा विरुद्धोक्तो। विप्रकूटनिविवदते वा वेद्याः॥ अवगिरते॥ अवगिरते। स
 मः प्रतिज्ञाने। शब्दमित्यसं गिरते। प्रतिजानीतेत्यर्थः। प्रतिज्ञाने किं॥ समिगिरति ग्रामं॥ ग्रामं गच्छतीत्यर्थः॥
 उदश्वरः सकर्मकात्॥ धर्ममुद्वरेते। उल्लंघ्य गच्छतीत्यर्थः। सकर्मकादिति किं॥ वाच्यमुद्वरेति॥ उपरि
 द्यादुच्छतीत्यर्थः। समस्ततोयायुक्तात्॥ रथेन संवहते। दानश्रमाभे द्युतार्थार्थे॥ संपूर्वाद्या सास्त्रती
 यांतेन युक्तादुक्तं स्यात्तीयां दुर्ध्व इत्यर्थः॥ दास्यासंयच्छते कामुकः॥ उपाद्यमस्वीकारे। भार्यामुपय

उच्चरति
विधीयते
ता उच्चरति

संरक्ष सं दत्तोद्य सं दत्तोद्य सं दत्तोद्य सं दत्तोद्य

क्रियासाधो फले। क्रियाजनको वा प्राप्ता। यथा देवदत्तेन शक्यते॥ १२ देवदत्त के दा रं लुनाति १२ प्राप्ते कर्म साः अकर्म
क्रिया भवति। मेघो वर्षति। अविद्यमानः कर्म साः अकर्म का क्रिया भवति। दितान्ते यः संस्तुते सं किं प्रमुः॥ १४॥ वर

अथासि न ह सादितरेतरा न्योन्य परस्योपपद्यन्ते॥ व्यतिगच्छति। व्यतिद्युति। व्यतिपठति। व्यतिज्ञान्यति। व्यतिह
॥ १५॥ सति। इतरेतरस्य अन्योन्यस्य परस्यरस्या॥ व्यतिलुनति। अनुपराभ्यां कर्मः पम॥ अनुकरोति पराकरोति।
ता न्तयः स अभिप्रोतिभ्यः क्षिपः॥ अभिक्षिपति। प्रादूहः॥ प्रवहति। परे र्मषश्च॥ परे मष्यति। परिवहतीत्य॥ ॥ इति पद
स्वरूपे स व्यवस्था॥ ॥ यक्त्तुर्षु॥ भाता भविकर्म वा विषु यक् प्रत्ययस्ति कारिषु वतुर्षु परतः॥ भावो धात्वर्थः॥
विक्त्तुर्षु॥ कर्म को द्वावे कर्म कश्चै कर्म श्यात। भवति॥ भावे स्वेक सत्त्वा देकवचनं॥ नामाद्यविषयवि
अर्थो नरे हे विप्रयमानो क्रमे कारणा भावा प्रथमः॥ युष्मदस्य रविमयत्वा प्रथम इत्यर्थः॥ त्वयामेवा न्यश्र॥ भ
नः धातोः क यते। नयत। नयतो॥ अभयत॥ वभूव। स्वसन्तानो देन गृह दुरा च भावकर्म साः सिसता सोस्य पो
मसाः अकर्म मिदु स इ शक्ते॥ भाविषीषु। भाविषीषु। भाविता। भाविता। भाविष्यते। भाविष्यते॥ अभाविष्यत॥ अभाविष्य
का क्रिया भव तः॥ इति न्य कर्त्तरि॥ भाता स्तनिपक्वे भावे कर्मिणि च इरा प्रत्ययः सेर ष्यवा दः॥ लुक्॥ अभाति
नि॥ नदीव अकर्म को ष्यप सर्गवशात्स कर्म कता अनु भवति॥ सुखमनुभूयते स्वामिनः॥ लुक्॥ अभाति
हति। स्थाने जागरणं हरि क्षय भय जीवति मरणम्॥ शयन क्रीडा हविरोप्य न्धातु गणो तम कर्म क मा ह मा शः॥ फल
तेन्यर्थे तभा जागरणं हरि क्षय भय जीवति मरणम्॥ शयन क्रीडा हविरोप्य न्धातु गणो तम कर्म क मा ह मा शः॥ फल
त्वर्थे नोपस्यार्पो रमो कर्म निरुता याम कर्म कः॥ भातु स्तयो दुर्ग मे देस कर्म क उदाहृतम्॥ भातु र्थी नरे वृत्ते धात्वर्थे
पहात कर्म साः अकर्म का क्रिया भवति॥ देवदत्त जीवति। प्राणा न्धत्ते इत्यर्थः॥ ॥
रनोपस्य ग्राहते॥ प्रसिद्ध वि
वदोते कर्म नो कर्म को

उपयेम। उपय
नीह उपयज्ञा
उपयस्यते उप
यज्ञा

८६

॥ १ ॥ लोपस्तु दाता ॥

कृतेत्यर्थः॥ पमःसिकि सु विबोह॥ रामःसीता सुपाय ते पायस्तवा॥ उहो हेत्यर्थः॥ अकर्मका व॥ विप
वीदकर्मकात्कन आत॥ ओदनस्य पूर्णांश्चात्रा वि कुर्वन्ते॥ अन्तर्भावेति अर्थस्तु सकर्मकः॥ वि
रुते संघवान्कर्मिणाः कर्मा विवक्षाया मा वि कुर्वन्ते संघवाः॥ ज्ञा शुस्म बु दशां सांता नो॥ धर्मजिज्ञा
सता शुश्रूषते। सुखा षते। दिदृक्षते। अने ज्ञा नाते नो॥ पुत्रमनुजिज्ञासते॥ अन्तर्भावेति न्यायात्
तेनेहन॥ सर्पिषो मनुजिज्ञासते॥ सर्पिषा प्रवतितुमिच्छन्तीत्यर्थः॥ प्रत्याड भ्यो शुभः॥ प्रति शुश्रू
षति॥ आशुश्रूषति। कर्मप्रवचनीया स्यादेव॥ देव दत्तं प्रति शुश्रूषते॥ स्वरान्तापसगाद्युत्तरैर्यो ज्ञा॥
प्रयुंक्ते उपयुंक्ते॥ उद्युते॥ अ यज्ञेति किं॥ दूनुं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति॥ समः क्षुण्वः॥ संक्षोभ शब्दो
भुजा पातने॥ ओदन मुक्ते॥ अन्यवहरतीत्यर्थः॥ पावननेतु॥ भुवं भुनक्ति॥ गृध्रिविभ्यां व्यंताभ्यां
प्रतारणे॥ सावकं वचयते॥ गर्धयेत वा॥ गर्दयेत वा॥ प्रतारणे किं॥ श्वानं गर्दयति॥ अभिका साम
स्यात्। दयतीत्यर्थः॥ अहिं वचयति॥ वर्तु यतीत्यर्थः॥ अया दूद॥ न्यायमपवदते। कर्तुर्यत्नः
वनेह॥ अपवदति। कर्मव्यतीहारेक्षताः॥ व्य भवते। धर्मिणो गते गतिहिंसर्यस्य पठ ज च

तत्तादिः
विकुरुते
विकुर्वते विकु
र्वते। विकुर्वीत
विकुरुता व्यकु
रते। विचकरेति
चक्रीष्ट। कर्ता
करिष्यते। विक
रिष

न १०

शयते शिश्यः शयिषीष्टः शयिषीष्टः अशायिः अशायिः अशसकर्मकः ॥ घटः क्रीयते त्वंदुःखी क्रीय
 सगमे विरामे सुख्यं क्रिये वक्त्रे कारिषीष्टः करिषीष्टः कारिष्यते कारिष्यते अकारिष्यते अकारिष्यते
 अकृषाते ॥ भूमिषीष्टः रणवितनयो ॥ भाव्यते भावयाचकः ॥ भावयामासः भावयाचकः ॥ इरावदिदिभि
 त्वापः ॥ भाविता भावयिता भाविष्यते भावयिष्यते ॥ अभाविः अभावयिषाते अभावयिषाते ॥ वृत्ते यतः ॥
 वभ्रष्यते अमुभ्रषिः अमुभ्रषिषाते वभ्रयते यदुत्तान्तु वभ्रयते स्तयते विष्णुः तुष्टे वा स्तावितो
 स्तोता ॥ अस्ताविः अस्ताविषाते अस्ताषाते ॥ गुणोत्तरेतिगुणः ॥ अर्थते आरिता अर्त्ता स्मर्यते स्मर्त्ता ॥
 इत्यते ॥ तनोते कीयदि तायेते तन्यते अर्त्तानि जनसनेत्यात्वं ॥ जायते जन्यते तयोनेराकर्मकर्त्तरि अ
 नुतायेव ॥ अन्वतप्रपापेन पापयेन उसाकर्त्ता आशो वीत्यर्थः ॥ ददरिः दीयते ददे आतोयुक्तः ॥ इराजि
 तिकृतिव ॥ दायिषीष्टः दासीष्टः दायिता दाता ददास्यामित्ते डित्वमाति अदायिषाते अदिषाते
 भीयते स्वीयते ॥ जग्ने जग्रायि जग्रायिषाते अग्रासाते ॥ हन्यते हानिता हन्ता वशोदशस्यायवा
 दिसवच्च दानिषीष्टः वधिषीष्टः अघ्नानि अघ्नानिषाते ॥ लोपस्त्वनुदात्तानां ॥ अहमाते अवधि अवधि
 षाते गृह्यते ॥ इरावदिदोनदीर्घः ॥ गृहिता गृहीता अग्राहिषाते अग्राहिषाते ॥ दृश्यते अदर्शि अदर्शिषा

सि. व.
॥८७॥

तो। अदृष्टातो॥ शम्यते मुनिना॥ मानस्य सटेन वृद्धि शिरो॥ शिवकृति च नत्वा च भिक्कमिव मीनां॥
अशमि। अदमि। अचामि॥ काम्यते स्वार्थे जिहोप॥॥ अकामि। अवाचामि। अन्तस्यतु। शम्यते मोहो
हरिणा॥ शमयं चक्र। मितो अंतो नो मितो। शमि च वादीर्धुः॥ शमिता। शमिता। शमयिता। अशमि।
अशमि। अशमिषाता। अशमयिषाता॥ वधहिं सायं॥ जनिहृद्यो न हृदि॥ अवधि॥ मंजु शिरो नत्वा
योवा॥ अभाजि। अ नंजि। लभेरि सिमो मर्कम्ब॥ अलंभि। अलाभि॥ गंगा कर्म रिग दुह्योदः प्रधान
नीहृ कृष्णहं॥ बुद्धि मदीर्धयाः शक कर्म कानो निजे छया॥॥ प्रयोज्य कमयत्येवो अंतो नो ला
दयो मता॥ अथ को सु मुद्या उदाहरणं॥ दुह्या च वदं दुधि प्रच्छि विवृणा सुति मंथि मुषां॥ कर्म
युक् स्यादकं थितं तथा स्यान्नीहृ कृष्णहं॥॥ गा दुह्यते पयः॥ अजाग्राम नीयते। द्वियते।
कृष्यते। उह्यते॥ बोध्यते मानवकं धर्म॥ माणावको धर्म मिति वा॥ देवदत्तो ग्रमं गम्यते। अकर्मका
नां कालादिकर्मका ~~माणावको धर्म मिति वा~~॥ अकर्मका तु भिर्यो गदेशः कालो भावो भावेऽ
गन्तव्यो धावकर्म संज्ञक इति वाच्यम्॥ मासो मासो वा आस्यते। देवदत्तना॥ अन्तानु प्रयोज्य
प्रत्ययः॥ मासमास्यते माणावकः॥॥ इति भावकर्म प्रक्रिया॥॥ यदा सो कथं ति शयं द्योतय

शम
॥८७॥

प्रधानं वा

अष्टाध्यायिनिष्पादयतीत्यर्थः ७

तुं कर्त्तव्यं यो न विवक्षते तदा कारकाण्यपि कर्त्तव्यं सञ्ज्ञं तमेते ॥ सञ्ज्ञं सिद्धिं नृणां ॥ काष्ठा निष्पादय
 त्ति ॥ स्यात्पचति ॥ पचते श्राद्धेन न ॥ मिद्यते काष्ठेन ॥ लेनोक्तो कर्मकर्त्तरि यगादिशिरादिदृष्टः ॥
 पचते श्राद्धेन ॥ मिद्यते काष्ठे ॥ अपाविअमेदि ॥ सकर्मकाणां न ॥ अज्ञायां मनयति ॥ दुहिप
 व्योस्तकर्मकयोर्वा ॥ दुहस्तुह नमो कर्मकर्त्तरि यगिणो न ॥ गोः पयो दुग्ध ॥ स्वरान्तानां कर्मकर्त्तरि
 दूरात्वात्तानि ॥ अकारि ॥ अकृतं ॥ हस्त ॥ अदोहि ॥ अबुद्धत ॥ दुहदिह गृहभाः सकोलुग्वाव करतुर्ग
 यो गति ॥ अदुग्धा ॥ उदुम्बरः फलं पश्यते ॥ प्रस्तुते ॥ प्रास्ताविश ॥ प्रास्ता ॥ नमते दग्ध ॥ अन्तर्भाविन
 अर्थः नमि ॥ अमंस्त ॥ स्तुते ॥ श्राद्धोपपन्न कर्त्तरि ॥ स्तुते स्वजं भक्ति ॥ असर्जि ॥ युजे वा ॥ पुज्य
 ते ब्रह्मचारी योगी ॥ तपस्तपः कर्मकस्यैव कर्त्तव्यं कर्मकस्या तप एव कारस्तु व्यर्थ इवेति वृत्त्यनुसारिण
 इत्येवार्थः ॥ तपस्तपस्तपस्तप्यते ॥ अर्जुनोत्तरार्थः ॥ नह ॥ सुवर्गं तपति सुवर्गकार ॥ पारिस्तपति ॥ भ
 षावाचितं विरादीनां वयगिणि शिरादिदृष्टान ॥ अलकुरुत कन्यो अत्र मकृत ॥ अकविरस्त ॥ कृपादवि
 क्षेपे ॥ तु रादरः अतश्च ॥ अवाकौ ॥ गिरते ॥ अगो ॥ अदादियते ॥ अद्रातू ॥ ध्रियते ॥ अकृत ॥ पृष्ठ

सि. च.
॥ ८८ ॥

ति। अथर्वश्रुति। विवेकैर्विनेकैः ॥ अविवीकैर्विषैः। त्रिभिर्वृज्जगन्निग्रथ्यादकर्मकाराणां यगिगोत्राः ॥ कारयेत्। रा.
अवीकरते। उच्यते तदसुः। उदशिश्रियत। ब्रूते कथा ॥ अस्पतिव्याति स्वातिन्या डो नुवोऽनपि वचोऽव ॥ ८८ ॥
चोरुषम् ॥ अवेवत ॥ ग्रंथते ग्रन्थः। अग्रयिष्य ॥ अग्रयते। अग्रयिष्य अन्तर्भाषितं अर्थः ॥ विष्वक्दक्षः
कर्मकात्तुम्भा ॥ विवर्तते संवत् ॥ वरुन्तीत्यर्थः ॥ व्यकारिष्य व्यकृतकुपिरजोः कर्मकर्तारि वा दवादे ॥
कुष्यति कुष्यते। पादः ॥ रज्यति रज्यते वस्त्रम्। अकोषि। अरंजि ॥ ॥ इति कर्मकर्तृप्रक्रिया ॥ ॥ स्मृति
वाविराण्यपदे भूतानद्यतने भातोर्दृष्टिरेव वादः ॥ स्मरसि कृष्णा कुलेवत्स्यामः ॥ यद्योगे उक्तं
तं न ॥ अभिज्ञानासि हस्मयदूने भुज्महि ॥ उत्तमयुरुषवित्तविच्छेपादिनापाराध्यम् ॥ सुताहे कि
लविललाप ॥ अत्यन्तापहवलिदः ॥ कलिं गेष्वसी ॥ नाहे कलिं द्रुजगाम ॥ हशं श्वतोर्दृष्टिरेव ॥ इति
इकारोऽवकारो वा शश्वदकारवा ॥ आसन्नकाले एव मानयेत्तदुल्लिख्य ॥ अगच्छ किं ॥ न गाम किं ॥ लिटि वि
आसन्नं त। कंसं ज्ञानं किं ॥ स्मरते लिटि वादः ॥ यजति स्मयुधिष्ठिरः ॥ भूतानद्यतने दृष्टे स्मये
ग। एव स्मयिता व्रजति ॥ न नो एष प्रतिवचने भजेत्तर ॥ अकार्षीः किं ॥ ननु करोमि भा ॥ नन्वावी ॥
अकार्षीः किं न करोमि ॥ नाकार्षीः कश्चिद्विदुः ॥ न्वकार्षीः ॥ पुराशवृयोगे भूतानद्यतने वा लुङ् लुटौ
अहं नु करोमि ॥

न तु स्म ॥ पक्षे यथा प्राप्तम् ॥ वसो न्नीह पुरा च ॥ अ वात्सु ॥ अव सन् पुर्णवर्ष ॥ स्मृतु यजति
स्य पुरा ॥ यावत्पुरा निपातयोर्भविष्यति लट् ॥ यावदुन्ते ॥ पुरा भुक्ते ॥ निपातयोः किं ॥ यावद् स्मृतम् ॥
तावद्गोक्षे ॥ कदा कदा कीर्तयिष्यति लट् ॥ कदा कदा हि वा भुक्ते ॥ भो स्यते भो क्ता ॥ वर्तमानस
मीप भूते भविष्यति च कर्तमानवद्वा ॥ कदा गतोसि ॥ अयमागच्छामि ॥ अयमागमम् ॥ कदा
गमिष्यासि ॥ अयमागमि ॥ गमिष्यामि वा ॥ क्षेप्रवचने लट् ॥ वृष्टिश्चास्ति मा भूत्तु रिते वायस्यति श्री
धेवत्स्यामः ॥ गहीया लट् ॥ यिज्ञा त्वोः कालत्रये ॥ अपिज्ञो यो ॥ त्यजसि ज्ञातु गार्गा कामादत्ते ॥ गहीत
मेतदित्यर्थः ॥ वा कथमिति ३ लट् ॥ गहीयां कालत्रये ॥ कथधर्मं त्यजे ॥ त्यक्तुं सिवा ॥ पक्षे कालत्रये ल
कारः ॥ कथं नाम तत्र भवा न्नर्ममत्यस्य त ॥ ज्ञातु यत्पराया दया गेलिङ् ॥ लट् ॥ यावद्वा ॥ ज्ञातु यत्परा
यदिवत्वा दशहरिनिद्येन्तावकल्ययामि ॥ नमर्षयामि ॥ लट् ॥ प्राग्वा ॥ उताप्योर्वा ठार्थयोर्लिङ् ॥ उत अपि
वाहन्या दद्ये हरिः ॥ अत्र वाढमित्यर्थः नयोस्त ॥ योर्धे तेत्यर्थः ॥ समर्थयोः किं ॥ उत दंडः पतिष्य
ति ॥ अपि प्राप्नोति द्वारं ॥ स्वाभिप्राया विकारो गम्ये लिङ् ॥ न तु कश्चित् ॥ कामा मे भुंजीत भवान् ॥

कश्चित् ॥ कश्चित् ॥ वति मे माता ॥ हे

दाधिकमास्वादस्वल्पम्यवहरते॥ भुग्ममास्वादव्यमित्यम्यवहरते॥ ५॥

सिख.
॥८८॥

मतेर्भविष्यतिलिङ्गा॥ कृष्णन्तमेवेत्सुरवेयायात्॥ अत्र हेतुः॥ कृष्णन्तस्यति चेत्सुरवेयास्यति॥ अत्र हेतुमतः
भविष्यत्येव व्यतेनेह॥ हन्तीति पाठयेत्॥ इच्छार्थम्यालिङ्गलटो वत्तमानये॥ कामयेत्॥ कामयेत्॥ पोशाः
पुण्यभारार्थे च धातो लोट सर्वलकार विषये॥ लोटो हि स्वी सर्वतुवादि विषये तन्वाभाव्येयवा॥ क्रिया
समभिहारद्वित्वतस्येव धातोरनुप्रयोगश्च॥ अनेक क्रियासमुच्चयेवा लोट॥ तस्य हि स्वी तन्वाभाव्येय
यवा॥ सामान्यार्थस्य धातो प्रयोगः॥ अनुप्रयोगा कृतिवादयः॥ पुनः पुनश्चेति शेषेन वा सः पानेन च त
स्यार्थः॥ एक कर्तृकवर्त्तमानं यानं॥ या हि॥ याहीति॥ याति॥ यात॥ यान्ति॥ यासि॥ यातयातेति ययेयाया
याहि यैहीति यास्यति अयासीद्॥ अधोषाधोष्यत्पधीते॥ ध्वविषये यत्॥ अधी॥ ध्वमधी॥ ध्वमिति यय
मधीध्वे॥ समुच्चये तु॥ सक्तं नपि वधानाखीदेत्यभ्यवहरति॥ पिवतस्वादतेत्यभ्यवहरत्य॥ त
अन्तमुद्ध्वे॥ इत्याखातप्रक्रिया॥ ॥ कृतकर्त्तरि॥ वक्ष्यमाणः प्रत्यया कृतसंज्ञको सच कर्त्तरि॥
तदुक्तं॥ धातोः॥ पवतीति पत्ता॥ कृतः॥ वसादेः कृतइट॥ भवतीति न्विति॥ कुटादेर्जिति दुर्जः
डित्॥ कुट्टीति कुटित्॥ गोपायतीति गोपायित्॥ गोपित्॥ गोप्ता॥ इषुसहति तस्य ड॥ सहते इति
सहित्॥ सहिवहोरोदवरीस्या॥ सोका॥ इष्टीति र्वित्॥ एष्टी॥ युक्ते

बहवर्षी

इष्टुइष्टायां

हायेते इति न क॥ वधेति सायं॥ वधतीति वधक॥ जनिवधो न्नीहृदि॥ वटादयो मिदं न ह स्वं॥ वृष्टयतीति घटकः॥ दारिद्र्यं
 रणको॥ पचतीति पाकः॥ पठतीति पाठकः॥ भवतीति भावकः॥ ददातीति दायकः॥ आतायकः॥ दधातीति दधकः॥
 मकः॥ हनोति॥ हनतीति हनकः॥ कुटतीति कोटकः॥ मान्तस्य सेटान् नृद्विरिणोऽतिहेति वनस्य
 चमिकमिव मीनामशयतीति शयकः॥ नितरागच्छतीति नियामकः॥ क्रमेककर्तृणां हि प्रयात्कृतं इराज
 प्रक्रमत इति प्रक्रमन्ता॥ कर्त्तृ रीति हिं॥ प्रक्रमितव्यं॥ आर्त्ति संक्रमिता॥ नासुषवात्क॥ क्षिपतीति क्षि
 पः॥ बुध्यतीति बुधः॥ वृष्टयतीति वृष्टः॥ प्रीकृत्ताम्यश्च॥ प्रीणातीति प्रियः॥ किरतीति किरः॥ अतस्त्वं
 आतोः॥ ज्ञातातीति ज्ञः॥ उपसर्ग आदन्तात्॥ आतो नपि॥ प्रकषेणाददातीति प्रदः॥ प्रकषेणाद
 धातीति प्रवः॥ सुष्टुत्वातीति सुष्ठु॥ पविनेदि ग्रहादेरयुगानि॥ पचोदरः नद्योदयः॥ ग्रहादेर्युगानि॥
 पचती पचः॥ वदतीति वदः॥ चलतीति चलः॥ पततीति पतः॥ चरिचलिपतिवदीनां वा॥ द्रुत्वं
 पूर्वस्य आकृष्टप्रत्यये परे॥ चराचरः॥ ददाचरः॥ पतापतः॥ वराचरः॥ हन्ते हस्यवृत्तं वा॥ वृत्तावृत्तः॥
 पाटयितुं वा॥ दीर्घं प्रपूर्वस्य॥ पाटयतीति पाटयतः॥ पाटः॥ हनोति हनः॥ नदतीति नदनः॥
 जनमह्यतीति॥ जनार्दनः॥ मधुसूदनः॥ विशेषेण प्रीययतीति विभीषणः॥ प्रक्रमसंहरणं॥ वामयतीति
 वा॥

अथ अत्रोक्तं

प ५

सि.च.
॥६०॥

क्रमनः॥
वामनः॥ दुष्यतीति दुषरा॥ परेषां कार्यं शि साधनीति साधनः॥ बर्धनीति बर्धनः॥
शोभते इति शोभनः॥ रोचते इति रोचनः॥ सहते इति सहनः॥ पतनः॥ तपनः॥ दाम्पनीति दामनः॥ ज्ञाय
नीति ज्ञानः॥ लुनातीति लवरा॥ गतं निपात्य॥ कुच शब्दोक्तं च न॥ स्नेहयतीति स्नेहः॥
ग्राही॥ उत्साही॥ उद्गामी॥ ध्याति॥ ध्यायी॥ ध्यायी॥ मन्त्रयतीति मन्त्री॥ अपवतीत्यपवी॥ अवदती
त्यवादी॥ सखसाधसं सिद्धे॥ अपराधं त्यपराधोति वा अपराधी॥ दृशते इति दृशः॥ दृशयतीति दृशः॥
आधेयं शः॥ शिति वतुर्वतः॥ चतुर्थेति वा दिव्यत्वात् कार्यं मुक्तं तच्छ्रुतिपरं भवति॥ पश्यतीति पश्यः॥
पिबतीति पिबः॥ तिष्ठतीति तिष्ठः॥ भ्रमतीति भ्रमः॥ ध्रुवतीति ध्रुवः॥ द्यासं शायन्ते॥ उपसर्गोऽयं
तात्कः॥ व्याघ्रः॥ अनुपसर्गोऽयं लिपिर्विंदधारिवोर वेद्युदेति चेति साति साहीत्यशः॥ लि मुकोदेर्मुम्॥
पउपदेहे॥ लिप्यतीति लिप्यः॥ विदुः सेन॥ विदतीति विन्दः॥ धारयतीति धारयः॥
पपात्र नपूरणाय॥ पारयतीति पारयः॥ विदचेतनाख्याननिर्वासेषु॥ वेदयते इति वेदयः॥
एकं पते॥ उ देजयतीति उदेजयः॥ स्तिनी संज्ञाने॥ चेतयतीति चेतयः॥ सातसु ॥ सातयतीति सातयः॥
खे॥

राम
॥६०॥

मुकोदेर्मुम्॥

बहमर्षो॥ संहयतीति साहय॥ अनुपसर्गत्किं॥ प्रतिप॥ नोति पे॥ लिपेतेति लिपा॥ देवा॥ गवा
दिषु विदेसं जाय॥ गोविं दति गोविंद॥ अरं नाम प्रकाशं विंदतीति अरविदं ~~महेश्वरं~~॥ दाम्भ्या भोवा॥
ददाति दद॥ युक् दय॥ दधाति दध॥ दाय॥ ~~नृणां दत्ता~~॥ नृणां दत्ता॥ नृणां दत्ता॥ नृणां दत्ता॥ नृणां दत्ता॥
यगा॥ कर्मण्युपपदे धातो ररा॥ कुंभं करोती कुंभकार॥ हावाम भ्यान्ना॥ ह्यसंभ्य सरनामाप
श्लादाते युक्ता स्वर्गं हयते इति स्वर्गं हय॥ नृणां न वय नित नृवाय॥ धान्ये मिमीते धान्यमाय॥
शीलिका मिभ द्या चरि क्षमीभ्यो रा॥ शीलसमाधौ॥ मांसं शीलयति मांसशीला॥ भ्येता॥ मांस
आ५ कामा॥ मांसमक्ष॥ कल्याणं वरतीति कल्याणाचरा॥ क्षम्यहसने॥ वह दामतीति बहुक्षमा इति क्षमा
दर्शने॥ सुखं प्रतीक्षति सुखप्रतीक्षा॥ आतोड॥ कर्मण्युपपदे आदन्ताकु॥ गोददातीति गोद॥
धने ददाति धनद॥ पादिभ्यो यते पादिभ्यो॥ नाम्निव॥ नोभ्युपपदे धातोर्द॥ दाम्भ्यां पवतीति
दिप॥ ग्रहेति धृतीति ग्रहस्थ॥ गिरौ शोते गिरिशयति उपभोगेन तनू करोतीति वागिरिश॥ पा
देऽपि वति पादप॥ सुवः शरदु॥ सुवद्वति वेदविरुद्धं चरति श्रेदु॥ उरसा लोपा नुम्वा डान्ते गमौ॥

क्षमा

यसौ १

न २ भुजोमंग ५

सि. व.
॥ ८१ ॥

उरसागच्छतीति उरगः पुरंगः ॥ विहाय सो विहः मुम्बा डान्तगमो ॥ विहः आकाशेन गच्छति विहगः ॥ विहंगः ॥
भुजतुरयो मुम्बा डान्तगमो ॥ भुजै गच्छति भुजगः ॥ भुजंगः ॥ तुरैवेगेन गच्छति तुरगः ॥ तुरंगः ॥ प्रसारिणी नो
ऊः कोपकदः ॥ न्यावयो होने ॥ प्रतिनातिप्रत्यः ॥ अहयति आहः ॥ प्रहः ॥ तुं दशो वयोः परिमृजयमुदेरा
तस्य सुखाहरणयोः कः ॥ तुं दपरिमर्षि तुं दपरिमृजो लसः ॥ अलन्यत्र ॥ तुं दपरिमर्ज एव ॥ शोकं अपनुद
विशोकापनुदः ॥ सुखस्य हृत्तो ॥ मूलविभुजो देवकः ॥ मूलानि विभुजति मूलभुजारथः ॥ कुं पृथ्वीं धरती
निकुर्वः ॥ महो व्रः ॥ गरीरेशः ॥ अत इरः ॥ गिलः ॥ गच्छकः ॥ गेशवः ॥ समगायतीति समगः ॥ समगी ॥ पिव
तसुराशी ओ ॥ सुरं पिवतीति सुरापः ॥ सुरपी ॥ शी धुपिवतीति शी धुपी ॥ अन्यत्र ॥ क्षीरं पिवति क्षीरपा
व्राक्षशी ॥ सुरं पातिरक्षति सुरपा ॥ अटो ॥ नाम्नि कार्ये वाकारटकारौ स्तथा ॥ अस्थिं हरति अस्थिह
रश्वा ॥ कवचं हरति कवचहरः ॥ कुमारः ॥ धनुः धरति ॥ धनुर्धरः ॥ क्षत्रियाः ॥ कुरुषदेशे वरति कुरुवरः ॥
मिक्षां वरति मिक्षाचरः ॥ सनां चरतीति सनाचरः ॥ पुरः सरति ॥ पुरः सरः ॥ अग्रमगुणाग्रे वा सरताग्रस

सम.
॥ ८१ ॥

गुह्यं ५

२॥ पार्श्वभांशेते पार्श्वपार्श्वशयः॥ पृष्ठेनशते पृष्ठशयः॥ उदरेणशते उदरशयः॥ शक्तिग्रहाति शक्तिग्रहः॥
पूजामहति पूजाहः॥ स्तंवेरमते स्तंवेरमहस्ती॥ करोति जयति करोति जयः स्वचक्रः॥ यशः करोति यशः शस्त्रं सीविद्या॥
आहुं करोति आहुं करोति॥ बबनं करोति बबनं करोति॥ कर्म करोति कर्म करोति॥ दिवादिशं करोति दिवा करोति॥ भास्करः॥
निशा करोति प्रभा करोति॥ बहवः॥ इत्येव॥ नाम्निको यैव॥ खिपिपदस्य॥ खिपि दन्ते पर न व्ययस्य॥
पर्वपदास्यमुम॥ शक्रः॥ वत्सः॥ स्तंवेर करोति स्तंवेर करोति॥ पूजानि गृहीतीति फले श्रुतिर्ह
३॥ फलस्येदंतत्वं निपातनात्॥ इति॥ हरतीति इति हरिः॥ श्वा॥ नाथनाशारजुंहरतीति नाथहरिः॥
देवानां प्रोति देवापि॥ वातमा प्रोति वातापि॥ कषहिंसायां॥ सर्वं कषतीति सर्वं कषः॥ कुले कषो
नद॥ मूलं कषः॥ कषं कषे॥ करोति कषतीति करोति कषो वात्या॥ वाचं यमादयानिपात्या॥ वाचं
यच्छति वाचं यमः॥ पुरंदरयति पुरंदरः॥ द्विषंतं परं तापयति द्विषंतपः॥ कुक्षिं विभर्ति कुक्षिं भरिः॥ आ
त्मा न विभर्तीति आत्मा भरिः॥ उदरं विभर्तीति उदरं भरिः॥ आशितं भुक्ते भावकरायोः खः॥ आशितं न भ

नि ३

कुलं धयति कुलं धयः॥ नुजो भंगे॥ कुलमुदुजति कुलमुदुजः॥ अरुं तुदतीति अरुं तुदः॥ खशंते पूर्व पदस्य ह्रस्वः॥ सुकि
धयः॥ सुकिधमः॥ नाडिधमः॥ नासिकं धयति नासिकं धयः॥ २
धरपाने॥

सि. च. यते आशितं भवः॥ आशितो भवत्यनेनोति वा डोटनः॥ ए जां खसः॥ जनाः शत्रु नृप जयति जने मे जयः॥ राम
॥ ८२॥ पंरितुतमात्मानं मन्यते परिउत मन्यामरुः॥ जुं धयति मुञ्जु धयः॥ कुलमुदुहति कुलमुदुहः॥ अन
ययस्य किं दिवामन्यारात्रिः॥ दोषामन्यमहः॥ दारां वहनोऽज्ञानस्य चटः संज्ञायाम्॥ दार्वा घटः॥ चारो
वा॥ धार्वा घटः॥ चार्वा घटः॥ कर्मणि संप्रवोचुः॥ वसर्गं संप्रति वरसिंघाटः॥ वरसिंघातः॥ पदसंघाटः॥
पदसंघातः॥ जायापयोऽयं कुलधरा वतिकर्त्तरि॥ जायाघोना॥ पतिघ्नी स्त्री॥ अमनुष्यकत्वे च॥
जायाघ्निस्तिकः॥ पतिघ्नी रेखा॥ पारिघातः॥ घ्नो निपात्यो शिलिनि॥ पारिघातः॥ ताडघ्नः॥ शिलिनि
किं॥ पारिघातः॥ ताडघातः॥ राजघ्नश्च॥ राजानं हतवानिति राजघ्नः॥ भजो विरा॥ वेधोपः॥ अर्द्धमृजः
तीति अर्द्धमाकः॥ सुखभाकः॥ तुरासहते तुराघाटः॥ भारं वहति भारवाटः॥ अभूतद्रोवे कृन्धस्ति यो गेना
स्तश्चि॥ घ्नो दीर्घश्चास्य॥ घ्नो परेऽवरास्य ईदुता दीर्घः॥ अमिथुनं मिथुनं क्रियतेऽनेनेति मिथुनी करणम्॥
अशुक्लं शुक्लं संपद्यते तथाभावः शुक्लीभावः॥ सहाय्योऽप्यातः॥ सुची भवति हेतुहेतौ॥ घ्नो सत्केपः॥ सुम

॥ बुनोभावः ॥ अरुकोकति ॥ चरुकोकति ॥ सुचेती ॥ भवति ॥ रहीभवति ॥ विरजीकोकति ॥ क्वचिडा ॥ दुःखाकोकति ॥
॥ सुखाकोकति ॥ शंवाकोकति ॥ दिगुणाकोकति ॥ बीजाकोकति ॥ अवयवस्य चोत्तन्न ॥ दोषाभूतमह ॥ देवाभूतारात्रि ॥
॥ हसात्परस्यापत्यकारस्य लेपः ॥ गगीभवति ॥ रीदुतः ॥ मात्रीकोकति ॥ द्विविधस्य सादृ ॥ सात्पदोद्योसस्य चत्तन्न ॥
॥ खेप्रिसादृवाति ॥ अग्नीभवति ॥ दधिसिन्धति ॥ संपदोद्योगच ॥ जलसात्संपद्यते ॥ अधीने ॥ अधीनेत्यत्र भूतदा वन्तास्ति ॥ राज त३
॥ सात्संपद्यते ॥ नाजसात्करोति ॥ ददेत्रावा ॥ विप्राधीनेदेयं करोति विप्रत्राकोकति ॥ विप्रत्रासंपद्यते ॥ विप्रसाक
॥ रीति ॥ संपदोद्योगच ॥ देयमनुष्णपुरुमर्त्यभ्योवात्रा ॥ देवत्रावन्दे देववन्दे ॥ ख्युट करण ॥ आद्यसमग
॥ स्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु चोर्थेषूपपदे पुक्कनः करोति ख्युट प्रत्यय ॥ अनाद्यामाद्यं कुर्वन्ति अनेन
॥ आद्यं करणं ॥ स्थूलं करणं ॥ पलितं करणं ॥ नग्नं करणं ॥ अन्धं करणं ॥ प्रियं करणं ॥ भुवः खिखु कत्रोक
॥ तीरि ॥ अनाद्याद्योभवति अद्यं भविष्णु ॥ अद्यं भावुक ॥ आतोमनियं कनियवनिप ॥ नामुपपदे आद
॥ न्ताहातोरेतोभवति ॥ मनिय ॥ सुखददातीति सुदामा ॥ स्थामी ॥ तौद्योकिति दोषाभासा मिर्भवति शाब्दा
॥ वीर्यापि दूधो गह्वरपि विती ॥ नामोकिति हसद्विपिवानतु क्यपि ॥ वनिप ॥ सुपीवा ॥ दूतपीवा ॥ अनादन्ता

॥ दधि। निप। सुकर्मा॥ हस्वस्यपिति कृतिक॥ इरागते॥ वनिप। प्रातरित्वा। राजानं कृतवान् राजकृत्वा॥ स॥ राम
सिच० ॥ हयुधेतसहयुध्या॥ सहकृत्वा॥ वनिपि अमस्योत्वा॥ वनिपु विजायते विजावा। आरु अपनयेने॥ अवावा। वनोरवा
॥ ७३॥ अवावसेस्त्री॥ वनिप॥ पारुदृष्टवानिति पारदृष्टा॥ राजानं यो धितवान् राजयुध्या॥ स्त्रियामप्येव वनानहसः डीप
॥ रौनस्तः॥ राजयुध्यास्त्री॥ सुत्वा॥ धीवापीवाक्किप। धातोः कर्मकृत्॥ मोनो धातोः॥ अमानस्योपधाया दीर्घः कौम
॥ सोदो चकिंति॥ प्रशान्। अग्नचित्॥ अत्र अमिः सोमसुतः सोमपा॥ सर्वहृकाटिक॥ द्विपिवविप्रश्च गायतस्तु
॥ कट प्रुजुं श्रीरां दीर्घो संप्रसारणो॥ वक्तोति वाक॥ तत्त्व प्रश्न तितत्व प्राट्॥ अत्रावेति भ्रसेत्रे मेच च्छस्यशोव
॥ स्युः॥ तत्त्व प्राशो॥ अयतं स्तोति अयतस्तु॥ पुडे गतो॥ कटप्रवते कटप्रः॥ कामरूपी कीटश्च॥ जु गतो जुरा
॥ कोशसूरचयां पिशाचां बवने स्त्रियां॥ जुवो॥ अयति हरिं श्रो॥ ध्यायतेः द्विपिसंप्रसारणो॥ सुधी॥ गमादीनां
॥ अमसा तोपः द्विपि द्विप्यपि॥ गमू गतो॥ तुक्॥ अङ्ग गत॥ तनुविस्तार॥ नहि कति वृषिवृधिरुविसाहत निषु द्विव
॥ वन्तेषु पूर्वस्य दीर्घः॥ परोत्तर॥ नमप्रकृत्वा सुनत्॥ मनज्ञाने। परिमत्॥ पुङ्। वा। अग्रैः॥ भ्रमुचलने॥ अग्र
॥ भ्रू॥ द्युतिगमि जुहोतीनां द्विपि द्वित्वं॥ दिद्युत्॥ भ्रशेन गत्तिज गत॥ जुहोते दीर्घः॥ जुहू॥ पशन्तस्मानिते न स्यरात्वे

सर्गस्यान्तिमिच्छात॥ प्रा॥ प्राणो॥ प्राभ्यां॥ हे प्राण॥ शास इतीत्वं॥ मित्राणि शास्तीति मित्रशो॥ आशयः कावुपधा
 पाईत्वम॥ आशो॥ गो॥ पू॥ इहमनत्र विषुखादेहं स्व॥ छदि॥ छया छत्रम॥ तनु छत्र॥ अछद्यः॥ राखो छत्रोपः॥ मच्छी
 मच्छीति म॥ सुरासुरा॥ भुवो॥ भवति भ॥ भुरो॥ ज्वर॥ जू॥ जुरो॥ त्वरतः॥ स्त्रि वि॥ सु॥ अवि॥ उ॥ दुहं कोद्यो नो देशश्याक
 मं रोषीति कामदुष्टा॥ दशेष्टककोचोपमानेकार्ये॥ उपमानेकर्मन्युपपदे दशेष्टककोचविष॥ असर्वदे॥
 एषुपरेषु सर्वदेष्टे राक्षसा॥ अग्रा दशः॥ अन्या दशः॥ अन्या दशः॥ अन्या दशः॥ ता दशः॥ किमदमकीश॥ दृक् दृश
 दृक्षेपुपरपु॥ को दशः॥ ३३ दशः॥ ३३ भवादशः॥ ३३ या दशः॥ ३३ अदसोमः एषु॥ अमदशः॥ ३३ त्वादशः॥ ३३ मादशः॥ ३३
 युष्मदशः॥ ३३ अस्मादशः॥ ३३ शिनिरतीते॥ तीरतीते कालेशीत्स्वरिनिः॥ अग्नियोगेनाऽयाक्षीत॥ अग्नियोगेना
 जी॥ पितृव्यं ह तवानिति पितृव्यावाती॥ उहमभोजी॥ शीतभोजी॥ वने॥ स्थंडिलशायी॥ द्वि द्विनिपडा॥ धातोरतीतेका
 लेशीत्स्वेते॥ वृत्रहा॥ भ्रूराहा॥ वृत्रहा॥ सुहृत्॥ कर्महृत्॥ पापहृत्॥ पुराणहृत्॥ अग्निवित॥ सोमसुत॥ विधिनाद
 यवनिनियज्या॥ सरसि जम सरोजम॥ संस्काराज्जायते संस्कारजम॥ प्रजा॥ अजः॥ द्विजः॥ पारितः॥ स्वावापरि
 रवा॥ कृत्तवन्॥ धातोरतीते काले एतौ कौ भावकार्ययो॥ अस्मिन्नं मया॥ कृतः दृष्टः॥ विस्मृतिश्च कृतवान्॥

सि. च. गत्यर्थे कर्मकाच्च कर्त्तरि क्तः भावकं शो रपि ॥ ग गंग गतः ॥ तेन स्थितः ॥ अमान्तस्य कृति कसे दीर्घश्चैवा ॥ राम
 ॥ ८४ ॥ शान्तः राक्षः ॥ शिष्य शीः ॥ स्या आस व सजन ॥ रुद्र जीव्य तिभ्यः क्तः ॥ सीता मा शिष्यः ॥ शेष मधि शयितः ॥ स्व
 र्ग मधि धितः ॥ हरि मुपा सितः ॥ हरि दिना पोषितः ॥ तम नुजा तः ॥ वृष मारुतः ॥ जगदनु जीर्णः ॥ क्ता वा सदा
 उदुपधा त्सट् क्ता वा सिद्धः ॥ द्योतितः ॥ द्युतितः ॥ प्रमादितः ॥ प्रमुदितः साधुः ॥ उदुपधा त्सट् ॥ विदितम् ॥ सेट्
 किम् ॥ कुपम् ॥ शीः ॥ स्विदि मिस्विदि ष्ट पृष्ठः ॥ सेट् ॥ क्तवत् किनौ न ॥ शयितः ॥ शयितवान् ॥ प्रस्वेदितः ॥
 प्रस्वेदितवान् ॥ प्रधर्षितः ॥ प्रधर्षितवान् ॥ मृषति ति क्षायोक्षानौ च ॥ मर्षितः ॥ मर्षितवान् ॥ पूडे वा कित
 स्तस्यट् ॥ पूडे स्सट्तिराः ॥ पवितः ॥ पूतः ॥ पवितवान् ॥ पूतवान् ॥ कितः ॥ उवर्णान्ता दृवर्णान्ता त्तिभि
 म्याभ्यपेरस्य कितः ॥ इराम् ॥ भूतः ॥ वृत्तः ॥ स्वयते संप्रसारणस्य दीर्घः ॥ शूनः ॥ श्रितः ॥ वे जो है स्वः ॥ उतम् ॥ आदी
 दितः ॥ उदित ईदितश्च क्तवत्त्वेर्नेट् ॥ जितो न क्तवर्त्तमानेपि ॥ जितो धूर्तानां मतिवुद्धि पूजार्थानां च
 वर्त्तमानेपि तक् ॥ दस्तनोदम् ॥ दकारात्परस्य किते स्तस्य नत्वं दकारस्य चामिन्नेम् ॥ भावे कर्त्तरि वादि
 तः क्तवत्त्वेर्नेट् वा ॥ मेदितः ॥ प्रस्वेदितः ॥ स्विस् ॥ स्वेदितम् ॥ राज्ञां मतः ॥ दुष्टः तैरिष्यमाणा इत्यर्थः ॥

वदुः॥वदितः॥पूजित इत्यर्थः॥अब दोसबुध॥कितितकरे॥जग्मुः॥रैः॥रेफात्कितस्तस्य नत्वम्॥विकीर्णः॥
 जोसि॥ज्वाद्योदितम्॥ज्वादेरोदितम्॥ज्वाद्योताः कितस्तस्य नो भवति॥लूनः॥लूनवान्॥ज्वावयो॥ग्रहिज्यति सं
 प्रसारणम्॥जिनातिजोनः॥य्यायः पीति किति॥पीनः॥भुजो॥भुग्न्ध॥अहाक॥हीनः॥खड॥दउदीड॥डीड॥वीडमा
 डलीड॥रीड॥व्रीड॥नवते स्वादय अदिष्टः॥स्युः॥सूनः॥सूनवान्॥दनः॥दीनः॥उडीनः॥वीनः॥मीनः॥लीनः॥रो
 रा॥व्रीरा॥दुग्घोदीवम्॥दुगतो॥दूनः॥गुपुरीषो॥गूनः॥क्षीर्योदीवम्॥कर्त्तृकवत्त्वे नत्वम्॥सीतः॥सी
 रावान्॥कर्त्तृकिसि॥क्षितः॥यत्स यो गा दे रा दन्ता कितस्तस्य रात्वम्॥द्रायाः॥ग्रात्रः॥ग्रात्रः॥नुदविदेद
 राद्याहीनिर्वाभोवा॥नुन्ने॥नुत्तः॥नुदविचाररोरुवादि॥विन्नः॥वित्तः॥उन्दी॥उन्तः॥उत्तः॥त्रायाः॥त्रातः॥
 हो॥व्यारा॥घ्रातः॥होराः॥तः॥निर्वालोमुनिवद्वादीनिर्वालास्तु गतेनिले इत्यमबः॥दोदत्ति॥दा इत्यस्य दत्ति
 तकरे नतु पितः॥दत्तः॥दत्तवान्॥स्वरान्तावा॥स्वरादुत्तरस्य दा इत्यस्य गोवा कितितकरे नतु पितः॥प्रत्तः॥
 प्रदत्तः॥अवत्तः॥अवदत्तः॥नाम्पन्तोपसर्गस्य दीर्घोदादेशोतकोरः॥सूत्तः॥नीत्तम्॥वोमो॥कितिते॥निहितः॥हिः॥
 ध्याख्या॥पृश्चि मदीभ्या न नत्वम्॥ध्यातः॥ख्यातः॥मूर्त्तः॥मन्तः॥अयज॥इष्टमाहुं प उप्तम्॥वह॥उटः॥व्यज्रः॥वः॥
 वीतः॥हुत्रः॥हूतः॥वद॥उदितः॥वच॥उक्तः॥वसति सुवोरिक्का क्तवत्त्वे नत्वम्॥उपितः॥सुविधितः॥सु

सि.च.
॥६५॥

प्र॥ कविद्वेष्टकृत्कवचोर्नेट। योर्वैश्वर्यकृत्॥ अश्वेः पूजायामिट। चंवित॥ समस्त॥ जात॥ पचोवः कृत्
वत्तोस्तस्य। पक्क॥ पक्कवान्॥ क्षौम॥ क्षाम॥ क्षामवान्॥ प्रास्त्यः संप्रसारणमकितितेमेवा॥ प्रस्तीम॥ प्रस्ती
तः॥ प्राक्किम॥ स्त्यानः॥ सुवक्त्रः॥ सुवक्त्रः॥ सुवक्त्रवान्॥ स्फायः स्फीतिकिति॥ स्फीतः॥ वेद। धीतं। गीतयापीतम्॥
देहितम्॥ सोमसितम्॥ मितम्॥ सटोक्तवत्तोत्रिलोपः॥ चारिजः॥ चोरितवान्॥ कृसीः॥ पाचितः॥ उरुर्नेट। उरुर्नेट॥
द्वयस्यकाठिन्येस्पर्शे चार्थे श्येडः॥ सम्यसारणं कितस्तस्य न त्वचनतुस्यर्शे॥ शीनेवृत्ते॥ स्पर्शे तु शीते वृत्ते॥
द्वयस्यतिक्रिम्॥ संशयानोद्भूतक॥ शीतात्संकचितइत्यर्थः॥ अश्वेः कितस्य न त्वचनत्वपादाने॥ समस्तः
रजितइत्यर्थः॥ अन्यत्र उदक्तसुदके कृपादुपैर्योगतमित्यर्थः॥ दिवो विजिगीषायाम्॥ आद्युतः॥ उदरपथ
राइत्यर्थः॥ विजिगीषायान्तु॥ द्युतम्॥ अनुपसर्गात्पु॥ द्वेक्षीवकृशः॥ त्रिद्वानिपात्यन्ते॥ त्रिफला॥ पु॥ द्वः॥
पु॥ त्रवान्॥ क्षीवमेदे। क्षीवः॥ मत्तेइत्यर्थः॥ कृशः॥ तनुरित्यर्थः॥ राघुशोषणानमर्थयोः॥ उद्वाद्यो नीरोम
त्यर्थः॥ उपवसर्गात्पु॥ चरफलैरित्तुत्तिकिति॥ प्रफुल्लितः॥ प्रच्छीवितः॥ प्रकृशितः॥ प्रोद्वाधितः॥ उत्फुल्ल
संपुद्गोचः॥ वित्तोभोगप्रतीतयोः॥ वित्तधनं॥ वित्तः पुरुषः॥ अन्यत्राविन्तः॥ भित्तं शकलं॥ भित्तं मन्यत॥
महाभाधमरणे॥ अतमन्यत॥ दुःखस्वान्तः॥ वृत्तं लघुमिष्टविरिधफान्तवाढानि॥ मन्यं मनस्तमः

राम
॥६५॥

उत्तरति।

मंथ २

सन्ताऽविष्टस्वरानायासमशेषु॥ सुखेदिन्यथावनिट्कानिनिपात्यन्तसमुदायेनमन्यादिषुवाच्येषुद्रवद्रवसं
युक्ताऽशब्देनप्रकटिकाभिधायमित्यर्थः॥ सुखमंथः॥ स्वोतोमनः॥ ध्वान्तस्तमः॥ शृंगस्तमः॥ श्रुत्यमविष्टमं॥ विरिष्टः
स्वरः॥ फासुमनायासऽसाध्यकषायविशेषः॥ वाठसुशमः॥ अन्यत्तु॥ सुमितः॥ स्वमितमः॥ ध्वनितमः॥ रगितमः॥ सु
क्षितमः॥ विरेमितमः॥ पुगितमः॥ वाहप्रयत्ने॥ वाहितमः॥ श्लशस्तावविनये॥ श्लशः॥ विशस्तः॥ अन्यत्राधर्षितः॥
विशमितः॥ दृहदृहिकुट्टो॥ स्थूलबलयोः दृढः॥ दृढितोदृढितोऽन्यः॥ बहूदृहिवृद्धे॥ प्रभोपरिकुट्टे॥ परिकुहितः
परिवृढितोऽन्यः॥ कृच्छुगहनयोः॥ कथं कथं शास्त्रम्॥ कथोमोहः॥ दुरवगाहइत्यर्थः॥ कथामूढाहितततम्॥ क
षितमन्यत॥ दीरहविषाःपाके॥ मृतं दीरस्वयमेव विक्षिन्नपक्ववैत्यर्थः॥ अन्यत्तु॥ श्राणामपक्वमित्यर्थः॥ अ
पितंवा॥ दान्तादयोवा निपात्यन्तः॥ दान्तः॥ दमितः॥ शान्तः॥ शमितः॥ रः॥ रेफान्तः॥ पृथ्वीः॥ पुरितः॥ दस्तः॥ दासितः॥
स्यथः॥ स्यासितः॥ क्षिन्नः॥ छादितः॥ जप्तः॥ ज्ञापितः॥ रुष्टः॥ रुषितः॥ आन्तः॥ अमितः॥ तृष्यः॥ त्वरितः॥ संघुष्टः॥ सं
घुषितः॥ आस्वान्तः॥ आसैनितः॥ हृद्यम्॥ हृषितम्॥ लोमइत्यर्थः॥ अपवितः॥ अपावितः॥ प्यानः॥ पीनः॥ नूदोह
स्वश्चकितिते॥ हादिसुरवे॥ प्रहृन्तः॥ ननदिभ्यां स्तोतेः॥ सबस्यथः॥ कोशते॥ निह्नातः॥ शस्त्रेषु॥ नदीहमः॥

स्वर

पि१०

अतोमुक्त्वा नेपथे ॥ ८ ॥

सि. व.
॥ ८ ॥

स्वर्गगतिभक्षणाद्येभ्योऽधिकरसोपिक्तः ॥ सुकुन्तस्य सितमिदं मिदं यौतं समापते ॥ सुकमेतदं न तस्य तस्य च रा
जोप्येभ्योऽदृष्टवः ॥ १ ॥ जीव्यतेरत्तः जरत्तः जरत्तः ॥ कसुक्ता नौ नैवेवत्तः ॥ धातो रतीतेका ले एतो स्तो च यथा न
मं सोवेवदित्वे ॥ चक्रवान् ॥ चक्रुः ॥ चक्रवद्वा ॥ चक्रागः ॥ व ॥ भज्जान् ॥ जज्ञा गृवान् ॥ दृत्वे सत्येकस्वरश्च
दन्ता दुसेभ्यो ॥ वसोऽदित् नान्यस्या गमहनविदिवेश दृष्टशांवा ॥ व भवोन् ॥ भुवो भुक् ॥ व भवुषः ॥ आदिव
न् ॥ ददिवान् ॥ ददरिदिवान् ॥ व स्योत्वे दुडुमावः ॥ आदुषः ॥ जज्ञिवान् ॥ इजिवान् ॥ अगिवान् ॥ जगिवान् ॥ जग
न्वान् ॥ जग्मुषः ॥ जज्विवान् ॥ जज्वन्वान् ॥ जज्वुषः ॥ विविदिवान् ॥ विविद्वान् ॥ विविदुषः ॥ विविशिवान् ॥ विवि
श्वान् ॥ विददिवान् ॥ विदद्वान् ॥ ददृशुषोऽदिवान् ॥ इयुषः ॥ सिदिवान् ॥ उषिवान् ॥ उषुषः ॥ शुशुवान् ॥ शु
शुवुषः ॥ शत्तशानौ तिष्ठवन्क्रियायाम् ॥ क्रियाया द्रुम्यमानायां धातोश्च शत्तशानौ स्तो च तिष्ठवत् ॥ पचन्तास्तौ पठ
न्ति ॥ गार्धनृगच्छति ॥ मुग्धानेतः ॥ पचमानः पठति ॥ मन्वानः ॥ कुर्वीतः ॥ पीयमानः स भविता ॥ दीय
मानोऽसौ ॥ आसेरानर् ॥ आसेः परस्यानस्यातर् ॥ आसीनः ॥ वादीपोशतु ॥ तुदत् ॥ तुदती ॥ तुदन्ती ॥ इमौ
तुदन्ति ॥ कुले स्त्रीवा ॥ अप्ययो रानित्ये ॥ भवत् ॥ भवन्ती ॥ दीव्यत् ॥ दीव्यन्ती ॥ ददत् ॥ ददती ॥ विददती

नेपथे नारप्रसयः
नेपथे नारप्रसयः
नेपथे नारप्रसयः
नेपथे नारप्रसयः
नेपथे नारप्रसयः
नेपथे नारप्रसयः
नेपथे नारप्रसयः
नेपथे नारप्रसयः
नेपथे नारप्रसयः
नेपथे नारप्रसयः

मनो ज्ञाने प्रयत्नः ॥ ततो रसपठने ॥ मन्वानः ॥ कुर्वीतः ॥ पीयमानः ॥ स भविता ॥ दीय
मानोऽसौ ॥ आसेरानर् ॥ आसेः परस्यानस्यातर् ॥ आसीनः ॥ वादीपोशतु ॥ तुदत् ॥ तुदती ॥ तुदन्ती ॥ इमौ
तुदन्ति ॥ कुले स्त्रीवा ॥ अप्ययो रानित्ये ॥ भवत् ॥ भवन्ती ॥ दीव्यत् ॥ दीव्यन्ती ॥ ददत् ॥ ददती ॥ विददती

मन्वन्ति

दीव्यन्ति

तुदन्ती तुदन्ती
ददन्ती ददन्ती

आद्यास्त्रयश्चरादावजन्ताः

विज्ञापितौ

एषु पात्येषु

संज्ञासु
संज्ञासु
संज्ञासु
संज्ञासु
संज्ञासु

वीरसुः॥ वित्तः परस्य शतुर्वीरसुः शतदेशः॥ विद्वान् विद्वन् माड्याकोशः माजीवनः॥ तक्षराहेत्योः क्रि
यायाः॥ शयनाभुजनेयवनाः॥ शयनेन भोजनेन लक्ष्यते॥ अर्थयन्वसति॥ भविष्यति स्य पशत् शानपरः॥ करि
यन् करिष्यमानः॥ ताच्छिष्यवपावचनशक्तेश्चानशः॥ भोगं भुञ्जानः॥ वचनं विभ्राताः॥ शत्रुनिघ्नानः॥ इड
वायो रक्कुणि कर्तृरिशत्॥ अक्षेण अक्षीते अक्षीयन्॥ धारयन्॥ अकृष्टिण किम्॥ कृष्टेणाक्षीते धारयति
द्विषः शत्रोः॥ द्विषन् शत्रुः॥ अहं ज्ञायाम्॥ अहं शीलेत न॥ कठं कर्त्ता॥ इह मुस्तु शीले॥ अलं करिषुः॥ नि
रकरिषुः॥ जिभुः॥ भूषः॥ ग्रासुः॥ शरुः॥ गुरुः॥ द्रुमः॥ सिम्भुः॥ पाकोकराः॥ शीले
र्थपाक उडकरा प्रत्ययास्युः॥ जलपाकः॥ मिश्रपाकः॥ कुट्टेदः॥ कुट्टेकः॥ वराकः॥ लुटचौर्यः॥ लुगटाकः॥
वृडः॥ वराकः॥ मिश्रुया चायाम्॥ मिश्रुः॥ आशंसुः॥ विकीर्युः॥ लाघुकः॥ पातुकः॥ पादुकः॥ स्थायुकः॥ भावुकः॥
तृषुसेवनः॥ वर्युकः॥ घातुकः॥ कामयितुं शीलः॥ कामुकः॥ गामुकः॥ श्रमाति तन्वीलः॥ शारुकः॥ श्रवणं शरुः॥
शरारुः॥ घातुक इत्यर्थः॥ चन्द्रारुः॥ स्य हि गृहिपतिरपि निद्रातन्द्रा श्रद्धाशीडभ्यालु शरीले॥ स्य हयत तन्वी
लः॥ स्य हयालुः॥ गृहयालुः॥ पतयालुः॥ दयालुः॥ निद्रालुः॥ शयालुः॥ तदो नान्तत्वम्॥ तन्द्राशीलः॥ तद्रालुः॥
तत्सर्वोदुः॥ तदो नान्तत्वन्तित्यने

पा

सि० व० ॥ श्रद्धा लु० ॥ शमादिभ्यो धिनुरा ॥ मान्तानान्न हृदि ॥ शमी ॥ दम्भी ॥ श्रमी ॥ तमी ॥ भ्रमी ॥ क्षमी ॥ प्रमादी ॥ वज्रो
 ॥ ८७ ॥ कर्गो वि० ॥ चकार जकार यो ककार गकारो धि० ॥ संपर्क ॥ संसर्ग ॥ संज्वरी ॥ परिवारी ॥ परिमोही ॥ दोषी ॥ द्वेषी ॥
 दोही ॥ योगी ॥ विवेकी ॥ त्यागी ॥ रागी ॥ भागी ॥ विकापी ॥ विनासी ॥ प्रलापी ॥ प्रसारी ॥ ममोपी ॥ प्रवासी ॥ निन्दो
 बुनी ॥ निन्दक ॥ हिंसक ॥ परिदोषक ॥ परिवारक ॥ चलन ॥ व्यर्थदकर्मका ॥ युवोरागी ॥ चल्नः ॥
 गतो ॥ रचन ॥ चुपमन्दायाम ॥ चोपनः ॥ कोपनः ॥ कंपनः ॥ शब्दनः ॥ खरा ॥ अनुदात्त ॥ हसादेककर्मका ॥ दपि ॥
 वर्त्तनः ॥ अनुदात्त ॥ किम् ॥ भाविता ॥ हसादेः विम् ॥ श्विना ॥ अकर्मका विम् ॥ वसिता वस्त्रम् ॥ ज्वादे ॥
 जुव नः ॥ जुड गतो वेगो ॥ यवरा ॥ सररा ॥ गर्हनः ॥ कोवनः ॥ रोषरा ॥ मृडि भ्रष्टा याम ॥ मंडनः ॥ भ्रष्टा ॥ ज्वादे ॥
 जयी ॥ प्रजयी ॥ क्षयी ॥ दृष्टान्तितकी ॥ लंदरी ॥ दोदरु ॥ दारु ॥ विभ्र ॥ सेरु ॥ स्वस्थेदः कम्प ॥ समर ॥ वृष्म
 र ॥ अदृश ॥ मंजभासमिदो वुर ॥ भुर ॥ मास्यो यो ॥ भासुर ॥ मेदुर ॥ विदिमिदिष्टिद ॥ कुर ॥ विदुर ॥ मिदुर ॥
 विदुर ॥ इण नशजिसर्ति ॥ यः कुरटप ॥ इत्वर ॥ इत्तरी ॥ नश्वर ॥ जित्वर ॥ श्रत्वर ॥ गमे ॥ जेपि ॥ गत्वर ॥ ग
 गतेरुके ॥ जागरुक ॥ यडुके ॥ यजुज ॥ पदशब्देभ्यो ॥ यडुन्तेभ्यो उक ॥ शीते ॥ लुक ॥ लुके सति यडो लुक ॥

या यज्येत या यजुः कः ॥ जेज एकः ॥ दन्दशकः ॥ वावदूकः ॥ भिषः कुकु ककुकाः ॥ त्रिभी ॥ विभेति भीरुः ॥ भीरुकः ॥
 भीरुकः ॥ नमो देवः ॥ नमः ॥ कपिचतने कं प्रः ॥ विमडः इयदु सने ॥ स्मेरः ॥ नम एवो जसिः क्रिया सात ॥ ते ॥ ज
 सुमो सगा ॥ अजसन शीरमज सम ॥ कमु ॥ को नो ॥ क मः ॥ हि सि हि सायाम ॥ हि नस्ति हि सः ॥ दीपी दीप्तो ॥ दीप्रः ॥
 विन्दु रिन्दुरे तो निपात्यो ॥ वति तस्ती लो विन्दुः ॥ इक्षति इक्षुः ॥ स्वपितृ पिध्वे नृ जिडः ॥ त्रिध्वपा स्वप्रक् ॥ त्रिध्वपि
 तस्मक् ॥ त्रिध्वपा ॥ धस्मक् ॥ धस्मजो ॥ सन्तस्मन्ति ॥ स्या देवैरः ॥ स्यावरः ॥ इश्वरः ॥ भास्वरः ॥ पिसपे सगते ॥ पिस
 तिपे स्वरः ॥ पिस अव ॥ पिस तिपे स्वरः ॥ कसगते सातनेया ॥ कस्वरः ॥ आदतः ॥ कि द्विश्च भूते ॥ आद न्नादृ दन्ताज्ज
 निगमिनामिभ्यः सासहि वावहि वा वलिपाप तिभ्यः कि प्रत्ययो भजे शीले चातोश्च द्वित्वम् ॥ कि द्विदु द्वा च्यः ॥ एमः
 सामं पपि र्जै ददिर्गश्च क्रि र्दु तमो ॥ याज्ञ कान्व विरि र्जिष्टः ॥ पोंडरी के महा द्वितान् ॥ १ ॥ जनः ॥ गमो स्वयः ॥
 जशिः ॥ ने मिः ॥ ज जिः ॥ सासह्ये ते तस्ती लः सासहिः ॥ ॥ अयोगादयः ॥ ॥ कादे रुगा ॥ करोति कारुः ॥ आते
 युक् ॥ वाति वायुः ॥ पि व तिपो युग्मं दम ॥ जा रुः ॥ जय न्यामि भवति रोगान् जा यु रौ वम ॥ मिना तिप्रक्षियति प्र
 दह उष्मा सां मायुः पित्तम् ॥ स्वद आस्वा दने ॥ स्वदति स्वादुः ॥ रावसा धसं सिद्धौ ॥ साधोति परकार्यं साधुः ॥

सि. व.
॥८८॥

अशु. व्याप्तो ॥ अशुते आशुशीघ्रमाप्तव्यः आशुव्रीहिः ॥ दृ० शीर्यते दारुः ॥ सानु श्मूः ॥ जनेर्गुणः ॥ जनिवधो राम
श्रुतिननिषधोऽनुवन्धय सा मर्यादा ॥ जानु। जानुनी। चर। चारुः रम्यम् ॥ चाटुः प्रियवाक्यम् ॥ किं श्रुणा ॥८८॥
ति किं शारुः सस्यशुकवाशीश्रुः ॥ इरा। जरा मेति नरायुर्गर्भाशयः ॥ त्रोरस्यः ॥ तरन्त्यनेन वरणा तालु
कुकैवचः कश्च ॥ कुकेन गलेन वक्तिकेकवाकुकुः ॥ कुक्कुटमय रसरटव ॥ प्रादेरुः ॥ म्रियन्तेऽस्मिन्भूतानि मरु
निजलदेशः ॥ शीडु। शेतेश पुरजगरः ॥ तृ। तरु देशः ॥ चरन्ति मलयान्तिदेवता सुमिति चरुः ॥ सररुद्रग
तौ ॥ सरुखेद्रमुष्टिः ॥ तनुः ॥ तनुः स्वयम् ॥ वनुरशस्त्रविशेषः ॥ मयुः किन्नरः ॥ अशुः ॥ कटुः ॥ बटुया वने ॥ व
टतिवटः ॥ श्रुणातिशयशयुधकोपयोः ॥ स्व. ॥ स्वरुर्वज्रम् ॥ स्नेहव्याधिः ॥ त्रपुस्सो सं ॥ अस्पत्या सुष्टुपुसि
व ॥ भस्मवैसं त्रुणाः ॥ वसुरक्तिः ॥ हनुर्वस्त्रैकदेशः ॥ वेधुः ॥ मनुः ॥ विदिवयवे ॥ विन्दुः ॥ स्पंदे संप्रसारणं
श्रुः ॥ देशेन दविशेषोऽसि सुनीसरतिस्त्रियाम् ॥ उन्दैरिचो ॥ उन्नतिरनुः ॥ स्केदस्मलोपश्रुः ॥ कन्दुः ॥
सृजेरसुम्भलोपश्रुः ॥ रजुः ॥ फलेर्गुक् ॥ फलुः ॥ कृतेराद्यन्तविषययम् ॥ तर्कः ॥ सचवेष्टनम् ॥ पाटः पाटः ॥
कष्टः ॥ पाटयति पटः ॥ मनेर्दुः ॥ मन्यते मधुः ॥ जनेस्सुक ॥ जायते जनुः ॥ वलेर्गुक् ॥ वलुः ॥ नमनीकिः ॥ न
म्यतेऽनेनेति नाकुर्वन्मौकम् ॥ स्यतेः कुः ॥ सैवम् ॥ शिशुवोतः ॥ याम्त्रादिश्रुः ॥ ययुरश्चमकीयः ॥ वधुर्नकुतः ॥

कंतुः ३

इवेरादे ह्रस्वः ॥ किं च ॥ इषेते हिनस्ति इषुशुः ॥ व्यधः कुं ॥ विरहिते विध्यति विधुः ॥ कृशोरुः ॥ कृशाति कुः ॥
मृशवे ॥ मृशाति गुः ॥ रयेरस्वेते ॥ रयपरिभाषणे ॥ अनिष्टं रयति रिपुः ॥ अति दृष्टि कर्म मिपशिवाधो मृजिप
शितुगुर्दीर्घकारा ॥ अनेस्येयो हिंसायां च ॥ अर्जयति गुणान् जुः ॥ सर्वानविशेषरापभ्यति पशुः ॥ कंधुः ॥
अंधुः कंधः ॥ पोशुः रजः ॥ बाधते बाहुर्नुर्जः ॥ प्रथिमदिभ्रस्तं संप्रसारणं सलोपश्च ॥ पशुः राजा ॥ महुः कोमला ॥ वा ॥
भज्जति तपसा भगुः ॥ न्यंकादेकः ॥ नियतमभ्रति न्यं कुर्मगः ॥ लेखिवद्योर्नोपश्च ॥ नद्यः वा ॥ मल्ल
धांगुलीनां वा लस्य ॥ रघुर्नैव भेदः ॥ बहुः ॥ उरोगतिर्नुलोपश्च ॥ उरुः सर्वथा ॥ महति ह्रस्वश्च ॥ उतुर्महदि महति वा ॥
त्यर्थः ॥ आडपरयोः खनिष्पृथोडिच् ॥ आखनत्याखुः ॥ परमृशातिमारयति पशुः ॥ दोश्च ॥ शतभा इवति शत सति ई
कुप्रत्ययान्तः ॥ मगद्यादयो निपात्योः ॥ मगंयति मगयुर्वीचः ॥ शंकुर्नाकीलशल्पेयाः ॥ नीलेरुः ॥ मन्धादेरुः ॥
मन्धुरावाजिशला ॥ मथुरावतुरः ॥ अंकुरः ॥ मधुरादयश्च ॥ माद्यति मधुरे मत्स्यभेदः ॥ कव्ववसौ कव्वुरश्च तरशसाः ॥
वंधुरवंधुरोऽनमसुंदरयोः ॥ कुकुरः ॥ कुकुरः ॥ असुरः ॥ असुरः ॥ मसुरः ॥ मसरः ॥ शावसेराप्रो ॥ मुदत्या मृधे ॥ आ
शुशीघ्रमाप्त चः स्वसुरः ॥ अविमह्यारिपेट ॥ अवरक्षपालने ॥ अविषः ॥ महवृद्धे ॥ महिषः ॥ अमर्देर्द्विश्च ॥

स्वाहा २ सप्त
चतुर्विंशति ३

पन१

सि.व.
॥६६॥

अमरोगोपने। अमिषं॥ रुहेर्वृद्धिश्च॥ रोहिषः॥ किलेवृक् च॥ किलखेत्यत्रोडनयोः॥ विलिखम्॥ मद्योदैक
रः॥ मदीहये॥ मदिरासुरा॥ मुदहये॥ मुदिरः कासुकाभ्रयोः॥ मदिराभिवादनस्तुत्याः॥ मन्दिरं गृहमपि ॥६६॥
मिरंतमः॥ मिहिरः सूर्यः॥ रुधिरावधिरः॥ शुभिरं हि दुःखं॥ मुखरो दानाः॥ छिदिरः सिकुठारयोः॥ मिदिरं वज्रम्॥
अजिरादयो निपात्याः॥ अजिरं मंजुलम्॥ शशति शिशिरमन्तो मे दः॥ अथ मोचने॥ शिथिलम्॥ स्थिरम्॥ स्फा
योः स्फिरं प्रभूतं॥ निश्चलम्॥ स्थविरः खदिरः॥ रुचिरः शीङ्गः॥ शनैर्दनाः स्मिन्निशिविरम्॥ सलग्नताः स
लतिगच्छन्ति निम्नमिति सलिलम्॥ अनन्ति प्राणिनोऽनेन स्मितः॥ मद्यते महिम्ना॥ कोकिलः कुटिलः॥
कमुकपिलः॥ मध्यन्तेरिपवोऽत्र मिथिला नगरी॥ कुवेशदयेपि॥ कुवेरुः॥ कुर्वकपातः॥ दी॥ भर्तुर्वतुः॥
भर्तुर्वतुः॥ किशोरादयश्च॥ किं मृगाति किशोराः॥ अश्वशावः॥ कठोरः॥ कौशः॥ कपिः॥ कपालः॥ पटोलः॥
मीनातेरुरः॥ मीनः॥ मयूरः॥ स्यन्दः संप्रसारणम्॥ सिंदूरम्॥ स्यादेस्तः॥ विभ्रः॥ सिनोतिस्तुः॥ तनुः॥
गन्तुः॥ मस्तुदविमराडम्॥ पचा॥ सच्यते सक्तुः॥ वीतुः॥ कोरुः॥ अर्तेस्तुकोः॥ अतुंगीपुष्पकालयोः॥ मन्तुरप
राधः॥ तनुः प्राणी॥ कन्तुः कंदर्पवित्तयोः॥ चायः किः॥ चायुः प्रजोयाः॥ केतुर्गृहपताकयोः॥ वसः॥

कनिदीप्त

सन्नि सप्तकोयशयति॥ उपाज्ज॥ कुवाकुमेरु॥
सामनि जलमिति सक्तुः॥

कुवित्री
खरने

वर्गदशमिकावधि

नमि लेवे, न जो

पिण्ड

कुप्रत्ययान्ताः ५४

ਜਤੁਮ
ਘਾਟੇ

क प्र ग नै

कुराडू

२३४५

२३

युष्मज्जि

५३

कुडवा
लये

अनुश्रुतः

इकारस्य दीर्घः
हस्यवः अनु
गा गमश्च

हन्ते हि वः
ग्रसराचर

अस्य जः गुणा भः
भियः पुग्वाउ

हृगुणाः घृते निपातो यमः
युजिउविति लोकुः

यत्तय जगाम॥ यस्मै रोगराजः॥ द्यौर्मवन्तलम॥ अ० अर्म अस्तुरेगः॥ नि स्यादयम्॥ ह० क० नि ह० कुटि
त्वमन्देया॥ ग्रामः॥ सिमः सर्वः॥ श्येउ० गतो॥ श्यामः धूमः॥ इ० व्याः कामव सन्तया॥ जि० युग्मम॥ रुचैरु
कम॥ निता॥ निगम॥ हन॥ हिमम॥ भीमः॥ भीष्म॥ घृसेचने॥ घृमी॥ असुअदने॥ ग्री० व्याः॥ प्रथ० पिवः संदृ
राम॥ पृथिवी॥ पृथैत्येके॥ पृथ्वी॥ अशादः॥ क०॥ अश्वः॥ अश्वः॥ खट० खट०॥ विशः॥ विश्वम॥ सर्वादि रयम्॥
स्त्रादेवः॥ सतमनेन विश्वमिति सर्वः॥ शीङ्गै हस्वत्वम्॥ शे तेऽस्मिन्सर्वमिति शिवः॥ वावः॥ सर्वः॥ ग्रीवादेय
निपात्या॥ गृ० गिरं त्यनया ग्रीवै॥ विहन्त्यनया जिह्वा॥ खोटक० न० योति॥ युवा॥ वृषु॥ पेषा॥ इन्द्रः॥ तक्षत
नकरेण॥ रक्षा॥ राज॥ राजा॥ धविगतौ॥ बन्वो॥ बन्वसरासनम्॥ प्रतिदोयति अस्मिन् प्रतिदिवा दिवसः॥
सव्यश्रभ्यान्तुद॥ सप्त॥ अष्ट॥ नभिजहानैः॥ नजहानिका लमहः॥ श्वा दयम्॥ श्वयति श्वा॥ उक्षेसेचने॥ दुसा
पृषा॥ प्रिहग नो॥ प्रहते ग्रीहो॥ कुक्षिया धिः॥ मुद्यन्त्यस्मिन्नाहते म० दु॥ दुमहो॥ मज्जात्यस्थिषु मज्जास्थि
सारः॥ अर्थपूर्वो माउः॥ अर्थमा॥ विश्वं प्राप्ति॥ विश्वप्सामिः॥ मा॥ तर्क्यन्तरि दो श्वयति म० रिरिवा॥ मह
पूजायाम॥ मध्ववा॥ किदूआदी जावो॥ केद्युति केदा चन्द्र॥ स्तिह्यते गुणः॥ स्तिह्यति स्तिहा सुहृद्वन्द्वम्॥

वर्गोतसर्व
दातोपम

स्वट को द्या य

मुह रूप
ध्वः बो लो
रमा गम
धातो

पुष्ये ३ षण्मसधाय ४ अश्वमेधे ॥ छसवरा जो दः अष्ट ४॥ मुहवचि ॥ ३॥ तरे

[illegible]

रपूर्वस्थापि२

व३

इराणां गुणाभावः लक्ष्यपदगुणोक्त ह स्वस्व

चुवि। चुव्रम्। वम॥ वनस। वनो विभागी॥ युडु। गोरारुणो। शते पीते॥ इरा। इरा मेदुः। मामाने॥ मा। ला। वुः।
 शित्यसंश्रयो॥ रञ्जैरेके॥ समिकसेदु कन॥ कसबाते॥ संप्रक सन्ति पा लयति जना अस्मादिति संकसेने
 दुर्यने स्थिरम्॥ रमेरम्। लोवा॥ रमेको विलोसी॥ लमकः॥ ष। चषकः॥ कुहवि स्मापने। कुहकः॥ कृती॥ कृ
 तकम॥ मुषस्तेयो मपकः॥ क्रियइकः॥ क्रयिकः॥ क्रता॥ मखे दोर्ध्वम्। मूरिवकः॥ आउ. खने॥ आखनिके मूरिव
 कवरहम्॥ श्यांस्या हृ अविभ्यः॥ रनः॥ श्येनः॥ स्त्येनः॥ हरिराः॥ अविना धुर्युः॥ वृजोद किच॥ वृजिनम॥ वृजी वर्जव
 अजे रजव॥ बीभाव बाधनार्थम्॥ अजिनम॥ कठकुष्ठ जीवने॥ कठिनम॥ नलगे चने॥ नलिनम॥ क
 डि दोह॥ कुट्टिनम॥ मलिनम॥ दक्षहृदो शीघ्राथे च॥ दक्षिशाम॥ दु गतो॥ द्रविनम॥ दो। तिनम॥ अतः
 किरिञ्च॥ इरिशो शन्यम्॥ विपितु हो हर्षम्॥ दुवेय कं पने॥ विपिनम॥ तुहिर अदने॥ तुहिनम॥ तलि
 पुलिभ्यां व॥ विरले सौ कस्वच्छेपि तौ लनं त्रिषु॥ पुलिनम॥ रुहेः॥ रोहिन॥ आप्रोते छिप ह स्वस्व॥ आप्र व्याप्तो
 आपः॥ अपः॥ अद्रेः॥ परो व्रजेः॥ छिप दोर्ध्वो स्तः॥ परिवाट॥ सुवः॥ कु॥ ईकार उच्चार गार्थः॥ कइत्त। कुतम। विर
 स्तुक॥ तनो ते रन श्रवः॥ तनो ते विफ प्रत्ययः॥ अनावश दो दशम्॥ त्वक्॥ ग्लानुदिभ्या रोडोः॥ ग्लोः॥ नोः॥ ग

महिंसायो॥ गु
एः रस्य लः ५

अर्ते ५२ आदेशः

तलिनं३

ष२ तलप्रतिष्ठायां३ सर्वपरित्यज्य भुजं तीक्ष्णमिह

पुलमहे३

बुधविचारो

[illegible]

म. तीव्र

भ्रातृवर्गस्य यातरस्युः परस्परम् ॥ नम्रिनने ॥ न नैत्यति न नो दान न नैत्येके ॥ दिव्यदेव ॥ देवरो ॥ नय
तेर्दिष्ट ॥ ना नरो ॥ अत्यो दे रनि ॥ अरसि रये यो नि ॥ सरसो ॥ वरसि ॥ ध मनि ॥ अमनि रति ॥ अशनि ॥
अवनि ॥ तरसि ॥ जनि ॥ अचो देरि स ॥ अर्वि ॥ ज्वा ला ॥ शो वि र्दे शि ॥ हवि ॥ सपि ॥ धुते रा दे र्ज ॥ ज्योति ॥
सहो धम ॥ सधिरन दू ॥ पिवते स्थक ॥ पा ॥ धि श्रु सु समुद्रयो ॥ जनो द रु स ॥ जनु ॥ अतु ॥ परु ॥ ग्रंथि नी प
र्वरु षी ॥ वयु ॥ य ॥ तु ॥ तनु ॥ धनु ॥ वनुरस्त्रियाम ॥ वनु वंश विरु द्वा पिनि गुण ॥ किं करि ष्यति ॥ सानस्य
उदन्तस्य वारु पम् ॥ तपु ॥ स ॥ प्यो मि श्र ॥ नुषु ॥ ऐत र्गि वु ॥ आयु ॥ धी व रा दय ॥ धर प्रत्यया नानि पा त्यन्ते ॥ धी
वर ॥ कै व र्त ॥ कू क वे रो व्या धुर धसो ॥ गृ ॥ गर्व रो हं को री ॥ व ॥ व र्व र ॥ प्रा कृ तो जन ॥ चति ॥ च त्व र ॥ शर्व री
रात्रि ॥ २ ॥ निष दूर ॥ जं वा ल ॥ पी व र ॥ स्य ॥ मी व रो हि स क ॥ छि दि र छु रे या स्त्वं व नो द श श्रु ॥ छि रे य
रा ॥ छि रो धं र्त श ॥ छु रे गृ ह्णुं ज यो ॥ नी ध र ॥ परि घ्रा ट ॥ ग ह ते ह स्त र म ॥ ग ह र म ॥ क दू रं व्यं जन म् ॥ द रा
दर्न क ॥ इन ॥ स ॥ प्ये न्द्रे प पं त्या ॥ जिनो ह ॥ दो ॥ दी न ॥ कृ षे र्शो कृ ष ॥ कृ ष ॥ व न्धे र्व व नु धो न ॥ व धू ॥ सूर्य ॥
बुध ॥ स ॥ न ॥ धो दे र्ज ॥ धा ना ॥ भ ॥ य वे स्त्रिय ॥ य ॥ प र्ण प त्र म ॥ व स्त्रो म ले वे तने चा म् ॥ श्रा रा ॥ प र्ण ॥ ल से र्ज स्य

दशातेमि त्वीपलषुक्कट
पिशाकिहंशुमेरन्तलोपः

नुःकीलेरियेहरे॥रुणुर्देयोस्त्रियान्धलि॥जहातेहेन्तेलोपश्च॥जुहुः॥विषेःकिञ्च॥विष्णुः॥अजेवी॥
वेनुः॥क्रोदेकः॥ककोधव॥वोद्योः॥राका॥अर्कः॥दाकी॥दाता॥धाको॥ननुनाधारश्च॥कलसंशब्देन॥
कः॥पापाशयेपापटुमेकिट्टेदयोरपि॥शुकः॥मुख्येराष्टम॥एकउत्पलवातयोः॥वृकः॥खापदकादयोः॥
उल्का॥इरा॥एकः॥मेकोमडकमेवयोः॥काकः॥पाकः॥शिशुः॥हाकः॥निहाकागोविका॥अतःअन्तः॥पथिकः॥
शरीरावयवश्च॥नोसदेडिडो॥निष्कोस्त्रीहेन्मितत्यले॥शकेरुनउन्तिउन्तिउन्निप्रत्ययाः॥शक्तः॥शकु
नः॥शकुन्तः॥शकुन्ति॥शकुनिः॥दृश्याभ्यामितःप्रत्ययः॥हरितयेतोवर्त्तमेदो॥रुहेरस्यलोवा॥रुहः॥
राहितेमगमतस्या॥लोहितंरंतेम॥विशितम्मांसम्॥आदरायः॥अवाप्यायतःपसे॥दक्षायामरुडोग्रधौश्च॥
सह्यायः॥गृह्यायोगृहस्वामी॥मित्रश्चोदिमिषायः॥वअरायः॥वरेरायम्॥अर्त्तेरायः॥अररायम्॥
शः॥शररायम्॥यसुसेचने॥षस्यजः॥वपर्जन्यः॥शक्रमेवयोः॥वदेरायः॥वदान्यस्यागिवाग्निनोः॥अमाय
रजः॥अमगते॥अमत्रंभाजनम्॥नक्षगते॥नक्षत्रम्॥पतत्रेतनुरुहम्॥कूधत्रमायुषम्॥गडेरायः॥
श्वकः॥कउत्रम्॥उलयोरैक्यस्मरसात॥कलत्रम्॥वरत्रान्धर्ममयीरुतु॥आदेरत॥भरत॥पर्वपरयो॥

धंर

दशतेसित्वीतं पुक्कट
पिशाकिश्च शुभे रत्नलोपः

नुः कीलेरिये रे हेरे ॥ रेणु देयो स्त्रिया न्वलि ॥ जहाते हेन्ते लोपश्च ॥ जुहुः ॥ विषेः किवृ ॥ विष्णुश्च ॥ अजेवी ॥
वेनुः ॥ क्रोदेकः ॥ कको धवश्चोठयोः ॥ राका ॥ अर्कः ॥ दाका दाता ॥ धाकोऽन दुना धारश्च ॥ कल संशब्देन ॥
कल्कः पापाशये पापे मे किट्टि दयोरपि ॥ शुक्ः ॥ मुक्को रुद्रश्च ॥ सुक उत्यलवातयोः ॥ रुक् ॥ खापदका दयोः ॥
उल्का ॥ इरा ॥ एकः ॥ मेको मडक मेवयोः ॥ काकः ॥ पाकः शिशुः ॥ हाकः ॥ निहाका गोविका ॥ अत अत्कः पथिकः ॥
शरीरावयवश्च ॥ नोस देडिञ्चो ॥ निष्को स्त्री हेन्ति तत्पले ॥ शकेरु न उन्ति उन्ति उन्ति प्रत्यया ॥ शक्रः शकु
नः ॥ शकुन्तः ॥ शकुन्ति ॥ शकु निः ॥ दृश्याभ्यामितः प्रत्ययः ॥ हरितयेनो वरामे दो ॥ रुहेरस्य लोवा ॥ रुहा
राहिते मग मत्स्यो ॥ लोहिते रत्नम् ॥ पिशितम् सोसम् ॥ श्रुदेराय्यः ॥ श्रवाप्या यज्ञः पशुः ॥ दक्षोप्या गरुडो गध्राश्च ॥
स्थयाप्य ॥ गृह्याप्या गृहस्वामी ॥ मित्रश्चो दिविषोप्य ॥ व अरण्या ॥ वरेरायम् ॥ अर्त्तेरायम् ॥ अररायम् ॥
शरायम् ॥ पशुसेवने ॥ पश्यजः ॥ व पज्ञेन्यः शक्रमेवयोः ॥ वदेरायम् ॥ वदान्यस्त्यागि वाग्मिनोः ॥ अमो
रजः ॥ अमग्नौ ॥ अमत्रं भाजनम् ॥ नक्षगते ॥ नक्षत्रम् ॥ पतत्रे तनुरुहम् ॥ कूधत्र मायुषम् ॥ गडैराय ॥
श्रवकः ॥ कडत्रम् ॥ डलयो रेक्यस्मरणात् ॥ कलत्रम् ॥ वरत्राचर्म मयीरज्जुः ॥ श्रादेरतः ॥ भरतः ॥ पर्वपरयोः ॥

धं २

सि. च.
॥१०४॥

उपसर्गवसेः ॥२॥

पर्वतः ॥ तम तो स्त एता परः दर्शनः सोमसः र्वयोः ॥ य जतः सति कः पृषिरन्निभ्यां कितः ॥ एष तो म गो विंदु सम
श्रु ॥ रत तं रूपम् ॥ शपो देरथः ॥ शप थः ॥ शमथस्तु शमशानिर्दा निस्तु दमथो दमः ॥ अवसेथो गृहम् ॥ ॥१०४॥
संवसथो ग्रामः ॥ गमथः पृथिकः पन्थाश्रु ॥ जीव यथा युष्माकम् ॥ रव थः को कितः ॥ शी उः शय थोऽ जगरः ॥
वंचुः ॥ वंचुथो धूनेः ॥ रुदि विदिभ्यां डितः ॥ रो दति रुदथः शिशुः ॥ वेत्ति विदथः ॥ प्रासाथो वलवान् ॥ रभा देरथः ॥
रभसा वेग हर्षयोः ॥ ताम्यन्त्यस्मिन्तमसो धकारः ॥ न भति न भ्रातिवान् न भसः आकाशः ॥ परा सः परा द्रव्यः ॥
पत सः कंठ कि फलम् ॥ अतत्यत सः वापु रात्मा च ॥ अवत्यवसा राजा भानुश्च ॥ चमन्त्यस्मिन्तो मे चमसः सा
मपात्रम् ॥ नमसोऽनुकूलम् ॥ लभसो वने पात्रकम् ॥ तप सः पत सः पक्षी चन्द्रश्च ॥ सहस्र ज्ञानं ॥ वाहसो जगरः ॥
पाव सः स्तरा संघातः ॥ वयश्च ॥ वयगतौ ॥ वीय सः काकः ॥ वेज आत्मा भावस्तु दुः ॥ वेत सः ॥ दिवः किञ्चित् ॥ दिव
सः ॥ क्रोद रभः ॥ कृः करभः ॥ श्रुः शरभः ॥ शलिः शलभः ॥ कलभः ॥ गर्दभः ॥ जैः पृषि वृषिभ्यां कितः ॥ अषभः ॥
वृषभः ॥ रास शब्दः ॥ रासभः ॥ वद्वत्र आलिङ्गने ॥ विशा देरन्तः ॥ वेशन्तः पत्त्र लम् ॥ वसन्तः सतु ॥ जयन्तः श
क्र पुत्रः ॥ तरतः समुद्रः ॥ मासन्तः सूर्यः ॥ वीयुः ॥ नन्दन्तः पुत्रः ॥ प्राणन्तः वायुः ॥ भावन्तः कालः ॥ साधन्तः
हन्ता वा ॥

[illegible]

अधनुः कलिप्रलयः ककारः कितकरं इति रत्नसंज्ञा यो त रा सः १

सि. च.
॥१०५॥

कीकंताः ५

कत ६२५

अं ४

गमे भेदोऽनु
सि

कशरानुका उत्तरसूत्रे किं दुर्गुणादिह कस्य नेत्तम वसे कित वसे प्रविष्टा ॥ ५ ॥ पातरित्वं मुद्रा १३ असामन्येष्टा २
 कशकशाबु ॥ अकर ४१ कश ॥ पुष्प कित पुष्कर कलम् ॥ पुष्पलम् ॥ गमे विरिणो ॥ गमिष्यति गमी ॥ आदिशित ॥ राम
 अगामी माको प्रस्य ॥ प्रस्यो पौ परमः स्य कित ॥ परमेष्टी ॥ मन्य इ नः कित ॥ मन्या ॥ मन्या नो ॥ पमस्य च ॥ प ॥ ११०५ ॥
 न्या ॥ वले राका ॥ वलाका ॥ वताका ॥ शलाका ॥ खज मन्या ॥ खजाका पक्षी ॥ पापिना क ॥ पिना कस्या ॥ शरले ॥ कीवपुंसा ३
 शंकर धन्यो ॥ तडा ॥ तडाक ॥ दुषेरीक ॥ दुषीका नेत्रयोर्मलं ॥ कष ॥ कषाका पक्षजातिः ॥ अनिरुषिभ्यां कित ॥
 अनीकम् ॥ हृषीकम् ॥ वलीकादयः ॥ अले भूषणादेः ॥ अलीकम् ॥ वलीकम् ॥ पुं ॥ पुंडरीकं ॥ पुंड ॥ अलीकमिष्या ५
 शीको व्याघ्रो ॥ शिर्दि गजम् ॥ इष किं दुः ॥ इषीका ॥ कोदरीष ॥ क ॥ करीषो स्त्री मुख्य गोमयम् ॥ तृ ॥ तरी ॥ पुंडरीक प्रत्य
 षस्तरिता ॥ आदे ॥ कोष ॥ शिरीषः ॥ ॥ पु ॥ चोरुर ॥ पुरीषम् ॥ अर्ज ॥ अर्ज ॥ अजीवं पिष्ट प ॥ यः रुगा गमः ५
 चनम् ॥ वरीषो निपात्या ॥ अविशब्दे ॥ अवंरीषः ॥ कोदरीषः ॥ करीषो वंशं कुरः ॥ शरीरम् ॥ परीरं फलं ॥ रुगा गमः ४
 गमीरादयः ॥ गमीरा ॥ गमीरः ॥ वसु ॥ उशीरम् ॥ वस्तु ॥ क्षीरं ॥ कटीरः ॥ कंदरो जघनदेशम् ॥ पटीरम्
 दनं कंदुककामेषु ॥ शौटिरस्त्यागिरीरयोः ॥ काश्मीरो देशः ॥ कुरीरं मेघुनम् ॥ शीरो बुकलकवलबल ॥ कशे मुद्रा क
 भवा लपाता ॥ शीधुः मद्यं ॥ शीलं स्वभावः ॥ शेवला ॥ शेवला ॥ शेवाला ॥ नस्त्री शोपाले ॥ लनी लिका ॥ ॥ ३३ ॥

शुद्धातु

गमोऽस्ते रश्मि उ प धा लोपः ख स न पा स सा को चित्ता त्वः क ल स योगः क्षी रं २

काशः ४

संप्रसारणम् १

शमर्कचर?

स्युशते सत्रोपः ४९६ वैष्णवमरिडभ्यान्कः १

जोधर

453

३१८

मुष्कादयः॥ वलउत्तका किं पचये॥ शमः॥ शंकुनो जलशुक्तयः॥ शलाशा लूक कंद विशेषः॥ माण्डि मंडकः॥ नि
योमिः॥ नेमिः॥ अर्तेरुह्यः॥ उर्मिः॥ मुवः कितः॥ म्रमिः॥ अश्नांतरशमः॥ रश्मिः विरुगारजुम्बु॥ सार्ते निर्किताः स्थिया
रंकुशः॥ हस्तिः क्षत्रियमेधयोः॥ अंगेर्नेलोपधः॥ अग्निः॥ वहोदन्तिः॥ बहिः॥ शुभ्राणिः॥ मिश्रानिः॥ युयौनिः॥ दुद्राणिः॥
वैमानिः॥ हानिः॥ दुरायादयः॥ धृसेवने॥ हृष्टिः॥ धकिरराः॥ एहिमरः॥ यशरीरः॥ पाक्षिः॥ पादपृष्ठम्॥ पातेर्देतिः॥ पातिर्पतिः॥ रश्मिः
शिक्रेतः॥ शकुटिच्छः॥ हन्तेरतिरंहचः॥ हन्तिदुरेतमनया अंहतिदीनम्॥ सऊदः क्रिः॥ स्वरिः॥ भरिप्रसूरम्॥ अदिः॥ रोदेत्रिः॥ पर्वतः॥
रश्मिः॥ शक्तिर्बुजरः॥ पद्मः॥ अत्रिः॥ पतेरत्रिः॥ पतत्रिः॥ पक्षीः॥ सुउईचिः॥ मरीचिः॥ करोः॥ करणीचिः॥ बहुकोनिमाय
श्वावे भेडिह्वः॥ वीविस्तरंगः॥ नभसमासेषु अवीचिर्नोरु भेदः॥ पुरः कुषः॥ पुरग्रगमनः॥ पुरुषः॥ एनरिकालि
मउषः॥ पैनुषम्॥ नहुषम्॥ कलुषम्॥ पीयरूषः॥ पीयसौत्रोधातुः॥ पीयषम्॥ पेद्यपोहितवम्ययः॥ मैस्तुर्नुम्॥
मंरूपाः॥ गंडः॥ गंडुषः॥ शकादेरठः॥ शकटोस्त्रियाम्॥ ककिगते॥ कंकटः॥ सन्ताहः॥ कैरटः देवटः शिल्पीः॥ क
लिकछौरिमः॥ कलेमः॥ कर्दकुत्सितेशदे॥ कर्दमः॥ पुल्परः॥ किंदः॥ पुलिमहत्वे॥ पुलिंदोजातिभेदः॥ कुपेकी

कलमपुंसिलेख्या

कलुषं वृजिनो घटसमः ३

रथः३

अथ तत्र

नक्षत्रम्

हस्तगंडस्यत्नः २

अंगुष्ठस्य पञ्चा तमागः २

၁၁၂

महाशक्तिः ॥ १ ॥

वल्गु संवरण

रत्न धातु लया

चक्रैकैवति

शुद्धी लो

लनिगता

संज्ञाव्यवस्था

शपथान्तर

कुसेः उग्र उग्र इदं उत

कौतेनमृद

चस्यलः शुशानपु रुशानिभ्युतिपतेः नृम्वे अवक् रतो सस्तादेशः ॥४

कपसा मर्त्ये

सि.व.

॥१०६॥

ममं डल

शमुपश

स्योदस्तेवादेश
अकप्रसया

कमुकालो

हृमिथप्रसपने

चक्रैकैवति
रत्न धातु

वम्भ॥ कुपिंदकुविन्दतंतुवाये॥ नैषंजे र्व थिः॥ निषं गथि रालिंज॥ सत्तैरि र्हा सरथिः॥ खज्जी देरुः॥ खज्जी राम
रा॥ कप्पूर॥ वत्सूरं शुष्कमांसम॥ पिंजलं कुशवर्तिः॥ लंगे वृद्धिः॥ लांगूलं॥ कुसलः॥ कुवम्भट दीर्घम्भ॥ कु
श॥ कुचीचित्र॥ वलेखनिका॥ शिवेय नच॥ विवस्वची॥ सूचोद भां कुर॥ समीची हरि र्हा॥ शमेवः॥
शेवामुशलेम॥ उच्चादयः॥ उचममवाये॥ उचगर्भाशयः॥ मुचचंताम्राववा॥ स्या॥ स्तवोगुष्ठ स्तरादिनः॥
स्तवकः पुष्पगुष्ठवः॥ शाशिपिम्पादः॥ शोशादोजंवा लश व्ययो॥ शप् शवः॥ अवा दयः॥ अवरक्षणा
अवत्ययः॥ केदः॥ वलिमलितनिभ्यः॥ कयः॥ वलयम् मलयः॥ तौनयः॥ हृमोदक॥ हृदयम्॥ मिनोत्तरः॥
मरुः॥ पिवः॥ परुरवि॥ मृचादयः॥ जंत्रु॥ जत्रु रागी॥ अम्रु रागी॥ नुनुर्मग मेदः॥ शट्ट॥ शौतेयतिशत्रुः॥ कुसेरुमो
मेदेता॥ कुसुमं॥ कुसुमां॥ कुसीदम्॥ कुसीतोदेशः॥ तराउलादयः॥ तउ॥ तंहुलः॥ अकेलक्षरा॥ अकुशः॥ अंकेड
चष॥ चषालोपकटक॥ पंचलम्॥ मिथुषा॥ विरस्यनम्॥ शल॥ शल्य वापुंसि॥ शुकुर्न॥ मशकम् मकार
विभ्याः॥ लः॥ मउ॥ वन्धने॥ मलम्॥ शल्ल॥ शल्लः॥ प्रियंवदा॥ अमरागापनयेन॥ अम्लोरसः॥ अत्रोरसः॥ मोशिलेयः॥
पापनेव लप्रसयः॥ लुगागमः॥ धातुहस्ये

स्तमोद
प्रसया
शतक

पापनेव लप्रसयः लुगागमः धातुहस्ये

जनी धातुनस्प तः

वल्गु संवरण॥ नलमंथने॥ तनुविस्तार

समप्रेनेदिगतां च प्रमया धातुदीर्घः

जिह्वं कीर्तिगतिव्याप्ति॥ नोधातुव प्रमयः लुगागमः रस्येविने॥ मशकिं मंवि

समानशब्दोपपदे ख्या इत्यस्मात्तु सच डि वृत्तलोक ३५ समानस्य सदृशो देशः १०

वर्तिवर्तिरादेशः
व्यो ३

यकैवतः रहन्ते यक अडागममुपधा लोपः २

देयः॥ माह॥ प्रायो॥ छाया॥ प्रसा॥ सस्पम॥ पुम॥ सव्यं दक्षिणवामयो॥ जने र्यक ज न्यं यु दुम॥ जन स न स्यात्वं॥
जाया मायी॥ अध्या दयः॥ हन अध्या गो॥ नी दी तो॥ कन्या॥ वंध्या॥ आर्त्या देव न॥ अबो॥ अबी तो॥ तुरंग ग ह्यो॥
पृ॥ पर्व॥ पर्वनी॥ ग्रंथिः प्रस्तावश्च॥ व्याप्यो सम्प्रसारणम्॥ श्रीवाकर्मका॥ पीवास्थूल॥ अदेई॥ अ॥ वातो रः॥
यज्ञियवुन॥ वदि॥ जनि॥ वीभिः॥ हरिः वर्त्तः॥ पचिरग्निः॥ नाम्युपधात्कि॥ कृषिः॥ मषी॥ मषि॥ सुविः॥ लिपुपदे॥
लिपिः॥ तूलनिष्कृषी॥ तूलिः॥ तूनीकु चिका॥ क्रमितमिशति स्तंभामातई॥ क्रमः॥ क्रिमिः॥ सम्प्रसारराजि॥
ते॥ कमिरपि॥ तम॥ तिमिर्मत्स्यभेदः॥ शितिर्मेचकशुक्लयो॥ स्तंभस्तिमिसमुद्र॥ मनेरतउ॥ मुनिः॥ वर्तो वर्तिः॥
मैहिरण्ये॥ केरुहारयोः पुंसि वर्तिः प्राण्याङ्गे जस्त्रियाम॥ हिरण्येतु॥ वणिः॥ सुवल्गु॥ वपोदेरि॥ वापिः॥ वापी॥
रजि॥ रजी॥ वारि गेजवध्वनी॥ सादिः॥ सारथि॥ नहोभश्च॥ नाभिः॥ क्षत्रियपुंसि॥ जनिर्जननं॥ आत्रिः॥ संग्रामः॥ आनि॥ प हंते
पक्षी॥ अशेरुट॥ रशिः॥ पुजः॥ वातेडित॥ विः पक्षी॥ नीव्या दयः॥ ननि पूर्वः॥ व्य भ॥ नीविः॥ वस्त्रग्रंथि॥ ह॥ प्रहि॥ कृपः॥
समानंख्यायेत जनैरिति सखा॥ आङ् पूर्वो श्रिहनी॥ नाभ्यां त्रिः सच डि वृत्तलोक ३५ स्वश्च॥ स्त्रियः॥ पत्युः॥ श्रिको दयः॥
अहिः॥ सर्पः॥ ह्रीं॥ सुरयोः॥ क्रोदः॥ कि॥ कृ॥ कारिर्वरहः॥ गृ॥ गिरिर्गजाक्षिरगयो॥ गिरिणा काराः॥ गिरिकाता॥

सर्पे वृत्रासुरे प्यहिः॥ १५

व्यञ्जयलोपः नी सस्य दीर्घा ट लोपः ७ हजटिलोपः ८

सिच
॥१५॥

मनप्रपयान्ता ॥ ३

सिनोति दीर्घ ॥ ३ ॥ स्म
इत्यन्ति तिहस्वत्वा ॥ २ ॥ इन्निति हस्वत्वं ॥ स्मतेः ॥ ४ ॥ यन्तेः ॥ ५ ॥

मृगिरिस्तत्र महन्ता च ॥ १० ॥ पुरिन्वेगदं राजानदीच ॥ कुटिः शालाशरीरम् ॥ भिदि वेज्रम् ॥ छिदिः पशुः ॥ धाता राम
मेन ॥ क्रियते कर्म चर्मवर्म ॥ भस्मजन्म ॥ रश्मिः स्यामा वलम् ॥ छयैः सुत्रम् ॥ ११ ॥ हं न स्पृष्टा ॥ ब्रह्म तत्त्वम् ॥ तपो वेदः ॥ १० ॥
ह्या ॥ नामा दयानिपात्या ॥ ज्ञायते जनेनेति नामा ॥ धिन् ॥ सिनोति सीमा ॥ सिमानो ॥ पक्षे डाए ॥ सिमा ॥ सिमे ॥ येना ॥ याम
रुशेम ॥ पाप्मा पापम् ॥ ध्यामा परिमारां तेजम् ॥ वेना ॥ वेमा वायदराडः ॥ अनेर्मणिन ॥ आत्मा ॥ स्यनिसाम ॥ सामनी
हनिमशिभ्यां सिकः ॥ हंसिका हंसयो पितर ॥ मस्तिका ॥ कोररः ॥ केवुरः ॥ गिरउउः ॥ गरुडः ॥ इन्दः कमिर्नलोपम् ॥
इदम् ॥ कायेतडिम् ॥ किम् ॥ धातोर्दुः ॥ वस्त्रम् ॥ अस्त्रम् ॥ शास्त्रम् ॥ छत्रम् ॥ छत्रम् ॥ सिविमुच्यो ह्यरुः ॥ सूत्रम् ॥
सूत्रम् ॥ अमादेः ॥ अत्रम् ॥ चित्रम् ॥ मिमिदा ॥ मित्रा ॥ ३५ ॥ पुत्रो हस्वः ॥ पुत्रः ॥ स्थायते दुर्द ॥ स्त्री ॥ गमेरा गात्रं
चरादेर्गित्रः ॥ चारित्रम् ॥ वारित्रम् ॥ गारित्रम् ॥ दानम् ॥ भावित्रम् ॥ अशित्रा ॥ भिदभ्यः ॥ इत्रोत्रौ ॥ अशित्रं ॥ बहि
त्रम् ॥ धरित्री ॥ अमित्रः शत्रुः ॥ ३६ ॥ त्रौत्रम् ॥ हरराम ॥ वितेः कदा ॥ कश्चा ॥ विक्रामसरां स्निग्धम् ॥
सूचः ॥ सूक्ष्मम् ॥ पातेर्दुः ॥ पुमान् ॥ भुजोदः ॥ किष्वा ॥ भुजिष्वा दासः ॥ रुचिष्य मिष्टम् ॥ वसादेस्तिः ॥ वस्ति
ना भेरयो दूयाः ॥ शास्तिराजदराडः ॥ अगस्त्यो त्यगस्तिः ॥ सोवसेः ॥ स्वस्तिः ॥ वोतसेः ॥ विस्तिः ॥ पत्तिः ॥ दृगाते

स्मतेः

उपेक्षा ॥ ३ ॥ पातेन ॥ १५

तः

सं धातु आट प्रत्ययः ॥ ३ ॥ लाटि लापः ॥ पुनः यत्नेपः ॥ उकारः ॥ ३ ॥

तत्राह लक्षणे ॥ ३ ॥

समानशब्दोपपदे ख्या इत्यस्मात्तु त सच डि वृ य लो क उपमृ स नानस्य स इत्यो देशश्च १०

वर्ति कति रा देश १०
व्यो ३

यकैवतः रहन्ते यक अडाग मडु प धा लोपः २

देयः॥ माहः॥ मायो॥ छा॥ छाया॥ घस॥ सस्यम्॥ पुम॥ सव्यं दक्षिण वामयो॥॥ जने र्यक ज न्यं पु डु म॥ जन सने त्या त्वं॥
जाया भायी॥ अघ्रा दय॥ हन अघ्रा गोः॥ नी दी दो॥ कन्या॥ वं व्या॥ आ त्यो दे व न॥ अबो॥ अबो नो तु रं ग न ह्यो॥॥
पृ॥ पर्व॥ पर्व नी॥ ग्रंथिः प्रस्ता वश्च॥ व्याप्यो सम्प्रसारणम्॥ श्री वा कर्म कर॥ पी वा स्थूल॥ अ दे ह॥ अ॥ आ तरिः॥
यज्ञिय जु नं॥ वदि॥ जनि॥ बोधि॥ हरिः वर्तिः॥ पवि रग्निः॥ नाम्यु प धा त्कि॥ कृषिः॥ ऋषी॥ ऋषि॥ मु वि॥ लि प दु पे द ह॥
लिपिः॥ तल निष्क र्षे॥ तलि॥ तू नी कु चिका॥ क्रमि त मि शा ति स्तं भा मा त ई॥ क्रम॥ क्रिमि॥ सम्प्रसारणं निवृ
त्ते॥ कृमि रपि॥ तम॥ तिमि र्म त्स्य भेद॥ शिति र्मे च क शु क्त यो॥ स्तं भ स्ति मि समु दू॥ मने रत उ॥ मु नि॥ वे रो व लिः॥
पृ॥ हि रण्ये॥ के र हार योः॥ पृ सि वलिः॥ प्राण्या डु ज स्त्रियाम॥ हि रण्ये तु॥ वणिः॥ सु व र्ण म॥ वपो दे रि त्र॥ वा पिः॥ वा पी॥
रा जि॥ रा जी॥ वारि र्ज वं षि नी॥ सा दिः॥ सार थि॥ न हो भश्च॥ नाभिः॥ क्षा त्रि य पुं सि॥ जनि र्ज न नं॥ आ जिः॥ संग्राम॥ आ ति॥ प्र हंते
पक्षी॥ अशेरु ट॥ रा शिः॥ पु ज॥ वा ते र्दित॥ विः पक्षी॥ नी व्या दयः॥ वनि र्वर्षः॥ व्य भ॥ नी वि ब्र ह्म ग्रंथि॥ ह॥ प्र हि॥ कृ पः॥
समान रव्या ये त ज नै रिति स वा॥ आ ड॥ पू र्वो श्रि ह नी॥ ता भ्यां त्रिः॥ सच डि वृ दो जो डु स्वश्च॥ स्त्रियः॥ पत्यु श्रि को ट य॥
अहिः॥ सर्पः॥ वी त्र सु रे यो॥ क्रो दः॥ कि॥ कृ॥ किरि र्व रं ह॥ पृ॥ गिरि र्गो त्रा धि रं ग यो॥ गिरि रा का राः॥ गिरि का राः॥

सर्पे वृत्रा सुरे प्यहिः॥१॥

योजय लोपः नी स्य दी र्घा टो लोपः ३ हज्रि लोपः ३

स्त्रिसतेति रादेशः यप्रत्यय कित्तस्य कुडागममपुह
 पुरुषादस्यदीनो रौते रसिनि प्रातः अंगतेरुडागममपुह सत्ते रप्यूर्वा दसि २
 सि. च. नसि॥ दमुना॥ वहि॥ विशः कर्नसि॥ उरशना॥ सुक्रः॥ विदिभुजिभ्यां विश्वेच॥ विश्वेवदः॥ विश्वमोजाः॥ राम
 ॥१०८॥ अंगिरादयः॥ अंगि॥ अंगिरा॥ अप्यर्वसर्ति॥ अप्सरा॥ वासरसः॥ प्रोयरा॥ यं भूमि॥ पुरुपूर्वा रौते॥ परु
 वा॥ आदिमुवाहुत॥ अदुतम॥ युवेरुमः॥ गुपयारिवेष्टने॥ गोधूमः॥ समेरु॥ मसी॥ मसर॥ एवेअससु
 म्रत्यात्र॥ तं हे नोहलोपः॥ तराम॥ दसेष्टेन अत्त॥ दसः सेवकश्च दयो॥ देशश्च॥ दाशः॥ धीवर ४
 सोरमक्तः सोदीर्घः॥ सरतः॥ उपशान्तः॥ कपालुश्च॥ पूजोपा ^{मप्रत्ययः} राकुहस्वश्च॥ पुरांप॥ स्त्रिसतेः शिः यस्य
 कित्यंकुडू॥ स्त्रिश्च शिक्यम॥ अर्त्तः॥ कुरु रच॥ उरगो मेघः॥ उदिरुगातेर॥ उदोदलोपश्च॥ उदरम॥
 रवेनेर्मुउटप्रत्ययः॥ रवन॥ मुखम॥ अमेसः॥ अमरोगे॥ अंसः॥ मुहेखो मर्च॥ मुहवेचित्ते॥ मरवी॥ नहे
 लोपः॥ राहेवन्धने॥ नखः॥ शीडोह स्वः॥ शिला॥ माउ॥ उप्पोमयच॥ मयस्वः॥ मयस्वः॥ गलेः फग
 स्याद्यु॥ लुत्पः॥ पादग्रन्थि॥ कले॥ कुल्फः॥ शरीरावयवोरो॥ गम्य॥ स्पृशः॥ शुश्वरो यच॥ पशुर्वाधम॥ पु
 पाश्वास्त्री कश्चो रच॥ शमनिमिजोडु॥ शमन्शब्दो मुखवाची॥ सुवमा श्रयते शमश्च॥ अश्वाद्

खनेनेउटप्र
 मयः मुउटप्र
 म ४

अतोव नमो देवता प्रयोः कुतु न सुप्रसारो च। पिवतेः किन् ॥ ७ वंदे नमि यः ॥ अवतरे मः वस्य पदे वः ॥ अर्धे नमि किशोः कन
दुषधो या इति तस्य लोपः ॥ नामागमः ॥ एते अर्धकाद यो निपात्याः कुतिते यः ॥ पश्चिमचोपधायाः ॥ ४ स प्रामयातु

यम् ॥ अशुभयन जलम् ॥ जने रजं धृ च। जनी। जं धा ॥ हे तेशरी रावये वे द्वे च ॥ पूर्वा दुनो वे ॥ जघनं नितं वः
किशले स्पलोपः ॥ किश विवाधेना ॥ केशः ॥ फले रितः फस्य प ॥ फलनिः पत्तो ॥ पलितम् ॥ कुम्भी
देवः ॥ युवराजा को ॥ करकः करको ॥ कटा कटक ॥ ननरका ॥ स सरका गनम् ॥ कुरश्व ॥ कोरक ॥ ४
चीकयते राद्यं तविपर्यय ॥ कीचको वंशविशेषः ॥ पश्चिमचो रितः ॥ पचपेचको मेचक ॥ जने रजं च ॥
जनी। जठरं हयतेः कन्यः हिरच ॥ हर्यगतिकान्या ॥ हिरायम् ॥ कुम्भीपासः ॥ कम्पीसः ॥ उराडिः ॥ उरागा
दधाते यो नुदु ॥ वा न्वा न्वा ॥ ज्ञेयः कीक ॥ ज्ञेयः कीक ॥ इन्द्रोक्तम् ॥ तेनोत उः सैव च ॥ नितः पश्चिम
लेवे च ॥ अर्धकादयः ॥ अधुवदो ॥ अर्धक पथुक् पाकाय सि ॥ वंदे नमि ॥ अवयम् ॥ अवयम् ॥ अवयम् ॥ व
अवीकी नाशः ॥ मः ॥ चेतुरः ॥ चेतया चने ॥ चत्वारः ॥ अन्तेरः ॥ वृत्तिः ॥ चोरम् ॥ सिंचते है ॥ कनुम् ॥ सिंहः ॥ देशः
क्षमरलोपः ॥ स्मौ ॥ तरते डिः ॥ त्रयः ॥ त्रीन् ॥ ग्रहे रणिः ॥ ग्रहे रणिः ॥ प्रथे रमः ॥ प्रथमः ॥ चरे ॥ चरमः ॥ मंगेरलम् ॥
मंगलम् ॥ सशरादयः ॥ सर्वस्विन्काले उशादयः प्रत्ययाः ॥ उशादयोः परमिताः प्रयोगमनु सन्त्यप्र

क्षमरलोपः
लोपः

मोक्तुं ब्रजति ब्रजति क्रिया मोक्तुं तर्काः ३

क्रिया अर्थः प्रयोजनं यस्य हेतुं स्यै क्रियायै अर्थः तर्काः तर्काः

एकति किं पुत्रस्य पवनमिच्छति
त्रयस्य त्वत्तु विधायी

एषूपपदे सुधातोस्तमर्द्ध

एषूपपदे सुधातोः ५

सि. च. ॥१६॥

रा. ॥१६॥

४५

योक्तव्याः ॥ सुहा सुधातु रूपाणि प्रत्ययान्तानि ततः परे ॥ कार्यादि न्यादन्वन्धमेतत्सामुदादिषु ॥ १॥ ॥
॥१६॥ इत्युक्तव्यः ॥ ॥ तुमन्तदर्थं भविष्यति ॥ धातोर्भविष्यतिकाले तुमन्तयस्तदर्थो यो ॥ क्रियायाम्यु
त्पमानाया ॥ मान्तेत्वादव्ययत्वम् ॥ भोक्तुं ब्रजति पठितुमीषु ॥ तुमर्थं दुरा ॥ कस्मन्दर्शको याति ॥ काले स
मयवेलासु ॥ अद्येतुं काले ॥ स्तोतुं समयः ॥ भोक्तुं वेला ॥ इच्छेयं ककत् के एषूपपदे सुधातोस्तमर्द्ध ॥ इच्छे
ति भोक्तुं वीर्यं कालिदा ॥ शक्यं ज्ञात्वा घटं भलं भक्रम सहा होस्त्यर्थं सुतुम् ॥ शक्नोति भोक्तुमेव
धस्मो ॥ त्पादौ ॥ पर्यन्तावाचिषु सामर्थ्ये ॥ पर्यन्तो भोक्तुं प्रवीराः कुशलः पटु रित्यादि ॥ पर्यन्तेति किं
पर्यन्तं भुक्तं ॥ धनभावे पाकः ॥ त्यागः ॥ भावः ॥ दायः ॥ संज्ञायामकर्तारिच ॥ कर्तव्यं जिते कारके भावे च ध्वंसंज्ञा
यामसंज्ञाया ॥ प्रतिशब्दयते प्रत्याहारः ॥ दीयतेऽस्य दायः ॥ विक्रीयतेऽनेन विकारः ॥ उपाधीयते स्मा
दुपाध्यायः ॥ स्वसदः ॥ भावो दोषो ज्ञापकादु ॥ चयः ॥ नयः ॥ विज्रः ॥ विषयः ॥ स्तवः ॥ जवः ॥ कृ ॥ क ॥ ग ॥
गरः ॥ मदा ॥ मदादीनामप्रत्यये भावो ॥ मदाः ॥ पराः ॥ प्रमदाः ॥ सिमदाः ॥ शमः ॥ अमः ॥ सतो द्विनः ॥ काठि
एतौ हर्षे

उल्लिख्यते सति पादौ तदशतत्रयं ॥ तेषां विवेचने ह त्रज्ज्ञाने ह सा मिमिक्षते ॥ १६ ॥

जेपरि ह्येव हन्ते रप्रत्यये। हनो देस्य ॥ दधिवृत्तः। संधववृत्तः। संधववृत्तमौनं त्वर्थः ॥ हनो वयोऽ
 प्रत्ययस्य ॥ हनं न व भूः ॥ द्वितोयः ॥ द्वितोधातोश्चुर्भावाद् ॥ दुवेष्टकं पने ॥ वेपथुः। नंदयुः। श्व
 यथुः ॥ द्वितस्त्रिमकृते ॥ द्वितोधातोश्चिमकृत्त्वर्थेन कृतेर्थे। करणाननिर्हृतः कृत्रिमः ॥ पाकेन निर्वृतः पक्रिमः ॥ नडः की ॥ धातोर्नडः की पत्तो सौ भावाद् ॥ यजुः। इज्यते पजः। पाचः। पाच्यः।
 यतौ यत्तः ॥ प्रश्नविधोऽशने ॥ प्रश्नः। विश्नः। रक्षाः स्वप्नः। अन्तर्दुः। अदीयते आरीः ॥ प्रधिः। पा
 थ्यधीयतेऽस्मिन् पथाधिः ॥ वरिधिः। युष्मावे ॥ ज्ञाने क रोहिणी ॥ करणाम् ॥ साधनाधारो यत् ॥
 पच्यतेऽनेन पचनोक्तिः ॥ पच्यतेऽस्यापचनी स्यात् ॥ ईषदः सुषुप्तनयः ॥ ईषदादिषु प्रयु
 ज्यमानेषु खतैरिति स्तो भावाद् ॥ ईषद्वयेन ईषद्वयः ॥ दुर्भवः। सुकरः। दुःखेन युज्यते दुर्व्या
 वनः ॥ दुश्शासनः ॥ कर्तृ कर्मणा ॥ अर्थः ॥ योषदादिषु चोपपद्यते भक्त्योऽस्वत् ॥ शिवत्वा
 न्मुम् ॥ अदुराद्येन दुराद्ये न भव्यते दुराद्यं भवौ ॥ अस्वाद्यः स्वाद्यः ॥ क्रियते स्वाद्यं करा ॥

लेकारषष्टी निषेधार्थमा३

प्रवक्त१
री२

सि.च.

॥११०॥

धृति४

॥ ईषदाद्यं भवमातव्या नीयो भावकार्ययोः एव नी राः
 मय ॥ आसितव्यम् ॥ वसं सव्याः कश्चिद्विच ॥ वसतिवास्तव्यः ॥ केलिमं ॥ पचेलिमा ॥११०॥
 तं तुलैः ॥ भिदलिमाकाषम् ॥ स्वराद्यः ॥ स्वरात्तादुतायः ॥ चयमज्ञेयम् ॥ तव्यादयापि च तव्यः ॥
 चपनीयः ॥ दादने सप्रत्ययान्तमेव ॥ दिस्सम् ॥ ईवान्तः ॥ उकारान्तादुतायः आकारस्य च ई
 कारः ॥ देयं गेयं ग्लेयम् ॥ पुशकात् ॥ पवर्गान्ताच्छ्रुकोट् ॥ श्रुयप्रत्ययः शय्यम् ॥ यूपम् ॥ जयम् ॥
 शक्यं ॥ सहम् ॥ अहसात्तादुसा ॥ अकारान्तादुसा ॥ च योतो ह्यरम् ॥ कार्यम् ॥ हयम् ॥ वाह्यं ॥ नाह
 हन् ॥ द्यात्यम् ॥ चञ्जोकगौ ॥ पाक्यं ॥ राग्यं ॥ वाक्यं ॥ धाविकुत्वाभावः ॥ याज्यम् ॥ पाच्यम् ॥ वाच्यं ॥ रोच्यं ॥
 अर्थम् ॥ अशवश्यम् ॥ उवस्मन्तादावश्यकेऽर्थे ध्यम् ॥ ओदोतोयः स्वस्वत् ॥ ओकारोका
 रयोर्निमित्तं यप्रत्ययः स्वरवत् ॥ लुं पे दवश्यम् ॥ कृत्ये तु काममनयो रपि ॥ समोवाहित
 ततयोर्मसस्य पवि युद्धम् ॥११॥ अवश्यं लाव्यः अवश्यलाव्यः ॥ भोक्तुकामः श्रोतुमनाः ॥ सं
 भोक्तुकामः श्रोतुमनाः ॥११॥

रूपसाधने कृपे रं कल्पने २

राजभिरुत्तराजस्योयतः ८।

मोसस्यपाकः

हितं सहितम् ॥ संततम् ॥ सततम् ॥ मोसपचनम् ॥ मोस्य चनम् ॥ अत्र युटो मोसपाकः ॥ मोसपाकः ॥ ध
त्रु ॥ न ॥ हनो दृष्टो देशे ॥ वध्यम् ॥ अदुपधा कृप ॥ अकारोप्ये दोतो कृप ॥ कृती ॥ कृत्यम् ॥ वृत्यम् ॥
वृध्यम् ॥ कृपि चेत्यर्त्त ॥ कल्पम् ॥ चती दीप्तौ ॥ चर्त्यम् ॥ मजे वी ॥ मज्यम् ॥ माग्यम् ॥ भुवोभावे ॥ नाश्रुपप
दभुवोभावे कृप ॥ ब्रह्मरोगाभावः ब्रह्मभयम् ॥ नाश्रिकिम् ॥ भव्यम् ॥ इरास्तु च दृष्टा तु जुषस्वनः
हृप ॥ इत्यस्यवितिकृतितुक् ॥ इत्यः ॥ स्तुत्यः ॥ वृत्यः ॥ दृक् ॥ आदरे ॥ दृत्त्यः ॥ भृत्यः ॥ शासि ॥ शिष्यः ॥ जुषी
प्रीति सवनयो ॥ जुषनं जुष्यः ॥ खन इत्येकपि ॥ खेयम् ॥ भिद्यो नो ॥ भिनत्ति कृत्यमिति मिद्युष्ट
उक्तं तिलमिति उध्यः ॥ कृत् वृषोर्वा कृप ॥ कृत्यं कर्त्यम् ॥ वृष्यम् ॥ वृष्यम् ॥ पुष्य सिध्यो नो ॥ पुष्यं ति
कार्यन्यस्य निति पुष्यः ॥ सिध्यः ॥ राजसूया दय ॥ वृज ॥ राजसूयः ॥ सरति आकाशसूर्यः ॥ तव्यादय
ह ॥ विधो शक्तो च वाच्याः ॥ दर्शनी हो दृष्ट्याः ॥ अत्र तवा ॥ लीयः ॥ दर्शनीयः ॥ यः ॥ दृश्यः ॥
तस्वाभ्यायो ॥ तव्यः ॥ अद्य तव्यः ॥ लीयः ॥ अधयनीयः ॥ तव्यः ॥ श्रोतव्यः ॥ श्रव्यम् ॥ श्राव्यम् ॥ मंतव्यः ॥

अध्ययः १॥

(मः)

वैनिपायत

अटतेऽपि लय शब्दस्य द्वित्वं पूर्वभागे यकारस्य निवृत्तिर्दीर्घश्चाप्य॥ शुद्धश्रवणमोह

हवप्रत्ययात्

ग४

अनुसृष्टेपेप

सि. च.

॥१११॥

११११॥

इषभविशः य
गभावश्च निपा
सते॥५॥

नयाहीनोक्त्यसंज्ञः॥ स्त्रियां यो जां भावे॥ यजोद्दीतोः स्त्रियां भावे कृष्ण॥ इज्या॥ ब्रज्या॥ समजं
तितस्योमिति समज्या॥ सभा॥ निषीदन्ति अस्या निषद्या अपसः॥ निषतन्यस्यामिति निष
त्यापिष्ठुलाभूमिः॥ मन्येतऽनेनेति मन्या गलघाश्व शिरा॥ विदन्ति तया विद्या॥ तुक्॥ स
त्या अभिषवः॥ इत्या॥ इयते इत्या॥ कृत्या शय्या॥ कृत्रायवा॥ अयकि॥ क्रिया॥ इष
रिक्तेति निपातः॥ इद्या॥ सत्ते गुणाः॥ परिसर्या॥ अद्या॥ अस्या॥ जागते गुणाः॥
जागर्त्या॥ हनस्त॥ हत्या॥ क्तः॥ धातोक्तः स्त्रियां भावे कृतिः॥ बुद्धिः॥ स्मृतिः॥ भ्रमा न
स्वदीर्घः॥ शान्तिः॥ दान्तिः॥ कान्तिः॥ दस्य॥ दान्तिः॥ हवत्योर्नैट्॥ सं शीतिः॥ ग्रहदीना
मिटा॥ नि गृहीतिः॥ ग्राहन्तिः॥ गृहानिः॥ गृहानिः॥ त्वरते वस्योत्थम्॥ भित्तेरा॥ त्वरतिः॥ त्र
दिभ्यः क्तेर्निः॥ कीर्तिः॥ गीर्तिः॥ भूतिः॥ रतिः॥ क्षतिः॥ प्रतिः॥ संपदादेः क्तिप्वा॥ संपत्
संपत्तिः॥ कर्तृरितिः सशायाम्॥ प्रकुरुते प्रकृतिः॥ षिद्धिर्दामड्॥ षितो धातोः मिदादेश

राम
॥१११॥

शते अस्मिन्
ति४
शि
कापप्रत्ययः
कारस्य याने
यः४॥

स्त्रियामड॥ पच॥ पचा॥ मृज॥ मृजा॥ मृष॥ मृषा॥ मृतोडि॥ मृता॥ ज॥ जेयोहोनौ॥ जहा॥ भिद्य॥
 भिदा॥ क्षिप॥ क्षिपुहा॥ क्षिपुर्हसात्॥ मृस॥ मृसतोहसान्ता॥ स्त्रियामड॥ नाक्ति॥ ईहा॥ उहा॥ कुडि॥ आप्रवरो॥
 कुराडा॥ उरो॥ किम॥ भक्तिः॥ हसान्ताकिम॥ शीतिः॥ प्रत्ययान्तस्त्रियामड॥ चि॥ चि॥ चो॥ लो॥ त्रया॥
 कडया॥ पुत्रकाम्या॥ इकस्तिपौधातुनिर्देशे॥ पचि॥ पा॥ चति॥ अन्ता॥ स॥ म्र॥ यार्थ॥ वृ॥ ट॥ वं॥ दि॥ वि॥ दि
 इषि॥ म्र॥ त्रि॥ यां॥ यु॥ कारयते॥ कारणा॥ हारणा॥ आसना॥ म्र॥ यना॥ अर्थना॥ वृ॥ टना॥ वन्दना॥ वेद
 ना॥ ए॥ षणा॥ इज॥ जा॥ दि॥ म्र॥ आति॥ अति॥ आदि॥ इकस्तिपौधातुनिर्देशे॥ कृ॥ वि॥ गिरि॥ किरि॥ प
 र्व॥ काले॥ त्का॥ धातो॥ त्का॥ से॥ ट॥ कि॥ नो॥ वर्त्ति॥ त्वा॥ शयि॥ त्वा॥ सद॥ कि॥ म॥ कृ॥ त्वा॥ मृ॥ ड॥ मृ॥ द॥ सु॥ व॥ कु॥ ष॥ कि
 शव॥ द॥ व॥ स॥ रु॥ द॥ वि॥ द॥ सु॥ व॥ मे॥ ही॥ म्र॥ किर॥ मृ॥ डि॥ त्वा॥ मृ॥ डि॥ त्वा॥ मु॥ षि॥ त्वा॥ कु॥ षि॥ त्वा॥
 ॥ क्ति॥ शि॥ त्वा॥ क्ति॥ यु॥ उ॥ डि॥ त्वा॥ उ॥ षि॥ त्वा॥ रु॥ डि॥ त्वा॥ वि॥ डि॥ त्वा॥ मु॥ षि॥ त्वा॥ गृ॥ हो॥ त्वा॥ न॥ प॥ धा

अंय४

अर्थना॥ इति
भेदप्रमाणम्

सन्त्यकराति। सभारकृत्वा पश्चात्कार्यं करोतीत्यर्थः॥ प्रणम्य गच्छति॥ अनभर्षइत्येके अकृत्वापि लघुपूर्वात्परस्ये
 प्रतिषेधार्थं योरलंखत्वापरायोत्क्रास्यात् २
 सि. च. तद्युक्तान्। युक्तिः॥ ग्रथित्वा। ग्रथित्वा। गुं कित्वा। गुफित्वा॥ नोपधात्किम्॥ केथित्वा। रथित्वा॥ अलं
 ॥११२॥ खत्वा। प्रतिषेधो। अलंभुक्ता। खलु कृत्वा। अलंखत्वा। किम्॥ मा कार्योत्॥ उदितः। कोवेदः।
 ॥ एषित्वा। इष्ट्वा। भ्रमित्वा। नमानस्योर्ध्वः॥ भ्रांत्वा। अदाजुः॥ जग्न्वा। समासेक्यः। सकृत्सति
 समानक। तर्के धातो प्रयुज्यमाने॥ आप्रोतेर्वा। प्रापय्य। प्राप्य। कपीत्वाभावः। प्रदाय प्रस्थाप्य। प्र
 सायानि धाय। तत्काले विह्वलितः॥ मित्तसंगमे॥ नेत्रे संमिल्य हसति॥ मुख्यं व्यादाय स्वपिति॥
 पौनःपुरेणैव नमपदनिष्क्रान्ते॥ समानक। तर्केषु धातुषु पूर्वकोले धातोर्नामृणामन्तस्य पदस्य
 द्विर्चनम्॥ स्मारं स्मारं नेमति शिवम्॥ स्मृत्वा स्मृत्वा इत्यर्थः॥ आतायुक॥ पापं पापं गच्छति॥
 पीत्वा पीत्वा गच्छतीत्यर्थः॥ भोजं भोजं म। श्रावं श्रावं म॥ गमादेर्हृद्वोरामि॥ गमंगमम्॥
 गमंगमं। लाभं लाभं। लभं लभं। कथमादिषु स्वार्थे कृमो राम॥ कथं कारम्। अन्यथा कारम्
 एवं कारं इत्येकारं पठति। एवं पठतीत्यर्थः॥ अग्रे प्रथमं पूर्वेषु पदेषु स्थापनामावा। अग्रे भोजं व्रजति॥

काले कथं
 किंचित्तरको
 चिन्मपप्रत्ययः ६

ली १

पक्षलादयः नाम धेनुलकारः प्रत्ययाभावः १

स्वाधुमिराम ३

कर्मण्युपपदे आक्रोशगम्ये ३

अग्रे भुक्ता ॥ प्रथमं भोजनम् ॥ प्रथमं भुक्ता ॥ पूर्वभोजनं पूर्वभुक्ता ॥ पक्षलादयः ॥ अग्रे भुक्ते
ततो व्रजति ॥ अमी श्रोतु पूर्वशास्त्रेणानिपमं वताम ॥ भोजं भोजनम् ॥ भुक्ता भुक्ते ॥ क
र्मणा क्रोशे कृभः स्वमभ ॥ चौरं कारमाक्रोशति ॥ चौरशब्दमुच्चार्यत्यर्थः ॥ चर्चेषु स्वादुर्थेषु
कृभोगामस्योदककर्मकयोः पूर्वकाले पूर्वपदस्य मानत्वं निपात्यते ॥ अस्वादु स्वादु कृत
भुक्ते स्वादुकारं भुक्ते ॥ संपन्नं दूरं ॥ लवणं दूरम् ॥ सम्यन्तं लवणं शब्दो स्वादुपदार्थो यो
स्वादु दुःखं भुक्ते ॥ यथातथकारस्य प्रतिवचने कृभः सिद्धा प्रयोगेणाम् ॥ यथाकारमहं भो
क्ष्यं तथाकारं भोक्ष्यं किन्तु योनेन ॥ कर्मणि दृशि विद्ये साकल्ये ॥ कन्यादर्शं वरयति ॥ सर्वाः
कन्यादृष्टा इत्यर्थः ॥ ब्राह्मणो वै दें भोजयति ॥ यं यं ब्रह्मणो जानाति लभते विचारयति वातं तं सर्वं
भोजयत्यर्थः ॥ यावति विन्दुजीवो ॥ यावद्देहं भुङ्क्ते ॥ यावद्भुजते तावदित्यर्थः ॥ यावज्जीव

सर्वः

देवदत्तः न
दर्शकोर्थ
दृष्टा नर
यति ३

आभीष्टं नाम पौ
नः पुण्यं श्रेयं वा
व्यसति २

सिद्धप्रयोगे किं
ऊक्तं वा सिद्धं कारं
न भवति ३
ती १

यथातथयो उपपदे आसूया प्रतिवचनेनामरथा कथने कृजः एव सिद्धस्य प्रयोगः ४

ब्राह्मणं वै देकोर्थः विदित्वा भोजयतीत्यर्थः २

एकस्यापि या त्वर्थस्य निमूलकादि विशेषा संवधाद्देतेन सामान्यविशेषभावेन विशेषाविशेषभावः
 सिच मधीते ॥ कर्मणोश्च मोक्षयोपदेष्टुं १ भा३ ॥ चर्मपूरयिताः स्तुतिश्चाष्टादशतिचर्मपूरं १
 ॥११३॥ रत्नलोपश्च बावर्षप्रमाणगम्य ॥ गोपदप्रतुष्टोदकः ॥ गोः परपुरः ॥ मौषिकावि ॥११३॥
 लप्रमः सपिकाविलपुरंवा ॥ चर्मपूरकर्मसुपपरषु क्तापर्वर्षप्रमाणगम्य ॥ हीवीरीकृषीक्ष्मा
 यीनां मोषुकायवयोधसि हकारेचलोपः ॥ चलेकोपं वृष्टोदकः ॥ वस्त्रकोपमः ॥ वसनकोपमः
 निमूलसमलये ॥ अत्र प्रकरणापूर्वकाल इति न संवध्यते ॥ निमूलकाव कषति ॥
 समलकाव कषति ॥ निमूलसमल कषतीत्यर्थः ॥ कषादिषु न प्रमाणं वस्यति ॥ शुष्क चरा
 रक्षेषुकर्मसुपिषधः ॥ पिष्टसंवराने ॥ शुष्कपेयं पि नयि ॥ शुष्कं पि नयि ॥ चरापेयमा ॥
 रक्षपेयमः ॥ समलकृति जीवेषु कर्मसु हन्ते अहोसमः ॥ समलघातं हन्ति ॥ मले हन्तीत्य
 र्था ॥ अकृतकारं करोति ॥ जीव आहं गृह्णाति ॥ जीवंतं गृह्णातीत्यर्थः ॥ कर्मणो हनः ॥ पादघातं हन्ति
 जीवतीति जीवः १

पादनहंतीत्यर्थः स्नेहनेविष उदकेष्वपि न हि उदकेन विनष्टीत्यर्थः हस्तार्थे करणेवर्तिता
होः हस्तवर्तवर्तयति करवर्तवर्तयति हस्तेन गुरिकां करोतीत्यर्थः हस्तग्राहं गृह्णाति
करग्राहं गृह्णाति करेण गृह्णातीत्यर्थः पाणिग्राहं गृह्णाति पाणिना गृह्णातीत्यर्थः धनार्थे
करणेपुषः धनपोषेपुष्पाति धनेन पुष्पातीत्यर्थः स्वेपोषं स्वेन पुष्पातीत्यर्थः गोषोषं ग
वापुष्पातीत्यर्थः आधारेबंधः चक्रबंधं वध्नाति चक्रे वध्नातीत्यर्थः संज्ञायाम् वध्नातेः
क्रौंचबंधं वध्नुः क्रौंचमिव वध्नुः इत्यर्थः मयूरिकाबंधं वध्नुः मयूरिका वध्नुः वध्नुः वध्नुः
शेषाणां संज्ञा एताः कर्त्रो जीवपुरुषयोर्निरिवहोः जीवतां नश्यति जीवानश्यतीत्यर्थः
पुरुषवाहं वहति पुरुषो वहतीत्यर्थः उर्ध्वे कर्तृरिषु विपूरोः उर्ध्वशेषं श्रुष्यति उर्ध्वः श्रु
ष्यतीत्यर्थः रक्षादिरुद्ध एवति रक्षन् श्रुष्यतीत्यर्थः उर्ध्वपरंपर्यते उर्ध्वपर्यते इत्यर्थः

सि०च०

॥११४॥

पुष्पेमुखसखधरादिवर्षेदकादिनापूणेभिवर्षेः उपमानेकर्मणिकर्तृरिच धृतनिधायनि
हितंजले धृतमिवसुरक्षितमित्यर्थः अजनाशंनष्टः अजइवनष्टइत्यर्थः कक्षादिषुयस्य
समविक्षितः सखानुप्रयोक्तव्यः तथैवोदाहृतं उपदेशकृतीया इतः प्रभृतिपूर्वका
लेइतिसंवध्यते मूलकेपदंशंभुंते मूलकेनेपदंशं दृश्यमानस्यमूलकस्यभुजिं प्रति
करणवात्तृतीया यद्यपिउपदेशिनासहनशाठः संवधस्तथाविभुजिनार्थोस्येव
हिंसार्थानांन्यानुप्रयोगधातूनां समानकर्तृकाणां तृतीयांत उपपदे दंडोपघातंगः कल
यति दंडेनोपघातं दंडताडंगः कलयति दंडेनताडयित्वा समानकर्तृकाणां किं दंडे
नन्योरमाहयगः कलयति समानोत्तरीयायांन्योपपदेउपपौडं उरुधकृषः पार्श्वोपपीडं
शते पार्श्वोत्पपीडं पार्श्वोभ्यामुपपीडं ब्रजेपरोधंगः स्थापयति ब्रजेउपरोधंब्रजे

॥११४॥

यत्तल्लयुक्ता यत्तल्ले यदा सन्नं यथादिकं म विगृहीता धावन्ति नायुधं प्रति संतं इति भाष्यः ॥

गम्ये ३

नपरोधं वा पाण्युपकर्षधाताः संग्रहति पाण्युपकर्ष पाणिनापकर्षम् तृतीयासप्त
म्योरुपपदयोस्संनिकर्षधातोः केशग्रहं युध्यते केशेषुग्रहीत्वा हस्तग्रहं युध्यते
हस्तेनग्रहीत्वा तृतीयासप्तम्योः प्रमाणं धातोः संग्रहोत्कर्षं स्वदिकं धिनति संग्र
गुलेनोत्कर्षं अपादोने द्वितीयायां चत्वारयां गम्यमानाया धातोः शय्यात्थायं धावति यस्मिन्
हं युध्यते लोष्टग्रहं अपगुरोवा एष्यो तः श्रोकारस्य एमिपेरवा श्रास्यात् अस्यपगुरं
अस्यपगुरं अध्रुवेस्संगे द्वितीयांते धातोः अविहोपेक्ययति भ्रुवविक्षिप्य अध्रुवेकिं
शिरउत्क्षिप्य ज्ञेन विनानं जीवनेतद्रुवं परिक्षिप्यमाने धातोः उरःप्रतिपेधं युध्यते
रुस्तेन मुरःपीडयतीत्यर्थः उरोविदारं प्रतिचस्कोरनसैः ध्रुवार्थमिदं द्वितीयांते विशिप
तिपदि स्फंदां व्याप्यमानाः सव्यमानयोगम्ययोः गेहादिद्रव्याणां विश्यादिक्रियाभिः सा
कल्पेन संवधो व्याप्ति क्रियायाः कौनः पुन्यमासेवा गेहानुपवेशमासे गेहं गेहमनुपवेश

रि उद्यवेने धातुः ॥ अ
समुद्यम्यत्यर्थः ५

अथय अथयति यथाभिप्रेतं तन्मन्त्रं तिसृषु द्वितीयाया मित्यनुवर्तमाना नंदसंस्कोप पदसंज्ञार्थमिष्यः ॥ अथय अथयति यथाभिप्रेतं तन्मन्त्रं तिसृषु द्वितीयाया मित्यनुवर्तमाना नंदसंस्कोप पदसंज्ञार्थमिष्यः ॥ अथय अथयति यथाभिप्रेतं तन्मन्त्रं तिसृषु द्वितीयाया मित्यनुवर्तमाना नंदसंस्कोप पदसंज्ञार्थमिष्यः ॥

मनुप्रवेशं एवं गेहानुप्रवातं गेहानुप्रवाहं गेहानुस्कंदं असमासे तु गेहस्य एतन्मन्त्रस्य पर्या
 येण कृतं गेहं गेहमनुप्रवेशं गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशं कालेषु द्वितीयं तेषु पदेषु कि
 याव्यवधानेन च तन्मन्त्रेऽस्यति तत्रैः ॥ अथाह सांगाः पापयति अहमयासं अहंतं
 असमेन तर्षणे न न्य गवां पानक्रिया व्यवधीयते अद्यपाययित्वा अहमतिक्रम्य पुनः पायतीत्यर्थः
 नाम्नि द्वितीयं तेषां आदिमं शिरोः नामोद्देशमाचरेत् नाममाह माहयति अथय यथाभिप्रेतं तन्मन्त्रं
 नेकजः कारणम् अथयभिप्रेतं तन्मन्त्रं नाम प्रप्रियस्योच्चैः प्रियस्य नीचैक्यं उच्चैः कृतं उच्चैः
 ता उच्चैः कारं वा प्रियमाचरेत् नीचैः कृतं नीचैः कृतं निचैः कारं प्रियं व्रूते तिर्य्यच्युपपदेस
 माहोक्तजः कारणम् तिर्य्यक्कृतगतः तिर्य्यक्कृतं तिर्य्यकारं वा समाप्य गत इत्यर्थः समोक्तो किं
 तिर्य्यक्कृतं काहं गतः स्यात् गतस्यैक्यं भवः मुखतः कृतगतः मुखतः कृतं मुखतः कारं
 मुखतो भयगतः मुखतो भूला मुखतो भावं नाधार्थं प्रसूयते च्छेयं कृतं कारणम्

प्रियं व्रूते इति
 प्रयोगो न स्यात् तन्मन्त्रं प्रियस्य नीचैक्यं कथनमपि
 प्रियमाह माहयति अथय यथाभिप्रेतं तन्मन्त्रं
 प्रयोगो न स्यात् तन्मन्त्रं प्रियस्य नीचैक्यं कथनमपि

सि.चं.उ.

११९६॥

अनानानानाकृता नानाकृत्य नानाकारं विनाकृत्य विनाकृता विनाकारं नानाभूय
नानाभूता नानाभावं अनेकद्रव्यमेकंभूता एकधाभूय एकधाभूता एकधाभावं एक
धाकृत्य एकधाकृता एकधाकारं प्रत्ययग्रहणं किं हिरुक्ता एवग्रहा तूष्णीं
इभुवः क्वाणमौ तूष्णींभूयगतः तूष्णींभूता तूष्णींभावं अन्यग्रशब्दभुवः क्वा
णमौ अनुकृत्येगम्ये अन्यग्रयासे अन्यग्रभूता अन्यग्रभावं अग्रतः पार्श्वतः प
श्चतोवानुकृताभूतास्तरयर्थः आनुकृत्येकिं अन्यग्रभूय अन्यग्रभूतातिष्ठति पृष्ठ
तोभूतेत्यर्थः वर्णकारः प्रकारः ककारः रादिफोवा रेफः रकारः लोकारः
अथस्यसिद्धिर्यथाप्रतरोदः ॐ इति श्रीरामचंद्राश्रमाचार्यविरचितायां सिद्धांतयं
द्रिकायां उत्तरार्द्धसमाप्तः सुभमस्तु त्रिणष्टावद्विचंद्रैरेकैः अष्टम्यां प्रावणशिते
स्वार्थयरायव्यलखिन महादेववैभवाष्टकदिग्ग्रीवावधमुष्टिरघोमुखः कठनलिखितं
अंशंयत्न नयति पातय

११९६
१२

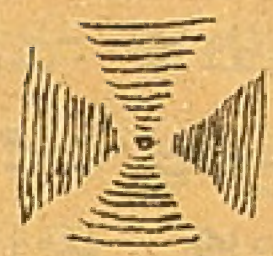
११९६॥

126

12

इति

सिद्धदानाचन्द्रिका
श्रीरामचन्द्राश्रमाचार्य
विरचिता

प. ११६

प. ११६